

44 – 2023

HEEM EN NATUUR VOEREN

D'R KOEËNWOOF

D'R KOEËNWOOF

44 – 2023

HEEM EN NATUUR VOEREN

D'r Koeënwoof – *korenwolf* is de oude Limburgse naam voor de hamster, een diertje dat vroeger in de graanakkers van deze streek leefde – is een uitgave van de vereniging **Heem en Natuur Voeren**. Deze vereniging wil het streekeigene ten aanzien van natuur en cultuur bestuderen, bevorderen en beschermen.

Als lid ontvang je naast D'r Koeënwoof, ons jaarboek, ook om de drie maanden ons contactblad, het Voerens Blaedsje. Voor € 15,- ben je een jaar lang lid van Heem en Natuur Voeren! Je kunt dan ook deelnemen aan diverse activiteiten, zoals wandelingen, lezingen en gespreksavonden.

IBAN: BE10 7353 5203 4004 BIC: KREDBEBB

<https://heemennatuurvoeren.be>

Verantwoordelijke uitgever: Rita Plattau, voorzitter Heem en Natuur Voeren, Ketten 13, 3798 's-Gravenvoeren (rita@heemennatuurvoeren.be)

Redactie: Rik Palmans, Joep Buysen, Jettie de Wal (redactie@heemennatuurvoeren.be)

Vormgeving: Rik Palmans

Als je ook iets interessants hebt te vertellen over de geschiedenis of de natuur van de Voerstreek, mag je altijd contact opnemen met de redactie van D'r Koeënwoof.

Inhoud van dit nummer

- 2 De Kruisweg in de parochiekerk O.L.V.-Tenhemelopneming in Moelingen gevolgd door een korte beschrijving van enkele andere Kruiswegen — *Willy Machiels*
- 15 Hoogstamboomgaarden en fruitteelt — *Rik Palmans*
- 21 Schilberg 1955 — *Ferdinand Mertens*
- 23 De postwagen van Thurn & Taxis tussen Luik en Aken over 's-Gravenvoeren en Battice — *Hub Smeets*
- 37 Wonen aan de Pleij in 's-Gravenvoeren: het Wit Peerdt — *Hub Smeets*
- 41 Is er nog een toekomst voor de korenwolf? — *Huub Gilissen*
- 46 Enkele typische vogels van het Voerense bocagelandschap — *Chris en Gudrun Coeckelbergh-Poelmans*
- 50 Hubaer — *Joep Buysen*
- 53 Kersen — *Julien Geelen*
- 55 Het pensionaat van de ursulinen in 's-Gravenvoeren
- 56 Houtverkoop in Remersdaal — *Rik Palmans*

Kaft vooraan en achteraan: foto's Katrien Maris.

De Kruisweg in de parochiekerk O.L.V.-Tenhemelopneming in Moelingen

gevolgd door een korte beschrijving van enkele andere Kruiswegen

Willy Machiels

Wanneer we op zoek zijn naar architectonische schoonheid in onze landelijke dorpen, dan steken de kerkgebouwen er letterlijk en figuurlijk boven al de rest uit. Die schoonheid valt zowel aan de buiten- als aan de binnenkant te bewonderen. Ook het meubilair en de versieringen binnen zijn meestal waardevol. En hier horen zeker, naast de beelden, de schilderijen bij. De grootste en meest indrukwekkende daarvan zijn dikwijls ingewerkt in hoofd- en zijaltaren. Maar ook de uitbeeldingen van de veertien staties van de Kruisweg verdienen onze aandacht. Ze zijn het werk van min of meer bekende kunstenaars. Zo is de Kruisweg in de parochiekerk van Moelingen het werk van de bekende schilder Pierre Legrand (1832-1896) uit het naburige dorp Berne (Berneau). Maar wat betekent Kruisweg eigenlijk?

De ouderen in onze katholieke parochies kijken zeker met wat nostalgie terug naar een van de meest aangrijpende en beklievende gebedsoefeningen in onze Roomse Kerk, met name het biddend afleggen van **de Kruisweg**. Zij gedenken de veertien staties (van het Latijn 'statio', halteplaats) van de weg, zo'n 900 meter lang, die Christus moest afleggen tussen het Praetorium (paleis) van Pontius Pilatus en de Berg van Golgotha, de Kalvarieberg, waar hij gekruisigd zou worden. Pontius Pilatus was van 26 tot 36 Romeins prefect van Judea. Golgotha of Kalvarie betekent schedelplaats en verwijst naar de kale hoogte van die berg. Die plaats ligt buiten de Poort van Efraïm in het noordwesten van Jeruzalem op de weg naar Joppe, nu Jaffa. Het 'succes' van die bezinningsoefening berustte heel zeker op het feit dat de afgelegde weg tussen de veertien staties van een canonieke (overeenkomstig de canon (regels) van de kerk) opgerichte Kruisweg werd beloond met een volle aflaat. (Een aflaat is een kwijtschelding van tijdelijke straffen voor reeds vergeven zonden.⁽¹⁾) Hierbij dient nog te worden vermeld dat de afbeeldingen bij de staties niet zo belangrijk zijn, wel de veertien houten kruisjes. Ook nu, in 2023, wordt op Goede Vrijdag, dit jaar op 7 april, de Kruisweg nog gebeden in alle parochiekerken van de Voerstreek, zij het soms in een eenvoudiger, gemoderniseerde versie.

Pater Franciscus Laenen, pastoor van Moelingen van 1880 tot 1892⁽²⁾, schrijft in zijn *Registre Privé et Confidentiel* op p. 91 (nummering W.M.) in zijn vermeldingen voor het jaar 1886 het volgende bij het overlijden van burgemeester (van 1878 tot 1886) Winand Walpot: '... Il était en même temps fort bon catholique et très pieux. Il assistait presque tous les jours à la messe et faisait souvent l'exercice du Chemin de la Croix. ...'

Het degelijk misboek *Missel biblique de tous les jours* situeert de oorsprong van de Kruiswegdevotie in Vlaanderen en het Rijnland: '... Cependant la dévotion au Chemin de la croix

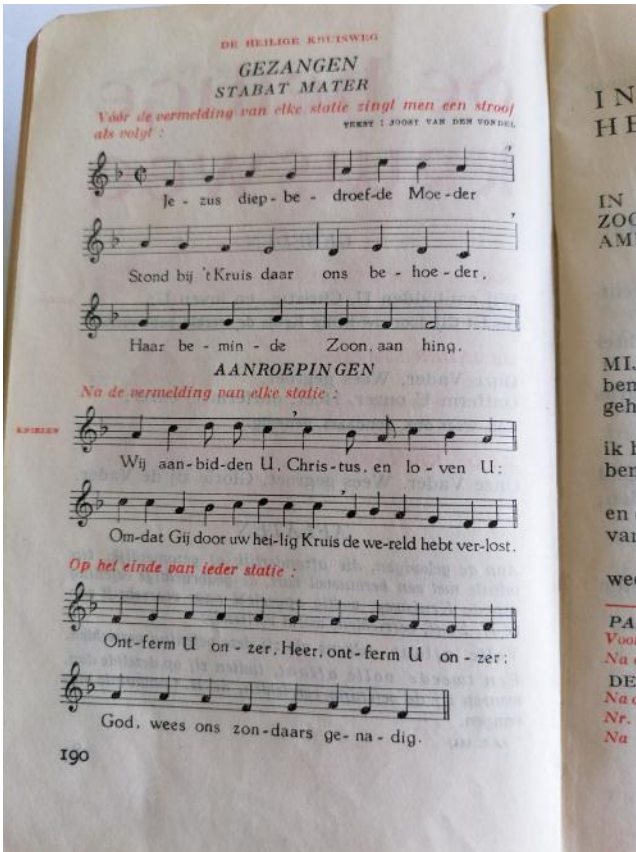
n'est pas née à Jérusalem, mais en Occident, en Flandre et en Rhénanie, vers le 15e siècle. ...'⁽³⁾ Het wordt ook algemeen aanvaard dat vooral de Franciscaanse Minderbroeders hebben bijgedragen tot de uitbreiding en veralgemening van deze gebedsoefening. Volgens de overlevering kreeg de heilige Franciscus van Assisi (omtrent 1181-1226) de stigmata, tekens lijkend op de wonden van Christus, op zijn lichaam.

Het aanbrengen van een Kruisweg werd in 1741, onder paus Benedictus XIV, verplicht voor alle Rooms-katholieke kerken. Meestal worden de afbeeldingen, dikwijls schilderijen, tegen de wanden van de zijbeuken geplaatst met het begin aan de noordkant van oost naar west en vervolgens aan de zuidkant van west naar oost. In de Sint-Pancratiuskerk van Mesch, een naburig dorp van Moelingen, is de staprichting van Christus echter andersom en begint de Kruisweg boven rechts om boven links te eindigen, gezien vanaf de inkom van de kerk.

De Kruisweg bestaat dus uit **veertien staties**. Tien ervan verwijzen naar een gegeven uit de Evangelieën. Vier ervan berusten op een vrome overlevering die niet in de Evangelieën voorkomen: Veronica met het zweetdoek en het drie keer vallen van Jezus. In de beschrijving van de foto's van de schilderijen van de Kruisweg in de kerk van Moelingen worden de veertien thema's toegelicht.

Het verloop van de Kruisweg gebeurde in Moelingen op de volgende wijze. Drie misdienaars met een processiekruis geflankeerd door twee flambouwen begeven zich naar de eerste statie. De voorganger, meestal de pastoor, leidt de woorddienst staande aan een lezenaar op het koor. Eerst is er een inleidingsgebed. Bij elke statie begint de voorganger met de gezongen zin: 'Wij aanbidden U, Christus, en loven U', waarop de gelovigen zingend antwoorden met: 'Omdat Gij door uw heilig Kruis de wereld hebt verlost.' Dan volgt de eigenlijke bezinning gevolgd door een Onze Vader, een Wees gegroet en Glorie zij de Vader... De gebedsoefening wordt aan iedere statie afgesloten door de voorganger met de volgende bede: 'Ontferm U onzer, Heer, ontferm U onzer' waarop de gelovigen antwoorden met: 'God, wees ons zondaars genadig.'⁽⁴⁾

Tijdens het zich verplaatsen van de misdienaars tussen de staties wordt telkens een strofe gezongen van de indrukwekkende, ontroerende middeleeuwse **hymne 'Stabat Mater'**. Dit gedicht is toegeschreven aan de Minderbroeder (Franciscaan) Jacopone da Todì (uit Todì in Umbrië, Italië) (ca. 1250-1306). Dit mystieke gedicht is een overpeinzing van Maria's leed toen haar zoon Jezus werd gekruisigd. Het wordt ook gezongen als sequentia op 15 september in de mis van O.L.V. van Zeven Smarten.⁽⁵⁾ Een sequentia heeft een syllabische melodie en wordt voor het evangelie gezongen.

Gezangen bij de Kruisweg. Uit het Gebeden- en Zangboek *Sursum Corda*. Vertaling van Joost van den Vondel.

Wanneer (mijn) lichaam zal sterven
Maak, dat aan (mijn) ziel worde gegeven
De glorie van het Paradijs.

Dichterlijke vertaling van Mgr. P. van der Ploeg:
En als 't lichaam dan zal sterven,
Doe mijn ziel de glorie erven
Van het hemels Paradijs.
Amen.

We merken dat Mgr. P. van der Ploeg de metriek, de versmaat, van de Latijnse verzen volgt. Elk vers bestaat uit vier trocheeën. Een trochee is een versvoet bestaande uit twee lettergrepen waarvan de eerste beklemtoond en lang (twee tijden, moren) is en de tweede onbeklemtoond en kort (een tijd of more). Het eerste en tweede vers van elke strofe tellen dus elk acht lettergrepen en het derde vers slechts zeven maar hier wordt de laatste lettergreep lang gerekt en beslaat dus drie tijden of moren. De melodie van het gezang 'Stabat Mater' volgt de cadans van de trocheïsche verzen. Metrisch schema: - U, - U, - U, - U.

Het gehele gedicht omvat 20 strofen van telkens drie verzen. We zullen er twee uitkiezen en nader beschrijven.

Eerste strofe:

Latijn:

Stabat Mater dolorosa
Juxta Crucem lacrimosa
Dum pendebat Filius.

Nederlands (letterlijk vertaald):

Stond de bedroefde Moeder
Naast het Kruis tranen wenende
Terwijl hing (aan het Kruis) (haar) Zoon.

De Nederlandse tekst die in Moelingen tijdens de Kruisweg wordt gezongen is een vertaling door Mgr. P. van der Ploeg, bekend voor zijn boek 'Marialiederen', uitgegeven te Leiden in 1889. De zangwijzen in dat boek werden verzorgd door M.J.A. Lans (1845-1908) en W.P.H. Jansen.

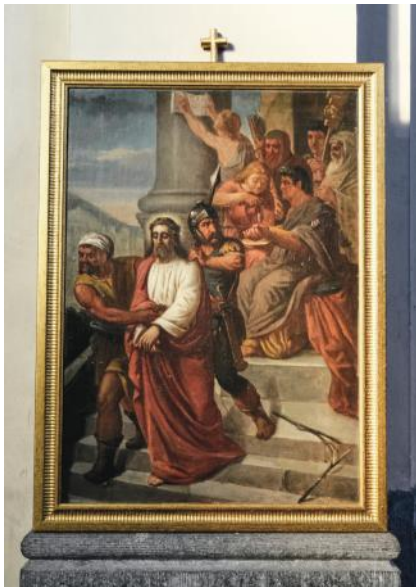
Naast het Kruis, met schreiend(e) ogen,
Stond de Moeder, diep bewogen,
Daar (wilt) de Zoon te sterven hing.

Laatste strofe:

Quando corpus morietur,
Fac, ut animae donetur
Paradisi gloria.
Amen.

Kruiswegvieringen op Goede Vrijdag 7 april 2023 in Voeren. Kerk & Leven, 5 april 2023.

Laten we nu elke statie, aan de hand van de bijgevoegde foto's, dus **de veertien staties** wat uitvoeriger bekijken. De aangehaalde teksten uit de Evangelieën komen uit *Het Nieuwe Testament van Onze Heer Jesus Christus*, uitgegeven door de Katholieke Bijbelstichting Sint Willibrord in 1961 te Oegstgeest. Een degelijke kritische benadering van de Kruisweg van Jezus Christus is te vinden in het boek *Jezus Christus* van de Engelse godgeleerde Reverend Joshua Roy Porter (1921-2003), Nederlandse uitgave uit 2008 bij Librero b.v., Kerkdriel.

Eerste statie. Jezus wordt ter dood veroordeeld. Pontius Pilatus, de Romeinse landvoogd of prefect van Judea van 26 tot 36, geeft Jezus over aan de hogepriester en het Sanhedrin, de Hoge Raad van de Joden, om te worden gekruisigd. Dit gegeven komt voor bij de vier Evangelisten, Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes.

Op het schilderij in Moelingen zie je Jezus in een soort purperen koningsmantel gehuld. Dit is een spottende verwijzing naar de zogezegde 'INRI', Iesus nazarenus rex iud(a)eorum, Jezus de Nazarener koning der Joden. Ook de doornenkroon drijft de spot met Jezus' 'koningchap'. Pilatus wast zijn handen 'in onschuld'. Volgens Lucas, hoofdstuk 23 vers 11, kreeg

Jezus die purperen mantel al bij zijn verhoor bij Herodes Antipas, de vorst van Galilea en Perea van 4 v.C. tot 38 n.C. ten tijde van keizer Tiberius, keizer van Rome van 14 tot 37 na Christus' geboorte.

Tweede statie. Jezus wordt met het kruis beladen. Dit gegeven komt slechts bij Johannes voor. Johannes (hoofdstuk 19, vers 17) zegt: 'Zelf zijn kruis dragend trok Jezus de stad uit naar wat de Schedelplaats heet, in het Hebreeuws Golgota.' Mattheüs zegt, hoofdstuk 27 vers 32: 'Toen ze de stad uitgingen ontmoetten ze een Cyrener, Simon genaamd en vorderden hem tot het dragen van het kruis.' Marcus zegt, hoofdstuk 15 vers 21: 'Zij vorderden een voorbijganger, die van het veld kwam, Simon van Cyrene, de vader van Alexander en Rufus, tot het dragen van zijn kruis.' Volgens Lucas draagt Jezus zijn kruis niet zelf. Hoofdstuk 23, vers 26: 'Toen zij Hem wegvoerden hielden zij een zekere Simon aan, een man uit Cyrene, die van het veld kwam; hem beladden zij met het kruis om het achter Jezus aan te dragen.'

Derde statie. Jezus valt de eerste maal onder het kruis. Dit gegeven staat niet in de Evangelieën maar is een vrome overlevering. Toch is het aannemelijk vermits even later Simon van

Cyrene wordt gevraagd Jezus' kruis mee te helpen dragen (zie Vijfde statie).

Vierde statie. Jezus ontmoet zijn bedroefde Moeder. Dit staat niet letterlijk in de Evangelieën maar Maria was volgens Johannes wel aanwezig bij de kruisiging (zie Dertiende statie).

Vijfde statie. Simon van Cyrene helpt Jezus zijn kruis dragen. Dit wordt vermeld door drie Evangelisten, niet bij Johannes.

Zesde statie. Veronica droogt Jezus' aangezicht af. Dit staat niet in de Evangelieën maar is een vrome overlevering.

Zevende statie. Jezus valt voor de tweede maal onder het kruis. Ook dit is een vrome overlevering.

Achtste statie. Jezus vermaant de wenende vrouwen. Alleen de Evangelist Lucas vermeldt deze gebeurtenis.

Negende statie. Jezus valt voor de derde maal onder het kruis. Ook dit staat niet in de Evangelieën maar is de vrucht van een vrome overlevering.

Tiende statie. Jezus wordt van zijn klederen beroofd. Dit staat niet zo letterlijk in de Evangelieën maar er staat wel dat

de soldaten zijn kleren onder elkaar verdeelden. Dit gegeven komt voor bij de vier Evangelisten.

Elfde statie. Jezus wordt aan het kruis genageld. Dit wordt door de vier Evangelisten vermeld. Mattheüs en Marcus zeggen 'kruisigen' en Lucas en Johannes 'aan het kruis slaan'.

Twaalfde statie. Jezus sterft aan het kruis. Dit wordt door alle Evangelisten beschreven. Boven op het staand kruishout is een *titulus* aangebracht, een opschrift met de spottekst 'Jezus nazarenus rex judeorum' (Jezus de Nazarener koning der Joden).

Dertiende statie. Jezus wordt van het kruis afgenomen. De vier Evangelisten vermelden dat dit gebeurde op vraag van Jozef van Arimathea die Jezus in een nieuw in een rots uitgehouwen graf wilde leggen. Soms wordt hier nog bijgevoegd: 'en gelegd in de schoot zijner H. Moeder'.⁽⁶⁾ Dit komt niet letterlijk in de evangelieën voor. De vrome overlevering van de 'Piëta' zou teruggaan tot het einde van de dertiende eeuw in Duitsland. Johannes zegt wel dat Maria, Jezus' moeder, onder het Kruis stond. Hoofdstuk 19, vers 25: '... stonden bij Jezus' kruis zijn moeder, de zuster van zijn moeder, Maria de

Deze en vorige pagina's:

De veertien staties van de Kruisweg
in de kerk van Moelingen

© John Machiels

vrouw van Klopas en Maria Magdalena.' In de meeste Kruiswegen worden vooral Maria, Jezus' moeder, de apostel Johannes en Maria-Magdalena onder of bij het Kruis weergegeven. In het prachtige Kruiswegpark van Moresnet (zie verder in de tekst) worden in de voorstelling van de dertiende statie de vier in het Johannesevangelie vermelde vrouwen voorgesteld met de apostel Johannes, Jozef van Arimathea en zijn metgezel Nicodemus.

De christelijke overlevering leert ons die **vier Maria's** beter kennen, zij het zonder duidelijke historische bevestiging. Maria, de moeder van Jezus en Maria Magdalena zijn genoegzaam bekend. 'De zuster van zijn moeder' wordt ook Salome genoemd en zou een halfzus van Maria, Jezus' moeder zijn. Zij zou de dochter zijn van de heilige Anna, ook de moeder van Maria, Jezus' moeder, en haar derde echtgenoot Salomeüs. Ze zou getrouwd zijn met Zebedeüs en twee van haar zonen waren apostels: Jacobus de Meerdere en Johannes.

'Maria van Klopas' zou getrouwd zijn met Klopas of Kleop (h)as, soms ook Alpheüs (Alfeüs) genoemd, en de moeder zijn van de apostel Jacobus de Mindere en ene Joses of Josef. Volgens de geleerde kerkgeschiedenis-schrijver Eusebius van Caesarea (circa 263-339?) in zijn 'Kerkelijke Geschiedenis', boek III, 11, zou hij een broer van Sint Jozef, Jezus' vader, zijn.⁽⁷⁾ Caesarea was de hoofdstad van het Romeinse Palestina.

Veertiende statie. Jezus wordt in het graf gelegd. De vier Evangelisten vermelden dit.

Zoals hierboven reeds vermeld, moet in elke Rooms-katholieke kerk, sinds 1741, een Kruisweg aanwezig zijn.

De nu **aanwezige Kruisweg in de parochiekerk van Moelingen dateert van 1871**. Reeds op 25 augustus 1840 werd een canonieke (volgens de juridische regels van de Rooms-katholieke kerk) Kruisweg ingehuldigd in de parochiekerk van Moelingen door de toenmalige rector van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser, het Redemptoristenklooster, te Sint-Truiden.⁽⁸⁾ Fabianus Grisar uit Hasselt was toen pastoor in Moelingen.⁽²⁾ Pastoor Swennen in zijn *Registre Privé et Confidential* noemt die Kruisweg: '... erant imagines non multi valores.' (De afbeeldingen waren niet veel waard.)⁽⁹⁾

De officiële kerkelijke toestemming voor het oprichten van een nieuwe Kruisweg, *Erectio Viae Crucis*, met de bijhorende aflaten, *cum annexis indulgentiis*, werd door de vicaris-generaal in naam van de bisschop van Luik, Theodorus de Montpellier, bisschop van Luik van 1852 tot 1879, gegeven op 18 januari 1871. De inzegening van de Kruisweg, in een prachtig versierde kerk, gebeurde op 12 februari 1871 door de toenmalige deken van Wezet (Visé) Ph. J. Peeters. Hij schrijft hier een verslag over met volgende beschrijving. '... hodie 12 februarii 1871 in Ecclesia parochiali de Moulant benedixi magnam Crucem ligneam Passionis, quatuordecim minores cruces ligneas, et quatuordecim imagines in quadris infixas, repraesentantes quatuordecim Stationes Calvarii, scilicet a Pretorio Pilati usque ad Sepulchrum Christi, eas affixi incipiendo a cornu Epistolae (sic), ita ut, intrando in istam ecclesiam, Septem primae Stationes affixae sunt parti sinistra dictae Ecclesiae, et Septem aliae parti dexteratae, et sic canonice erexi ...'

Letterlijke vertaling met de hoofdletters zoals in de oorspronkelijke tekst (een vrije, mooie vertaling is niet altijd betrouwbaar):

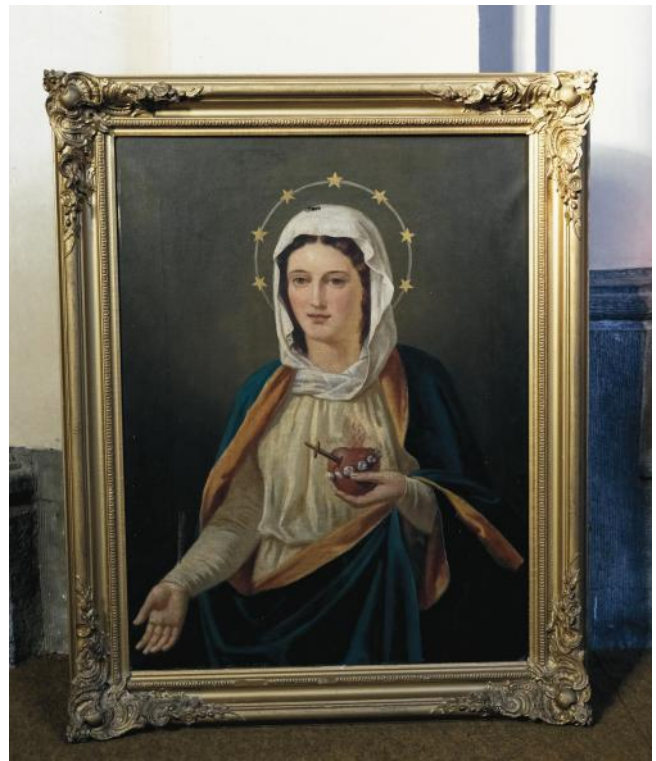
Vandaag 12 februari 1871 in de Parochiekerk van Moelingen heb ik ingezegend een groot houten Kruis van het Lijden (van Christus), veertien kleinere houten kruisen, en veertien afbeeldingen bevestigd in kaders, voorstellende de veertien Staties van de Kalvarie, te weten van het Pretorium van Pilatus tot aan het Graf van Christus, die ik heb opgehangen te beginnen aan de Epistelkant(?), zodat, bij het binnengaan van die kerk, de Zeven eerste Staties opgehangen zijn aan de linkerkant van vernoemde Kerk en de Zeven andere aan de rechterkant, en dus heb ik volgens de regels (van de Kerk) opgericht ...) (Opmerking. De Evangeliekant is de linkerkant gezien vanaf de ingang van de kerk.)

De toenmalige pastoor van Moelingen, Winandus Vandenboorn, pastoor van 1869 tot 1874, voegt nog volgende gegevens bij: 'Nous félicitons le peintre Legrand, pour ces magnifiques Stations. (C'est M. Legrand de Berneau.)' en 'C'est la pieuse et charitable demoiselle Marie-Ida Janssen de Moulant qui a fait don à l'Eglise de ces précieux tableaux du Chemin de la croix et des Sacrés Cœurs.'⁽¹⁰⁾ De ongehuwde 'juffrouw' Maria-Ida Janssen (1823-1875) is wellicht de grootste wel-

doenster geweest voor de kerk van Moelingen. De twee Harten verwijzen naar de twee schilderijen op de achterwand van de kerk naast de hoofdingang. Het betreft het Heilig Hart van Jezus en het Onbevleete Hart van Maria. Maria-Ida Janssen stierf op 20 februari 1875. Pastoor Gaspar Swennen schrijft het volgende bij haar heengaan: ‘Zaterdag 20 februari is eene groote weldoenster van Kerk en armen overleden, Jufvr: Maria-Ida Janssen. Zij heeft vijf jaargetijden gesticht, voor hare ziel en voor die van personen harer familie, en daarvoor eene rent aan de Kerk geschonken voor een kapitaal met 2000 franken af te betalen. Zij heeft uitdrukkelijk haren wil te kennen gegeven, duizend frank te schenken aan eene fundatie ter eere van den H: Jozef en duizend frank voor eene gift aan het arbureel. – Hare twee zwagers, Broers Balthazar en Houbiers Antoon hebben haar eene allerprachtigste begrafenis bezorgd, waaraan 17 geestelijken deelnamen.’⁽¹¹⁾ Diezelfde Maria-Ida Janssen schonk ook nog een van de twee glasramen van de dwarsbeuk nu, namelijk dat ter ere van de heilige Jozef. In 1875 werden die twee glasramen, dus voor de verbouwing van de kerk in 1906/1907, op het koor ingezet. Het andere glasraam, dat van O.-L.-Vrouw van Lourdes werd door ‘Jufvr: Hubertina Houbiers van Breust, thans verblijvende bij haren heer broer, den pastoor van Geleen’ geschonken. Die glasramen werden vervaardigd ‘door den heer Nicolas, kunst- en glasschilder te Roermond’⁽¹²⁾.

De houten sombere omlijsting van de staties van de Kruisweg werd enkele tientallen jaren geleden verwijderd maar na enkele jaren zonder kader is er nu weer een goudkleurige omlijsting.

Pierre Legrand (1832-1896) heeft de schilderijen voor de Kruisweg van Moelingen op doek geschilderd. Hij is op 15

Het Onbevleete (niet door de erfzonde besmet) Hart van Maria, schilderij op doek door Pierre Legrand. (© John Machiels)

oktober 1832 in Berne, Berneau, geboren. Hij studeert eerst te Wezet en daarna aan de Academie voor Schone Kunsten te Luik, waar hij in 1856 zijn studies afrondt. Hij wordt eerst leraar aan het Atheneum te Brussel. Hier leert hij Henri Hendrickx (1817-1894), tekenaar en schilder, kennen, wiens zienswijze over tekenen Legrand overneemt. Die zienswijze wordt verduidelijkt in het studiewerk van Henri Hendrickx: *Le dessin mis à la portée de tous: résultat des expériences faites aux deux sections de l’Athénée de Bruxelles ...*, uitgegeven te Brussel in 1865. De Nederlandse vertaling heet: *Het handteekenen voor iedereen bevattelijk gemaakt*. Die methode beveelt een rechtopstaande houding aan met een verticaal bord. Het is de beste manier om het onderwerp in reliëf te tekenen gezien vanuit de hoek en houding waarin de tekenaar het onderwerp ziet. Het resultaat zijn juistere schaduw- en licht-effecten met de werkelijke verhoudingen van het object. Later in 1866 vertrekt hij naar Cluny in de Franse Bourgogne waar hij tot in 1891 lesgeeft aan de Speciale Normalschool. Hij is er geliefd als mens en gerespecteerd als teken- en kunstleraar. Hij is genaturaliseerd Fransman geworden. Hij komt geregeld terug naar zijn geboortestreek om er te schilderen. Zo schildert hij in 1870/1871 de Kruisweg voor de kerk van Moelingen en in 1894/1895 die voor de kerk van Berne. Hij sterft te Cluny op 18 september 1896. Hij wordt er de ‘heilige leek’ genoemd wegens zijn inzet voor de armen.

Als schilder is hij vooral portretschilder. Het portret van **Dom Andreas Beeris**, overste van de abdij Godsdal (Val-Dieu) schildert hij in 1874. Andreas Beeris is in 1820 in Mol geboren. In 1842 is hij profes (geloofte afgelegd) in de Sint-Bernarduscisterciënzerabdij van Bornem. Op 13 december 1844 komt hij samen met drie andere monniken van Bornem naar

Godsdal om er na een tijd van leegstand een nieuwe klooster-gemeenschap te stichten. In 1847 wordt hij priester gewijd en in 1857 is hij er overste. Pas in 1891 wordt hij er abt toen de abdij weer twaalf monniken telde. Hij sterft er op 3 oktober 1909. Zijn naam blijft verbonden aan de heropbouw van de abdijkerk vanaf 1870. De kerk werd in 1884 opnieuw gewijd. Dit indrukwekkend, groot en gaaf portret bevindt zich nog altijd in de abdij van Godsdal.

De portretten van Pierre Legrand getuigen van een verfijnde beheersing van de schilderkunst. Zijn religieuze schilderijen vertonen een laat, nogal strak neoclassicisme. Naast de Kruiswegen van Moelingen en Berne schildert hij ook andere, o.a. voor de Sint-Trudokerk te Peer en in 1877 voor de Onze-Lieve-Vrouw-Geboortebasiliek te Tongeren.^(13, 14) Op 2, 3 en 4 juni 2023 was er t.g.v. Open-Kerkendag een tentoonstelling gewijd aan Pierre Legrand in de parochiekerk van Berne (Berneau). Grote fotografische afdrukken van de Tongerse Kruisweg werden er tentoongesteld.

Kruiswegen in de andere dorpen van de Voerstreek 's-Gravenvoeren, Sint-Lambertuskerk

Deze Kruisweg heeft slechts dertien staties. De dertiende statie, Jezus wordt van het Kruis afgenomen en gelegd in de schoot zijner H. Moeder, ontbreekt. Hij zou komen van de verdwenen Recollectenkerk van Wezet. Het Recollectenklooster lag aan de noordkant van de huidige Rue des Récollets tussen die straat en de Maas. Recollecten zijn een onderafdeling van de Observanten, allen Minderbroeders-Franciscanen. Het Recollectenklooster van Wezet werd door de Recollecten van Bolland bij Herve in 1638 gesticht en in 1797 door de Fransen gesloten. Later werd het een suikerfabriek. De kerk ervan was toegewijd aan de heilige Maria-Magdalena.⁽¹⁵⁾ Dus moet die kruisweg 17de of 18de -eeuws zijn. Hij is door de Voerense schilders Rob Brouwers (1941-2016) uit 's-Gravenvoeren en Amélie Halleux (1920-2021) uit Sint-Pietersvoeren rond 1990 gedeeltelijk bijgewerkt en in de kerk terug-

Dom Andreas Beeris. Foto van het schilderij, met dank aan François Remy van de abdij Godsdal.

gehangen nadat hij er bij het herschilderen van de binnenwanden van de kerk in 1964 was verwijderd.

's-Gravenvoeren, vroeger klooster der Zusters Ursulinen

Ook hier is er een mooie geschilderde Kruisweg. De olieverf, met opvallend frisse kleuren goed passend in deze neogotische omgeving, is aangebracht op dunne metalen platen. De prachtige neogotische kloosterkerk is uit 1900/1901.⁽¹⁶⁾ Ze

Tweede, zesde en negende statie van de kruisweg in de Sint-Lambertuskerk in 's-Gravenvoeren.

's-Gravenvoeren, Ursulinenkloosterkerk,
Kruisweg, dertiende en veertiende statie.

wordt, helaas, niet meer onderhouden en dient eerder als bergruimte dan als gebedshuis. Ook in de neogotisch herbouwde abdijkerk van Godsdal, in 1884 volledig klaar en geconsacreerd, zijn de Kruiswegstaties op metalen platen, hier koper, geschilderd door mevrouw Lange uit Aken.

's-Gravenvoeren, Ursulinenkloosterkerk,
Toestand op 2 maart 2023.

Kerk van
Sint-Martens-
Voeren,
noorderwand
(hiernaast),
eerste statie
(hierboven)
en zesde statie
(rechts).

Links: De Plank, Sint-Rochuskapel, Kruisweg, elfde statie.

Hieronder: kerk van Sint-Pieters-Voeren, Kruisweg, tweede en twaalfde statie.

Kerk van Teuven, Kruisweg, tiende en elfde statie.

Sint-Martens-Voeren, Sint-Martinuskerk

Mooie op doek geschilderde staties in een prachtig eiken kader. De schilderijen zijn dringend aan restauratie toe. Helaas is het doek ervan erg gegolfd en het vernis zit vol haarbarstjes. Geukens in zijn Fotorepertorium situeert de Kruisweg en de omliggende staties in het midden van de negentiende eeuw.⁽¹⁷⁾

Sint-Martens-Voeren, De Plank, Sint-Rochuskapel

Kleine gipsen groepen uitgevoerd in hoogrelief in een bruin-geverfd gipsen kader. De benamingen van de staties zijn in het Frans. Het zaalkerkje bestaat in zijn huidige vorm sinds 1926. Het wat lagere koor was eerst een kapel uit 1860. Elke maandagmorgen is er nog steeds een misviering.

Sint-Pieters-Voeren, Sint-Pieters-Stoelkerk

Deze kruisweg is volgens Emiel Lemmens, voorzitter van de kerkfabriek van Sint-Pieters-Voeren afkomstig uit een kerk uit de streek van Herve. Volgens hem heeft die Kruisweg weinig kunstwaarde. Een van de staties is een papieren fotokopie en die heeft ook een eenvoudiger kader. De opschriften zijn in het Latijn en het Frans. De staties zijn afdrukken onder glas van lithografieën, steendrukken, van Villain, uitgegeven in de eerste helft van de 19de eeuw door Pillot-Lenoir in Parijs. Die prenten hebben misschien geen grote geldelijke waarde maar toch een zekere devotieele waarde. In de St.-Christinakerk van Eijsden werd de lithografische Kruisweg aldaar dan ook rond 2008 toch gerestaureerd.⁽¹⁸⁾

Teuven, Sint-Pieterskerk

Mooie kleurrijke nogal grote op doek geschilderde staties in een eiken neogotische omlijsting. Ze komen uit het atelier van Henri Scheen (1842-1920) te Roermond. Henri Scheen was schilder en polychromeur en neef van de bekende architect Pierre Cuypers (1827-1921). Het schilderwerk en de muurschildering van de kerk zelf werden in 1902 aangebracht door de firma Scheen en Zn. De kerk zelf werd van 1871 tot 1877 herbouwd naar plannen van de architect H. Plenus nadat de vorige kerk in 1870 volledig was afgebrand.⁽¹⁹⁾

Remersdaal, Sint-Heribertuskerk

Deze Kruisweg, reliëfgroepen in pleisterkalk (gips), is in de zijwanden ingewerkt. De kleur is nu witgrijs en steekt lichtjes af op de volledig witte binnenwanden van de kerk. Deze werden in 1998 herschilderd. Oorspronkelijk was hij veelkleurig. Aan de onderkant van de staties stond de benaming van de statie in het Nederlands maar die is er afgehaald.⁽²⁰⁾ De kerk werd in 1876-1877 gebouwd.

Uitzonderlijke Kruiswegen in de omgeving van de Voerstreek

De volgende vier Kruiswegen bevinden zich allemaal in idyllische, rustgevende oorden.

Moresnet-Eikske, ten oosten van de Voerstreek

Het uitzonderlijk mooie Kruiswegpark hoort bij het vroegere Minderbroedersklooster. De laatste, Duitse, Minderbroeders, vertrokken er in 2006. De eersten kwamen er in 1875 als gevolg van de kloostersluitingen in Duitsland. Het werd aangelegd vanaf 1898 volgens plannen van pater-gardiaan Johannes Ruiter (1846-1915) onder leiding van kloosterbroeder-architect Quintilian Borren. De plechtige inwijding ervan vond op Drievuldigheidszondag 25 mei 1902 plaats. De uitbeeldingen van de staties werden in Franse witte kalksteen vervaardigd door kunstleraar Wilhelm Albermann uit Keulen. Jammer genoeg zijn ze enkele jaren geleden wit overschilderd. Die staties bevinden zich in gebouwtjes in vulkanisch gesteente uit de Eifel. Deze gebouwtjes zijn aan de voorkant afgesloten door een smeedijzeren hek, rijkelijk versierd met symbolen uit de Bijbel. Het werd vervaardigd door de Franciscaanse broeder Valens Zimmermann. De oudere stenen beelden van de kruisingsgroep van de monumentale twaalfde statie zijn van beeldhouwer Lambert Piedboeuf uit Aken, de nieuwere drie

Moresnet-Eikske, Kruiswegpark,
dertiende en veertiende statie.

Cadier & Keer, Missiehuis, Kruiswegpark, gedeeltelijk overzicht — elfde statie.

gend. Het ligt langs de weg van Maastricht naar Margraten. De veertien vrijstaande staties van de Kruisweg hebben de vorm van zeszijdige torenachtige kapellen in mergelsteen voorzien van kantelen met boogfriezen. Ze worden geprezen voor hun architectonische gaafheid zowel voor materialen als voor ornamentiek. Het park bezit ook een Lourdesgrot en een kapel. Tot in 2018 was het Kruiswegpark eigendom van het nabijgelegen Missiehuis. Het werd in 1891 gesticht door Franse paters uit Lyon van de *Société des Missions Africaines*, kortweg SMA. Die *Société* werd in 1856 gesticht door Mgr. Melchior de Marion-Brésillac. Zij moesten in 1891 Frankrijk verlaten door de antikatholieke politiek aldaar. Anno 2023 bestaat

het Missiehuis van Cadier en Keer nog steeds, zij het in beperkter vorm. Het Afrikamuseum is wel verhuisd.

Bitsingen, ten westen van de Voerstreek

Bitsingen ligt in de Jekervallei halverwege tussen de Maas en Tongeren. In 1963 ging het van de provincie Limburg over naar de provincie Luik. In dit dorp ligt langs de weg naar Valmeir het Mariaheiligdom 'Klein Lourdes'. De nagebootste Lourdesgrot werd in 1889 opgericht aan de voet van een beboste heuvel door toedoen van de toenmalige pastoor François Nouwen. In 1895 liet hij in de helling twee wegen aanleggen achter de grot waar vijftien kapelletjes in vuursteen werden gebouwd die de vijftien mysteries van de Rozenkrans herdenken. Daarbij kwam in 1905 nog een Kruisweg. In 1902 vestigden de paters van het Heilig Sacrament zich te Bitsingen. De kapel van hun klooster boven de helling achter de Lourdesgrot werd door Mgr. Rutten, toen bisschop van Luik, in 1905 ingezegend. Zij bedienden het Mariaoord tot in de zestiger jaren van de 20ste eeuw toen ze Bitsingen verlieten. Nu wordt het Mariaoord verzorgd door 'De Vrienden van Klein-Lourdes', velen uit Valmeer.

bronzen beelden uit 1983 van Laurentius English, franciscaan in het klooster van Vossenack in het Hürtgenwald ten zuiden van Aken. De afstand tussen de eerste en de veertiende statie is bij benadering 600 m, dezelfde afstand als die van de Via Dolorosa in Jeruzalem. (Ik [W.M.] deed er 672 stappen over.)

Elk jaar is er vanuit de Voerstreek, vooral Sint-Martens-Voeren, in de Vastentijd een bedevaart naartoe onder leiding van koster-lector Hubert Franssen. Wie meer wil weten over het uitzonderlijk Kruiswegpark van Moresnet-Eikske, vindt degelijke informatie in het boekje met veel illustraties *De Kalvarieberg van Moresnet-Chapelle Kunst- en Gebedsgids*, in 1998 uitgegeven door het toenmalig Franciskanenklooster Moresnet.

Cadier en Keer, ten noorden van de Voerstreek

Dit mooie Kruiswegpark, sinds 1995 beschermd Rijksmonument in Nederland, aan de Keerderberg in Cadier en Keer werd in 1895 ingeze-

Bitsingen, Kruiswegpark in het Mariaheiligdom Klein-Lourdes, gedeeltelijk overzicht.

Chèvremont, Kruiswegpark, gedeeltelijk overzicht | Kloosterkerk van de Ongeschoeide Karmelieten.

Chèvremont, ten zuiden van de Voerstreek — Te bereiken via Dahlem, Barchon en Fléron of via Herve, Soumagne en Fléron.

Dit is een Mariale Kruisweg. Er zijn zeven staties die de Zeven Smarten van Maria uitbeelden. Het kerkelijk feest van O.L.V. van Zeven Smarten wordt op 15 september gevierd. De staties liggen langs een fel stijgend pad dat beneden in Vaux-sous-Chèvremont, aan de Vesder gelegen, naar de honderd meter hoger gelegen kapel en basiliek van Chèvremont leidt. Het werd in 1842 verbreed. Het bewandelen en bidden van die Kruisweg zou teruggaan tot de tijd van de eerste bedevaarders op het einde van de 17de eeuw, toen Engelse Jezuïeten er een verblijf en een kapel hadden. De kapel uit 1688 staat er nog en heeft deze inscriptie in het altaar: '16- S. Maria Ora Pro Anglia -88'. In 1878 vestigde een gemeenschap van Ongeschoeide Karmelieten zich in het nieuwgebouwde klooster boven op de heuvel. Het indrukwekkend kerkgebouw, sinds 1928 basiliek, is in Hollandse primaire neogotiek gebouwd volgens ontwerpen van architect Pierre Cuypers uit Roermond (1827-1921). Pas volledig klaar in 1899.

Chèvremont, Capraemons (of Caprimons) in het Latijn, was in de vroege middeleeuwen, vanaf de 7de eeuw in de tijd van de Pepiniden, een belangrijke plaats waarvan de geschiedenis tot in de 10de eeuw veel met Voeren te maken had.⁽²¹⁾

Bronnen

Enkele bronvermeldingen worden om functionele redenen in de tekst zelf gegeven.

1. **Verschuieren, J., Claes, F.**, 1996, *Verschuieren Groot Encyclopedisch Woordenboek*.
2. **Machiels, W.**, 2016, *Parochiepriesters van de parochie OLV-Tenhemelopneming Moelingen*. In *D'r Koeënwoof* 37: 37.
3. **NN.**, 1957, *Missel biblique de tous les jours*: 1869.

4. **NN.**, *Sursum corda*:188-205.
5. **Capelle, B.**, 1951, *Dagmisboek met uitleg, Vesperale en Rituale*: 1486-1495.
6. **NN.**, 1946, *Het Volksmisboek en Vesperale ... bewerkt door de Benedictijnen van Affligem ...*:1594.
7. **Alfrink, Dr. B.**, e.a., 1941, *Bijbelsch Woordenboek*: 887.
8. **Swennen, G.**, 1874 tot 1880, *Registre Privé et Confidentiel, manuscript*, Parochie Moelingen: 19.
9. *Ibidem*, p. 20.
10. *Ibidem*, pp. 18-19.
11. *Ibidem*, pp. 73-74.
12. *Ibidem*, p. 76.
13. **Polmans, J.**, geen jaaraanduiding, *Les rendez-vous de l'histoire, Berneau*.
14. **Henrion, P.**, *Pierre Legrand*, fotokopie zonder aanduidingen van plaats en jaar.
15. **Lensen, J.-P.**, *Les Récollets, ancienne vue sucrerie*. In: *Visé Magazine*, 18 juni 2022.
16. **Nijssen, J.**, '2004, *'s-Gravenvoeren, De kerk van de Ursulinen, Sint-Martensvoeren (sic)*: 19.
17. **Geukens, B.**, 1975, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Provincie Limburg. Kanton Sint-Martens-Voeren*: 19.
18. **Moers, W.**, 2008, *De kruisweg van de St.-Christinakerk te Eijsden*. In: *Uit Eijdsens Verleden* 112: 4 -13.
19. **Sweron, G.** en **Aussems, J.-M.**, 2003, *De Sint-Pieterskerk van Teuwen*: 14-15.
20. Mededeling door de heer Victor Taeter (°1934), lid en parochieverantwoordelijke van de kerkfabriek en koster van de kerk van Remersdaal.
21. **Machiels, W.**, 2022, *D'r Honsjeswjeg*. In *D'r Koeënwoof* 43: 50.

Moelingen en Tongeren: twee Onze-Lieve-Vrouwkerken, beide met een Kruisweg door Pierre Legrand

Op de foto met het overzicht van de eerste staties van de Kruisweg in de basiliek van Tongeren zien we rechts het **genadebeeld 'O.-L.-V. Oorzaak onzer blijdschap'**. Op 22 oktober 2022 had de parochiekerk O.-L.-V. Tenhemelopneming van Moelingen de uitzonderlijke eer om dit beeld, in de vorm van de replica, het Processiebeeld genaamd, te mogen verwelkomen en tentoon te stellen in de dwarsbeuk bij het koordeelte van de kerk als verwelcoming van de parochie Moelingen (samen met de andere parochies van de Voerstreek) in het dekenaat Tongeren. Sinds september 2020 horen de parochies van het vroegere dekenaat Vlijtingen-Voeren, met zijn Voerense deken Jef Lemmens, bij het vernieuwde dekenaat Tongeren. Een verslag hiervan is te lezen in de weekkrant *Kerk & leven* van 2 november 2022 met foto's van Dany Aussems uit Moelingen.

Het gotisch beeld van O.-L.-V. van Tongeren 'Oorzaak onzer blijdschap' uit omstreeks 1479 toont ons Maria met Kind en druiventros. De basiliek zelf van Tongeren is toegewijd aan O.-L.-V. Geboorte (feest op 8 september). De druiventros staat symbool voor het bloed van Christus dat hij heeft vergoten op de Calvarieberg voor het heil, de verlossing van de mensheid. Die druiventros komt ook voor op het oude beeld Sint-Anna-te-drieën in de kerk van 's-Gravenvoeren.

De tweede foto van de Kruisweg van Tongeren laat ons de **Twaalfde Statie zien: Jesus (sic) sterft aan het Kruis**. De Twaalfde Statie van de Kruisweg in Moelingen ziet er toch anders uit. Op de Tongerse Statie buigt Christus het hoofd lichtjes naar rechts (gezien vanaf het lichaam van Christus). Ook op de Moelingse versie is dit zo. Maar op het Tongers schilderij ligt de rechtervoet van Jezus over de linkse. In Moelingen ligt de linkse voet over de rechtse. Een heel groot verschil is er bij Maria Magdalena die Jezus' voet kust. In Moelingen heeft ze blondrood haar en in Tongeren donkerbruin. Ook haar kleding is helemaal anders. En er zijn nog vele verschillen. Op het prachtige barokke schilderij van het hoofdaltaar in de kerk van 's-Gravenvoeren helt het hoofd van

Christus naar links en ligt de linkervoet op de rechtervoet. Hier is ook de houding en de kleding van de personen onder het Kruis helemaal anders.

Die Twaalfde Statie komt veelvuldig voor in allerlei afbeeldingen, vooral in de vorm van kruisbeelden. Het meest waardevolle Kruisbeeld in de kerk van Moelingen hangt in het portaal van de kerk. Het nogal strakke, realistisch-renaissancistisch beeld van een magere, lijdende Christus zou uit het eind van de 16de eeuw stammen. Het aan de triomfboog hangende kruisbeeld vlak voor het koor is vroeg 20ste-eeuws.

In samenhang met het lijden van Christus wordt ook de smart die Jezus' moeder voelde bij het lijden van haar Zoon uitgebeeld in vele kunstvormen. In de sacristie van de kerk van Moelingen bevindt zich een gepolychromeerd houten beeld, in 1872 verworven door de kerk van Moelingen, van **Onze-Lieve-Vrouw van Smarten**, met liggend vlammend hart en een doornenkroon in de handen.

Hoogstamboomgaarden en fruitteelt

Rik Palmans

Begin dit jaar kreeg ik de vraag om op een lezingenavond van het Natuurhistorisch Genootschap in Maastricht een verhaal te brengen over de fruitteelt in onze regio. Een verhaal dat ik niet zo maar uit mijn mouw kon schudden, maar waarvoor ik me toch flink moest verdiepen in diverse literatuurbronnen. Voor een deel vond ik die bij Jean-Marie Ernon en Julien Geelen, waarvoor mijn hartelijke dank. Heel wat van de oudere literatuur (19de eeuw en eerder) is beschikbaar via Google Books.

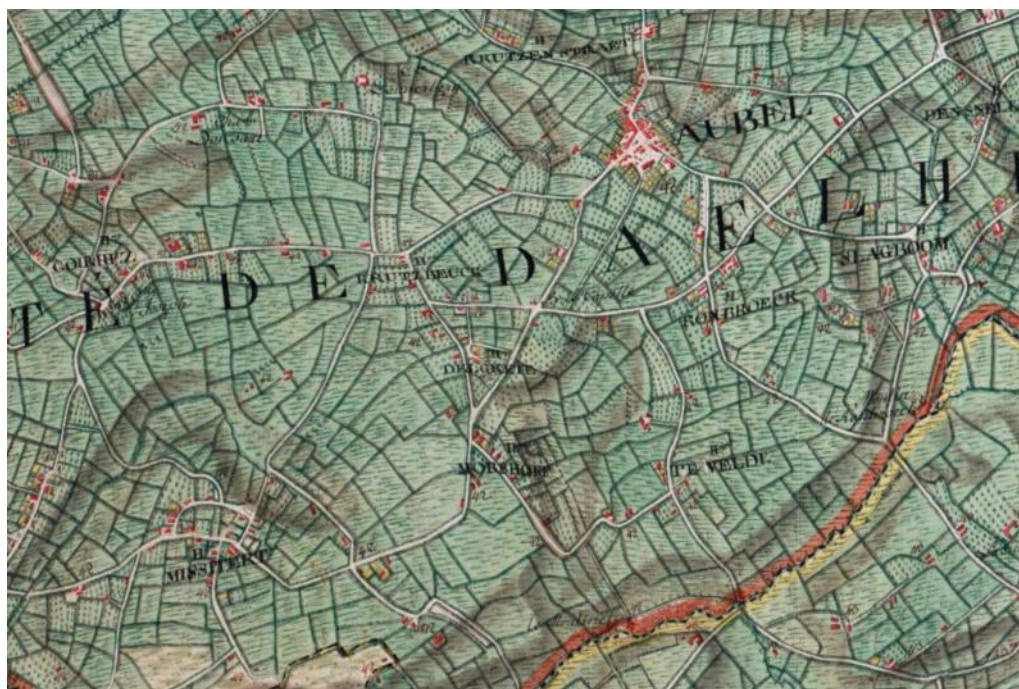
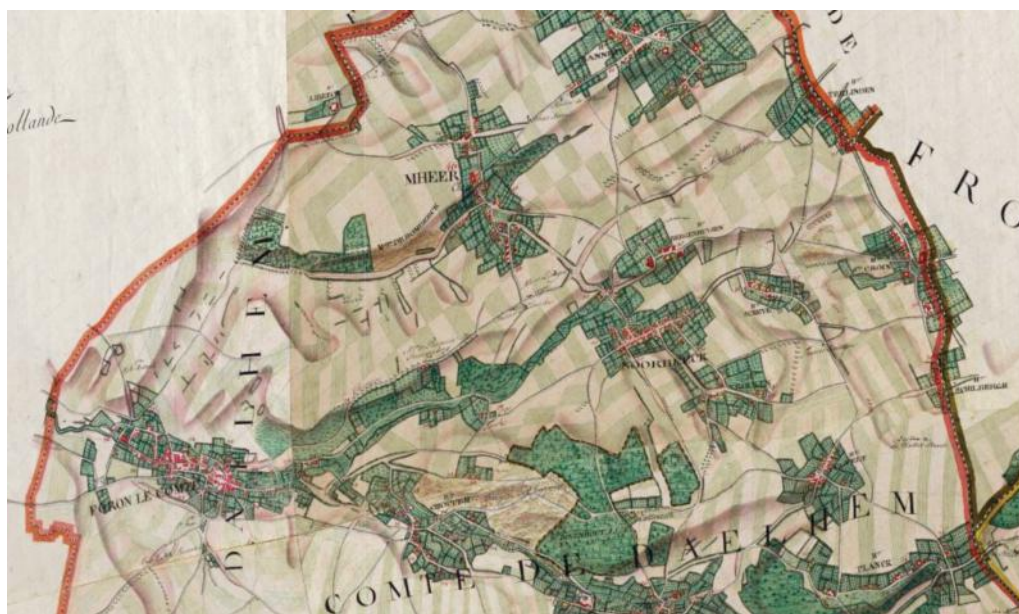
Hoogstamboomgaarden horen van oudsher bij het landschap van de Voerstreek en de omliggende regio. Van oudsher? Zijn die er inderdaad altijd al geweest? Het volstaat om bijvoorbeeld de Ferraris-kaart uit de 18de eeuw te bekijken: de door

boomgaarden ingenomen oppervlakte was toen nog erg beperkt. Op een hedendaagse satellietfoto zie je er nog minder. Het lijkt er dus wel op dat hoogstamboomgaarden een bepaalde fase in de landbouwgeschiedenis van onze streek vertegenwoordigen, een fase die ergens in de 19de eeuw begon en nu alweer achter ons ligt. Wat meteen de vraag oproept hoeveel inspanningen het ons waard is om ze als waardevolle landschapselementen te bewaren.

Op de Ferraris-kaart, uit de tweede helft van de 18de eeuw, is duidelijk te zien dat er toen wel degelijk al hoogstamboomgaarden waren. Maar die waren beperkt tot huisweiden vlak bij de bewoning. Daaromheen lagen de akkers. In het zuid-

oosten, dat al tot het Land van Herve behoort, was de situatie nog anders: daar waren veel minder akkers, maar ook in de weilanden buiten de dorpskom stonden nagenoeg geen fruitbomen.

Volgens Jansen⁽¹⁾ 'kende men vóór 1750 rond Maastricht een economie die niet op groei was gericht noch op stijging van welvaart, maar op stabiliteit. Overleven was belangrijker dan rijkdom.' Tijdens de 16de en 17de eeuw werd de bevolking geregeld geconfronteerd met epidemieën en oorlogsgeweld. Door krijgsgeweld in het Duitse hinterland gingen handelsrelaties met dat gebied verloren en kende Maastricht een zware neergang in nijverheid en dienstverlening, wat ook

Op de Ferraris-kaarten is goed te zien dat in de 18de eeuw zowel rond 's-Gravenvoeren als rond Aubel de boomgaarden vlak bij de huizen lagen.

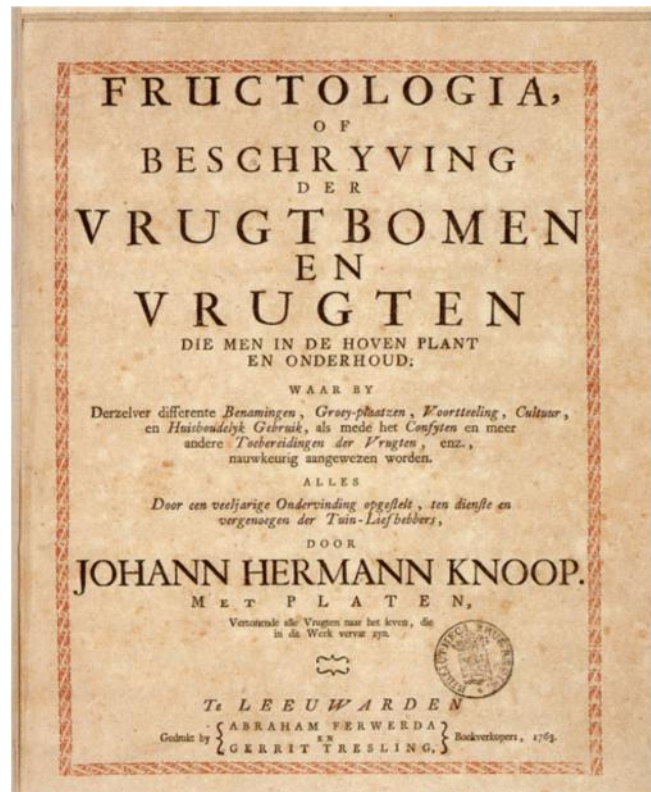
Verder van het dorp waren er alleen maar akkers ('s-Gravenvoeren) of weilanden zonder bomen (Aubel).

zijn invloed had op de welvaart van het omliggende platteland. Tussen 1690 en 1710 zorgden slechte weersomstandigheden bovendien voor diverse misoogsten.

Vanaf 1740 brak een periode van vrede en relatieve welvaart aan, maar fruit nam ook in die tijd slechts een marginale plaats in de landbouweconomie in. Van een professionele aanpak van de fruitteelt was nog tot ver in de 19de eeuw geen sprake. Wellicht vond er alleen op lokaal vlak enige uitwisseling van stekmateriaal plaats, zodat zich diverse rassen ontwikkelden die hooguit enkele dorpen verder nog gekend waren. De gewone boeren hielden zich niet bezig met efficiënt snoeien of doelgerichte selectie om een hogere productie of fruit van betere kwaliteit te krijgen. Dat behoorde tot de liefhebberij van de beter gesitueerden, zoals de adel, de hoge burgerij of de clerus, die in hun fruittuinen wel actief experimenteerden om nieuwe variëteiten te ontwikkelen en het resultaat van hun onderzoek publiceerden in drukwerken die tot buiten de landsgrenzen circuleerden.

Tijdens het *Ancien Régime* zette de overheid zich doorgaans niet actief in voor het verbeteren van de landbouwtechnieken. Dat begon stilaan te veranderen na de Franse Revolutie, maar uiteraard richtten die inspanningen zich vooral op de meer essentiële takken van de agrarische sector: de teelten van granen, vee en industriële gewassen. Vanaf het begin van de 19de eeuw ontstonden er 'wetenschappelijke comités', die via tijdschriften kennis uitwisselden en verspreidden. Maar als je bladerd door dergelijke publicaties, zoals *Le Cultivateur*, stel je vast dat de belangstelling voor de fruitteelt nagenoeg onbestaande was. In *Le Cultivateur belge* uit 1835 vind je bijvoorbeeld wel informatie over pogingen om maïs in België te introduceren, maar over fruit staat er geen letter in.

Meteen na de Belgische onafhankelijkheid begon cartograaf en geograaf Philippe Vandermaelen aan de uitgave van een reeks *Dictionnaires géographiques spéciaux des provinces de la Belgique*, waarin hij informatie samenbracht over elke gemeente in het jonge koninkrijk. Hij had naar de gemeentebesturen vragenlijsten gestuurd, maar de antwoorden daarop

Boeken uit de 18de eeuw, zoals dit uit 1763, geven een idee van welke bomen de goeie burgerij in de tuinen plantte.

hingen klaarblijkelijk sterk af van de bereidheid van de respondenten om mee te werken; ze waren dus allesbehalve eenvormig. Als hij ze al statistisch had willen verwerken, zou dat niet mogelijk zijn geweest. Je kunt deze gegevens dus zeker niet als een echte landbouwtelling beschouwen. Het maakt dat we er alleen vage en vrij algemene conclusies uit kunnen trekken.

De Voerdorpen vinden we terug in de editie over de provincie Luik, uit 1831. Voor Moelingen, 's-Gravenvoeren en Teuven

vermeldt Vandermaelen alleen maar *fruits* in de opsomming van landbouwproducten (tarwe, rogge, haver, hooi, groenten, ...). Sint-Martens-Voeren: kersen, peren en appels *en quantité*. Sint-Pieters-Voeren: appels en peren, waar een klein deel van wordt verkocht op de markt. Remersdaal maakte toen nog deel uit van Hombourg. Ook daar is fruit maar een item in een lijstje, terwijl voor de granen, kaas en zelfs honing wel precieze hoeveelheden worden vermeld. Er waren wel drie stroopstokerijen (*fabriques de sirop*), het fruit daarvoor

moet dus ook voorradig zijn geweest. (Ook te vermelden voor Hombourg: *louis peu nombreux* – er waren nog maar weinig wolven!)

Wat de omliggende dorpen betreft: voor Berneau alleen graangewassen, voor Warsage ‘een beetje fruit’ (*peu de fruits*). Maar in Aubel gaat het om een ‘vrij grote hoeveelheid appels en peren, waar stroop van wordt gemaakt’. De Nederlandse buurgemeenten (Eijsden, Mheer, Noorbeek, Slenaken en Epen als deel van Wittem, toen nog deel uitmakend van België en opgenomen in de *Dictionnaire* voor Limburg uit 1835) vermeldden uitsluitend akkergewassen als agrarische producten. Ook in wat later dé fruitstreek van België zou worden, rond Sint-Truiden en Borgloon, was de productie nog vooral op granen gericht. In Sint-Truiden is er bij Vandermaelen zelfs geen sprake van fruit. Ook in Borgloon wordt het niet expliciet vermeld. Je kunt het alleen afleiden uit het voorkomen van een zijfabriekje en (in Hendrieken) een stroopstokerij.

Het fruit uit de huisweiden was vooral bedoeld voor de eigen consumptie. Transport was wegens de staat van de wegen in die tijd maar zeer beperkt mogelijk, hooguit tot een markt in de onmiddellijke omgeving. Ook bewaren voor latere eigen consumptie was moeilijk. De voornaamste manier om ook in de winter nog fruit te hebben voor bijvoorbeeld vlaaien, was drogen. Dat gebeurde met pruimen, appels en peren – in de oven, na het

De luchtfoto's uit 1947 (bovenaan) en 1971 (midden) laten zien hoeveel boomgaarden er toen nog waren ten noorden van 's-Gravenvoeren; de satellietfoto onderaan (© Apple Kaarten) hoe weinig daar nu nog van overblijft.

bakken van het brood, als die nog voldoende restwarmte had. Het gedroogde fruit kon later worden opgeweekt en als 'spijs' op de vlaaien worden gedaan.

Volgens Jansen⁽¹⁾ was er in Maastricht tot 1796 zelfs een ooftmengersgilde, waarvan de leden zich bezighielden met de bereiding en verkoop van gedroogd fruit, groenten en vlees (droge worst en dergelijke). Hij geeft ook aan dat de boeren al vroeg inzagen dat boomgaarden en bijen een goede combinatie zijn: de bestuiving door de bijen zorgt voor een betere fruitoogst en de imkerij levert bovendien honing en was op. Bij Vandermaelen worden die producten inderdaad ook opvallend vaak vermeld als agrarisch belangrijk.

Het sap van peren en appels kon ook worden ingekookt tot stroop. Vandermaelen vermeldt meer dan twintig stroopstokerijen in de provincie Luik. (Voor Limburg zijn het er maar twee, en in één geval – in Horst bij Roermond – geeft hij zelfs uitdrukkelijk aan dat het om bietenstroop gaat.) De meeste daarvan blijken in het Maasdal of in de omgeving van Luik te liggen. Dat heeft wellicht te maken met het daar aanwezige cliënteel aan wie ze de stroop konden verkopen: de industriearbeiders met een beperkt inkomen. Voor hen was stroop de vervanger van boter als broodbeleg: 'sirop, qui remplace le beurre dans la classe peu aisée' (bij het lemma over Chaudfontaine). Voor diezelfde regio zie je ook de meeste verwijzingen naar fruitteelt. Voor Crisnée bijvoorbeeld: 'Appels en peren zijn de meest voorkomende soorten, en niet alleen in de tuinen. De meeste [bomen] worden op de buiten geplant. Een deel [van de opbrengst] wordt gebruikt om stroop en azijn van te maken; de rest wordt verkocht op de markt.' Enkele keren zegt Vandermaelen uitdrukkelijk dat peren vooral dienden voor stroop, en appels meer voor azijn.

In de inleiding van de *Dictionnaire* voor Limburg vermeldt hij dat er in sommige kantons van appels ook cider wordt gemaakt, maar 'deze likeur, op goed geluk gemaakt, biedt zeker niet de kwaliteit die je wellicht zou verwachten'. Hij drukt ook zijn ongenoegen uit over de wirwar van benamingen voor de gebruikte fruitrassen en over het gebrek aan kennis en initiatief bij de meeste kwekers: 'l'ignorance de la plupart des jardiniers-fruitiers, qui paralyse souvent les efforts des amateurs, et leur inspire le dégoût'.

De overheid bleef in de 19de eeuw de professionaliteit in de landbouw stimuleren en dat deed ook de ontwikkeling in de fruitteelt met rasse schreden vooruitgaan. In 1848-1849 kwamen er tuinbouwscholen in Gent en Vilvoorde; in 1850 werd de *Commission Royale de Pomologie* opgericht. Het belang van fruitteelt als factor in de agrarische economie steeg geleidelijk.

In Sint-Pieters-Voeren stookt Eugène Wiertz nog op ambachtelijke wijze stroop.

Het areaal van met fruitbomen beplante percelen nam sterk toe: in 1865 al 30.000 ha in België.⁽²⁾ De landbouwbedrijven waren toentertijd allemaal gemengd en vormden nog altijd gesloten systemen: het voer voor de dieren werd op het bedrijf zelf gekweekt en de vruchtbaarheid van het land werd verzekerd door de mest van de eigen dieren. Vee en/of granen bleven centraal staan in de bedrijfsvoering, maar vaak was de opbrengst van het fruit hoog genoeg om er de pacht mee te kunnen betalen.^(1, 3) De fruitbomen waren uitsluitend hoogstammen: de koeien kunnen dan niet aan het fruit en ze bieden bovendien schaduw aan de dieren.

Een belangrijke factor in die ontwikkeling was ook dat de transportmogelijkheden beter werden: bredere, soms zelfs verharde wegen maakten vervoer voor de kortere afstanden makkelijker en langs de spoorwegen kon ook kwetsbaar fruit als kersen snel naar verder gelegen markten worden gebracht. De in 1879 aangelegde verbinding tussen Tongeren en Sint-Truiden kreeg zelfs de benaming 'fruitspoor'.⁽⁴⁾

Haspengouw profiteerde maximaal van die ontwikkeling en speelde zelfs een voortrekkersrol. Die was deels ook een gevolg van de invoer van goedkoop Amerikaans graan vanaf 1880, met een landbouwcrisis tot gevolg. De landbouwers waren verplicht een (neven)inkomen te zoeken in andere teelten. Met een 'protectiewet' (1885) stimuleerde de overheid ook bij kleinere boeren de omschakeling naar fruitteelt. Selectie van nieuwe rassen, betere snoeitechnieken en (chemische) bestrijdingstechnieken zorgden voor hogere opbrengsten en deden het belang van fruit als commerciële factor in de landbouweconomie geleidelijk toenemen. Hoewel de omschakeling naar fruitteelt in de Voerstreek een minder hoge vlucht nam dan in Haspengouw, leverde het ook hier een belangrijk deel van het inkomen van de boeren. Weilandenvormen tot boomgaarden maakte combinatie van vee- en fruitteelt mogelijk en fruit werd zo een 'lonende bijzaak'.⁽⁵⁾

Vanaf omstreeks 1930 konden de boeren hun fruit verkopen aan opkopers of via veilingen – wat er onder meer toe leidde

dat het fruit in kisten in plaats van in zakken of manden werd verzameld. Voor de Voerstreek waren vooral die in Warsage en in Visé belangrijk. Ook aan het station van Remersdaal was er af en toe een kleine veiling, die dan in *Le Journal d'Aubel* werd aangekondigd.

In België groeiden het zuiden van Limburg en het noorden van de provincie Luik uit tot de fruitstreek bij uitstek. In de landbouwtelling van 1944 volgen na Borgloon en Sint-Truiden Dalhem en Aubel als de kantons met de grootste oppervlakte aan boomgaarden.⁽⁵⁾

Na de Tweede Wereldoorlog schakelden in Haspengouw veel boeren helemaal over naar de fruitteelt. Vermits ze die niet meer combineerden met veeteelt, konden ze – zeker voor appels en peren – de hoogstamboomgaarden rooien en vervangen door laagstamplantages. In het Land van Herve bleef alles veel meer bij het oude en eerder gericht op veeteelt; fruit was secundair als inkomstenbron. Dat werd onder meer in de hand gewerkt door de relatief beperkte oppervlakte van de percelen. Vaak vermeldden pachtcontracten zelfs dat bomen niet gekapt mochten worden.⁽²⁾

Ook Vanderwaeren⁽⁶⁾ wijst erop dat ‘het Land van Overmaas niet met deze tijdsevolutie is meegegaan’. ‘Waar in Haspengouw en vooral ook in het Hageland in al die jaren een sterk doorgedreven rooiactie plaats vond, bleef het bestand in de Voerenstreek vrijwel ongewijzigd zo naar vorm als naar inhoud.’

Volgens hem speelde ook mee dat na de oorlog Engeland en Duitsland veel minder fruit importeerden, waardoor de prijzen sterk daalden en de boeren niets meer konden verdienen aan hun fruit: ‘De bestaande boomgaarden werden totaal verwaarloosd en alle belangstelling ging naar de inmiddels rendabel geworden veehouderij.’

Broeder Louis, een leraar aan de tuinbouwschool in Sint-Truiden, en professor Swelgers van het Opzoekingsstation in Gorssem raadden Jozef Gaens, een jonge fruitboer voor wie op het ouderlijk bedrijf in Alken geen toekomst was, aan zijn geluk te beproeven aan de andere kant van de Maas, waar de modernisering van de fruitteelt nog helemaal moest beginnen.⁽⁷⁾ Zo kwam hij in 1943 in 's-Gravenvoeren terecht. Eén van de boeren met wie hij daar samenwerkte was Jean-Louis Dodemont in Ottegraeven, de latere burgemeester van 's-Gravenvoeren. Diens weilanden tussen de boerderij en Schoppem stonden vol hoogstamfruitbomen, maar veel brachten die door gebrek aan onderhoud niet op. Hij wilde een deel van de bomen daarom zelfs laten kappen. Gaens begon de bomen deskundig te snoeien en enkele jaren later droegen ze zoveel fruit dat hij de takken moest stutten.

Bovenaan: Jozef Gaens (rechts) met echtgenote en helpers in de boomgaard; onderaan: het fruit werd in Schoppem opgehaald voor de *siroperie* Meurens in Aubel. (foto's archief Moniek Gaens)

Ook met de andere boeren werkte hij op die manier samen zolang hij nog geen eigen percelen had. De regeling was dat de helft van de opbrengst voor de eigenaar was en de andere helft voor hemzelf. 's Zondags reed hij met zijn brommer langs de boomgaarden om de planning voor de komende week te maken. Tussen 1950 en 1960 was hij ook een van de eersten die in Voeren een laagstamplantage aanlegde, langs de weg naar Berneau. Daar begon zijn zoon Willy later zijn eigen fruitbedrijf.

Er kwamen ook in de Voerstreek meer gespecialiseerde fruitboeren, terwijl anderen zich toelegden op veeteelt. Maar gemeenschappelijk voor beide groepen gold: hoogstamfruitbomen brengen niets op. De doodsteek kwam er met de rooi-premieregeling in 1970, een door de EEG (Europese Economische Gemeenschap, de voorloper van de Europese Unie) ingevoerde maatregel om de landbouw te moderniseren. (De Nederlander Sicco Mansholt was toen als Europees commissaris de geestelijke vader van een gemeenschappelijk Europees landbouwbeleid.) Naar schatting verdween toen op korte tijd een derde van het hoogstamareaal. In Voeren liep de totale oppervlakte voor de fruitteelt (dus hoogstam en laagstam samen) tussen 1960 en 1988 terug van 965 naar 100 ha.⁽⁸⁾

Maar al snel daarna drong het besef door dat het landschap door die kappingen wel erg verschaald was. In een streek waar het toerisme een belangrijke inkomensbron werd, is het landschap ook een economische factor en toeristen kwamen

Ook in Voeren maakten de hoogstammen plaats voor laagstamplantages, zoals hier bij Willy Gaens (in 2015).

als iemand zo'n boom geregeld vakkundig zou snoeien, met als beloning het fruit dat er in het najaar aan rijpt.

Ook particulieren hebben hier en daar weer hoogstammen aangeplant. Het totale areaal daarvan weegt natuurlijk niet op tegen de honderden hectaren die sinds het midden van de vorige eeuw zijn verdwenen en vaak in maïsakkers zijn omgezet. Om met een wat pessimistische noot te eindigen: de gouden eeuw van de hoogstamboomgaarden is helaas voorbij. We

in het voorjaar in groten getale wandelen en plaatjes schieten van wat nog was overgebleven aan bloeiende hoogstamboomgaarden. De Voerenaars zelf begonnen eveneens hun fraaie boomgaarden te missen. Dus kwamen er subsidies voor het opnieuw aanplanten van hoogstammen. De landbouwers waren daar maar weinig in geïnteresseerd; zij zouden wel de lasten maar niet de lusten hebben. Het werd dus vooral een zaak van liefhebbers of natuurverenigingen. Ook in het natuurreservaat Altenbroek zette toenmalig conservator Fred de Warrimont zich in om, samen met de Nationale Boomgaardenstichting van Ludo Royen, in enkele weilanden fruitbomen van diverse soorten en rassen aan te planten.

Die zijn intussen al uitgegroeid tot mooie bomen, maar nu stelt zich een ander probleem. Een hoogstam heeft namelijk constant onderhoud nodig, maar de tijd daarvoor en de kennis ontbreken bij de lokale vrijwilligers die actief zijn in het reservaat. Zelfs een verwaarloosde fruitboom is nog altijd heel mooi als hij bloeit in het voorjaar en van het fruit dat op de grond valt profiteren de dassen. Maar het zou nóg beter zijn

zullen het voortaan moeten doen met foto's van weleer en met wat schaamgrondlapjes met fruitbomen in enkele verloren hoeken.

Bronnen

1. **Jansen, J.C.G.M.**, 1979, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800*.

2. **Denis, J.**, 1994, *Mémoire du fruit — fruit de la mémoire*. Een andere bron (4) vermeldt al 44.734 ha in 1846, en een toename tot 75.880 ha in 1944. Tussen 1866 en 1895 was er wel een sterke afname, met slechts 37.947 ha in 1880.

3. <https://cagnet.be/page/arbeidsmigratie-geschiedenis-hageland>.

4. **Kinnaer, A.**, 2019, *Hoogstamboomgaarden op waarde geschat – sectorale waardering* (Onderzoeksrapport agentschap Onroerend Erfgoed).

5. **Hiemeleers, J.** en **Vanderhasselt, P.**, 1947, *Fruitteelt*: 9-15.

Als concrete cijfers vermelden zij voor het kanton Borgloon 4.575 ha, Sint-Truiden 3.161 ha, Dalhem 3.029 ha, Aubel 2.239 ha en Tongeren 2.097 ha.

6. **Vanderwaeren, R.**, 1959, *Enkele aspecten van de fruitteelt in het Land van Overmaas*. In: Heem, 3/4-5: 50-58.

7. Gesprek met zijn kinderen Moniek en Romain Gaens.

8. **Ernon, J.M.**, 1996, *De evolutie van onze fruitteelt*. In: D'r Koeënwoof 12: 3-5.

Om de oude bomen die sterven te vervangen, werden in deze boomgaard in Veurs jonge fruitbomen aangeplant.

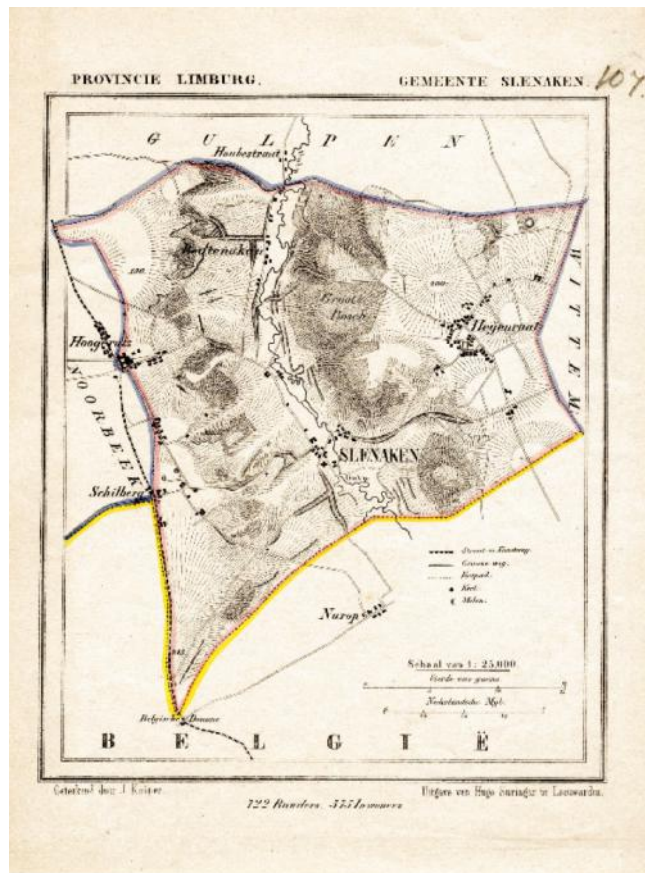
Schilberg 1955

Ferdinand Mertens

Bij het begin van de dag las hij de 'Gazet van Maastricht', zoals de *Gazet van Limburg* genoemd werd. Het was voor mijn grootvader een belangrijk moment in de dag. Voor mij duurde dat lezen eigenlijk te lang. Maar hij nam zijn tijd. Het laatste van de krant was voor hem de strip 'Ferdinand'. Daar betrok hij mij in. Die strip werd uitgeknipt en bewaard. We heten beiden Ferdinand. Ik vond het maar wat vreemd, die strip met onze naam. Een paar keer per week werden de oude kranten langs het broodmes in stukjes gescheurd en dat was dan papier voor de wc. De wc was achter het huis een apart huisje. Geen behaaglijke plek, alleen voor hoogst noodzakelijk.

Na de krant nog wat zitten. Tegen tien naar de werkplaats. Ongeveer vijftig meter van het woonhuis aan de overkant van de weg. Een oud gebouwtje, in staat van verval. Werkplaats maar ook konijnenhok, schaapstal en kippenhok. Een wereld op zich. Rust. Ik had altijd een diep verlangen om daar heen te gaan. De ruimte was helemaal vol met spullen: gereedschappen, hout, onaffe timmerwerkstukken, spaanders en veel spinnenwebben. Houtboren in alle diameters en zagen hingen in het gelid aan het plafond. Vergeelde krantenknipsels en foto's waren er aan de wanden geprikt. Hij had altijd iets onderhanden en hij had geen haast. Hij werkte rustig door. Hij was timmerman en maakte 'alles', althans als het van hout kon worden gemaakt. Niet alleen een bintenvloer maar ook een eetkamerstel.

Een nest met jonge vogeltjes valt uit een boom. We doen ze samen in een lege sigarendoos nadat we er eerst spaanders in hebben gedaan. We verzorgden ze liefdevol maar toch waren ze de volgende dag allemaal dood. Bij het maken van een spanzaagje in eikenhout dat hij voor mij maakte, vijlde hij met zijn driehoeksvijl een zaagblad uit een balein uit het korset van mijn grootmoeder. Dat amuseerde hem.

Hij had een grote grijsbruine snor waarvan de uiteinden meestal vochtig waren. In de woonkeuken hing een pijpenrek met het opschrift: 'Het is geen man die niet rooken kan'. De hele dag rookte hij pijp. Fragiel gebouwd. Oud. Zo ken ik hem. Gek op poezen. Niet veel tanden meer, althans voor zover ik kon zien. Koekjes doopte hij in de koffie. Slurpend de soep eten met de erin gedrenkte beschuit. Een stijf been dat bij het zitten altijd recht vooruit stak. Als je niet oppaste struikelde je er over. Niet alleen een stijf been, ook miste hij een kootje van een vinger. Voor een timmerman niet vreemd.

Op een van de eerste verjaardagen die ik mij kan herinneren gaf hij mij een lammetje. We hebben dat later geslacht en de vacht werd gelooid. Vele jaren lag die vacht voor mijn bed; als het erg koud was op het voeteneind. Toen hij stierf heb ik 's nachts moeten braken.

Ik bracht er een deel van de zomervakantie door. Oudste kleinzoon. Mijn grootvader en mijn grootmoeder hadden in die tijd ieder hun eigen activiteiten. Met de jongste dochter, die nog thuis was en hier en daar wat in het huishouden werkte, verzorgde grootmoeder haar boerderijtje. Vier koeien, een beetje jong vee, enkele schapen en ongeveer drie hectaren mooi gelegen weideland dat precies tegenover de boerderij/woonhuis lag. Elke avond en ochtend werden de koeien in de stal met de hand gemolken.

Ik mocht de koeien opdrijven tot aan het hek. Buiten op een houten rek stonden de melkbussen, de emmers en de zeef. In de bijkeuken stond het restant van een Mélotte-karncentrifuge vanuit de tijd dat nog zelf gekarnd werd. Mijn grootvader had in dit werk geen groot aandeel; hij onderhield het hekwerk en de omheining.

Mijn grootouders leefden tamelijk onafhankelijk van elkaar. Grootmoeder was als enig kind opgegroeid en met mijn grootvader getrouwd enkele jaren nadat haar grote liefde, een Belgische soldaat, in de Eerste Wereldoorlog gesneuveld was. Ze leerden elkaar kennen bij de bouw van hun huis dat haar moeder in 1916 liet bouwen. Mijn oma's moeder zou tot haar dood, ze stierf toen ze 94 was, bij haar inwonen. Zij nam het boerderijtje van haar over. Mijn grootvader bleef timmeren. Zijn dochters spreken met liefde over hem. Hij zorgde voor de kinderen. Mijn grootmoeder werd als 'hard' neergezet. Ze was klein van stuk en breed. Ze kon door haar 'bouw' geen kleine kinderen op schoot nemen.

Ferdinand was de zoon van Alphonse Charles van Melsen, de burgemeester en secretaris van de gemeente Slenaken van 1881 tot 1899. Hij bleef in Slenaken bekend als de oprichter (1895) en eerste dirigent van de fanfare 'Berg en Dal'.

In de familie ging het verhaal dat hij als boer een bepaalde welstand opgebouwd had, maar ook door de erfenissen van de zijde van zijn echtgenote, Maria Margaretha Dasoul. Bij hun overlijden schonken zij al hun bezittingen weg aan 'arme' mensen. Hij wilde niet dat zijn kinderen zouden erven. Iedereen moest zijn eigen leven opbouwen, zo scheen hij gereedeneerd te hebben. Later bleek dat dit niet waar was ⁽¹⁾.

Het gezin van Ferdinand van Melsen en Maria Gubbels leefde in de armoede die in die tijd gewoon geweest moet zijn. De kinderen – vijf meisjes – moesten zo gauw als dat kon aan het werk. Na de lagere school werden ze uitgezonden om op boerderijen en in 'het huishouden' te gaan werken. Het ouderlijk huis moesten ze dan verlaten want werk was er in de directe omgeving niet te vinden. Ze werkten veelal in het Belgische grensgebied. Plaatsen als Aubel, Verviers, en Herve doken in de conversatie regelmatig op en werden vertrouwde klanken.

Op Schilberg, een gehucht van Slenaken, heerste de stilte indrukwekkend. De dagen werden er in een vaste routine afgewerkt. Toeval en wanorde leken hier onbekende verschijnselen. Vanuit de keuken was er uitzicht op het stille weggetje waar het huis aan lag. Eén buurman op ongeveer vijftien meter; nog iets verder de 'grote' weg die bij De Plank de grens met België passeerde. Dus bijna België.

Bij elke passant werden door mijn grootmoeder en haar jongste dochter, die nog 'thuis' woonde, opmerkingen gemaakt waaruit duidelijk werd of het voorval in de routine paste of dat we met een – nog – onverklaarde afwijking van doen hadden. Met een vaste regelmaat verscheen het melktransport, de postbode, de bakker, de slager enz.. Het stilst was het tussen half twee en drie uur in de middag. Dan was het tijd voor de middagslaap. Ik had daar geen behoefte aan. De deur van het huis ging evenwel op slot en ik moest binnen blijven. Mij restte niets anders dan onder het getik van de klok vanuit de keuken op het weggetje uit te kijken. In elk geval kon mij niets overkomen gedurende die tijd!

Als een van de koeien 'tochtig' was bracht grootmoeder of mijn tante Mathilde haar naar de stier, een kleine kilometer verderop. Ik denk niet dat ik het bespringen van de koe mocht zien maar herinner me de weg er naar toe nog goed. De koeien waren in 'tochtige' staat vaak onwillig en moeilijk hanteerbaar. Ik moest er achter lopen met een stok. Op aanwijzing sloeg ik, waardoor de koe dan weer enkele meters in draf vooruit ging.

De dagen van de week verliepen allemaal eender; alleen de zaterdag en de zondag hadden hun eigen patroon. Zo kreeg op de zaterdag het wassen extra aandacht. Mijn tante waste mij dan in de bijkeuken in een zinken teil. De zondagen leidden naar de kerk. Ongeveer twee kilometer lopen naar het dorp. Een mooie wandeling. Mijn grootvader ging na de hoogmis kaarten in het café. Was rond één uur weer thuis voor het middageten. Hij bracht dan een reep gevulde Belgische chocolade voor me mee. Op zondagmiddag werd er iets eerder gemolken om wat meer tijd te hebben óf voor een wandeling óf voor een visite. Op zondagavond kwam altijd een vriendin van mijn grootmoeder op bezoek. Mijn grootvader ging kaarten. En ik naar bed.

1. De vaagheid over de burgemeester van Slenaken heb ik opgelost in een afzonderlijk boekje: *Strijd in Slenaken / tijdens het burgemeesterschap van Alphonse van Melsen 1881-1899*, uitgegeven in 2019 bij Leo van Bon, Heerlen, en verkrijgbaar via bol.com.

De postwagen van Thurn & Taxis tussen Luik en Aken over 's-Gravenvoeren en Battice

Hub Smeets

In de tweede helft van de 18de eeuw reed er op vaste tijden een postwagen tussen Luik en Aken en terug. Hij stopte onderweg in 's-Gravenvoeren. Over deze wagen en de mensen die daarbij betrokken waren gaat dit artikel. Hoe kwam deze vervoersdienst tot stand, wie waren de oprichters, wie waren de uitvoerders en waarom verdween hij vrij plotseling, om elders via een andere route te worden voortgezet.

De post

De geschiedenis van de post is kleurrijk maar erg ingewikkeld. Er is veel over geschreven. Het woord 'post' wordt meestal in verband gebracht met het vervoer van brieven en pakketten. Dat vervoer gebeurde te voet, te paard en soms ook met wagens.⁽¹⁾

De postwagen in dit artikel had niet als hoofddoel het vervoer van brieven of poststukken maar het vervoer van personen. En dat op geregelde tijden en voor vaste tarieven. Het was een vorm van openbaar vervoer. Door de groei van welvaart ontstond er een toenemende vraag naar deze vorm van vervoer per wagen, soms ook 'de diligence'⁽²⁾ genoemd. In de driehoek Luik, Aken, Maastricht waren al enkele ondernemers met personenvervoer bezig. De Prins van Thurn & Taxis (T&T)⁽³⁾, de belangrijkste speler in de markt van de brievenpost, wilde zijn vervoerssegment uitbreiden. Sinds 1739 had hij al een diligenciedienst van Keulen naar Aken⁽⁴⁾ en die wilde hij nu doortrekken van Aken naar Luik. Daarom stuurde hij in 1744 zijn onderhandelaar Frans Joseph De Bors⁽⁵⁾ om daar te gaan praten over de voorwaarden.

Om tussen twee steden een postwagen te laten lopen, was toestemming nodig van het bevoegd gezag. Voor Luik was dat de Prins-bisschop. Zo'n overeenkomst werd vastgelegd in een octrooi. Het lukte de Prins van T&T om in 1744 dit octrooi te bemachtigen. Hij mocht een postwagen of diligence oprichten die van Luik naar Aken en vice versa zou gaan rijden. In beide steden had T&T al voldoende voet aan de grond om die als uitvalsbasis te kunnen gebruiken.⁽⁶⁾

De voorbereiding van de overeenkomst

Tijdens de onderhandelingen in Luik schreef de directeur van de Rijkspost te Maaseik, de heer De Bors, brieven aan de Prins van T&T.⁽⁷⁾ Hieruit blijkt dat het bepaald niet eenvoudig was om zo'n lijn te organiseren. Op 23 mei 1744, twee maanden voor de overeenkomst, constateerde De Bors dat er voor de geplande lijn Luik-Aken drie problemen⁽⁸⁾ waren die opgelost moesten worden:

1. Er was nergens een rustplek (relais) op de route Luik-Aken.⁽⁹⁾
2. De oversteek over de Maas bij Visé was een knelpunt; er was geen brug en zelfs geen veerpont. Hier moesten de paarden aangespannen worden om vervolgens de wagen op de punt van een boot te trekken om zo, half boven het water hangend, de Maas over te steken, wat niet ongevaarlijk zou zijn, zeker bij sterke wind.
3. Er was een concurrent, een Luikse ondernemer, die ook op deze route een octrooi had; maar zijn wagen reed niet op vaste tijden. Dit was een zekere Deslins die ook op Brussel reed.

ALEXANDRE-FERDINAND
Prince de la TOUR et TASSIS
Prins de la TOUR et TASSIS

Het eerste probleem, het ontbreken van een relais onderweg, zou opgelost kunnen worden met de geplande lijndienst. Dat lijkt een cirkelredenering en heeft enige toelichting. Een postrelais of posthouderij had twee belangrijke taken:

Alexander-Ferdinand nam het initiatief voor de verbinding tussen Aken en Luik. Zijn zoon Carl-Anselm (rechts) nam in 1773 de functie van *Generalpostmeister der Kaiserlichen Reichspost* van hem over. Hij was de man aan wie Michiel Vossen in 1773 zijn trouw zwoer.

ten eerste de levering van goed gevoede en uitgeruste paarden voor de geplande reguliere postwagen, zodat de reis kon worden voortgezet. Daarnaast moesten in zo'n relais op alle dagen en op elk uur paarden en een postiljon ter beschikking staan, voor iedereen die één of meer paarden wilde huren.

Het bieden van deze service was een kostbare zaak en dus voor de posthouder een financieel risico, want het was niet voorspelbaar of en wanneer iemand een paard zou komen huren. Een reguliere postwagenvverbinding was dus nodig om aan de posthouder een regulier inkomen te kunnen bieden. Volgens De Bors zouden drie ritten per week voldoende inkomen kunnen genereren. Hij vermeldde nog terloops dat in de winter, bij slecht weer, misschien een omweg over Maastricht gemaakt moest worden!

Het tweede obstakel, de overtocht over de Maas, zou door de Prins-bisschop van Luik moeten worden opgelost. Het derde obstakel was de concurrerende ondernemer in Luik. Met hem verwachtte De Bors een deal te kunnen sluiten.⁽¹⁰⁾

Op 28 juni 1744 kwam er goed nieuws: De Bors had in Luik gehoord dat de vroegere eigenaar van de lijn Luik-Aken was overleden. Zijn octrooi stond in de verkoop en tot nu toe had niemand hierop gereageerd. 'De kansen zijn nu beter dan ooit', zo liet hij weten.⁽¹¹⁾

Veel woorden werden er in de briefwisseling gewijd aan wat een redelijke prijs zou zijn om voor dit octrooi te betalen. Daarbij legde de Prins van T&T sterk de nadruk op de geringe winst die hij van de vervoersdienst verwachtte. Hij beriep zich daarbij op andere vergelijkbare lijnen die weinig opleverden. Neen, het rendement van de dienst zou vrijwel helemaal opgaan aan het onderhouden van het relais in 's-Gravenvoeren. Vooral daarom wilde T&T deze lijnverbinding creëren. 'Pour l'avantage et la commodité du public.' Dat was het standpunt aan de onderhandelingstafel. In Luik moesten ze vooral niet denken dat ze een hoge prijs voor dit octrooi konden bedingen.

Uiteindelijk werd er op 20 juli 1744 een overeenkomst getekend.⁽¹²⁾ De prijs die T&T voor de verkregen gunst betaalde was de verplichting om alle brieven van en aan de Prins-bisschop en zijn bestuursapparaat kosteloos te verzenden. Belangrijker echter waren de scherp onderhandelde tarieven

voor brieven- en paardenpost. De prijstabellen moesten in Luik voor iedereen zichtbaar in de bisschoppelijke kanselarij en in de posterij worden opgehangen.

De Prins-bisschop van zijn kant zou erop toezien dat de posthouders en andere functionarissen van het postbedrijf ongestoord konden genieten van hun privileges⁽¹³⁾. Ze waren namelijk vrijgesteld van de verplichting tot het houden van bewakingsdiensten, de (zeer belastende) verplichting om militairen in huis te laten logeren en van alle belastingen, zowel ordinaire als gemeentelijke, bestaande of nog in te stellen.

De voorbereiding van de lijndienst

In zijn brief van 29 juli 1744 schreef De Bors dat hij vanuit Luik naar Voeren was gereisd. Hij had bij Visé opnieuw de overtocht over de Maas onderzocht en vastgesteld dat de wagen nog steeds op de punt van een boot gesleept moest worden. Hij betwijfelde of Luik dit spoedig zou oplossen, dus wellicht moest T&T met de booteigenaar over een oplossing gaan praten. Over de weg zelf merkte hij op dat die zó slecht was dat zelfs vier paarden in de winter niet voldoende zouden zijn om het traject af te leggen.

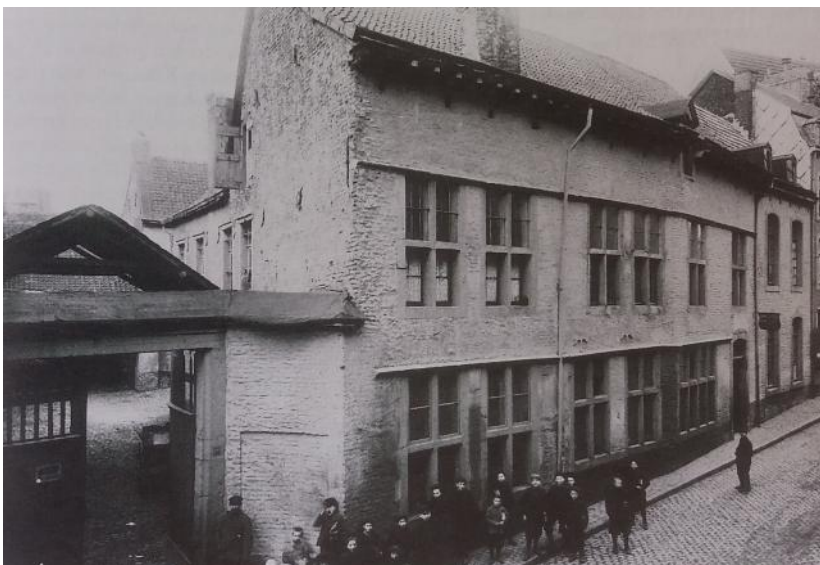
Zoals we al zagen was er in 's-Gravenvoeren een postrelais met een posthouder nodig. De Bors had echter in Voeren nog niemand bereid gevonden om zelfs maar te overwegen om zo'n relais op te zetten. Zelfs niet voor 500 écu's! Even later schreef hij dat er zich enkele dorpsbewoners hadden aangeboden, maar De Bors betwijfelde of ze een geschikt etablissement zouden kunnen vinden waar de reizigers op verhaal konden komen. Hij vreesde dat de Voerenaren niet bereid ('trop revêches') zouden zijn om hen, in geval van nood, hun paarden te lenen. Hij klonk niet erg enthousiast.

Klein lichtpuntje: bij een recent etentje in Aken was hij een arts tegengekomen, afkomstig uit de regio⁽¹⁴⁾, en die had aangeboden zijn licht te zullen opsteken. Daar zou hij voorlopig even op wachten. Intussen liet hij in Luik een gloednieuwe diligence bouwen voor zes personen en in Maastricht een voor vier personen. Beide wagens zouden vóór eind september klaar zijn. Het waren eenvoudige exemplaren, maar sterker dan die uit Aken, aldus De Bors.

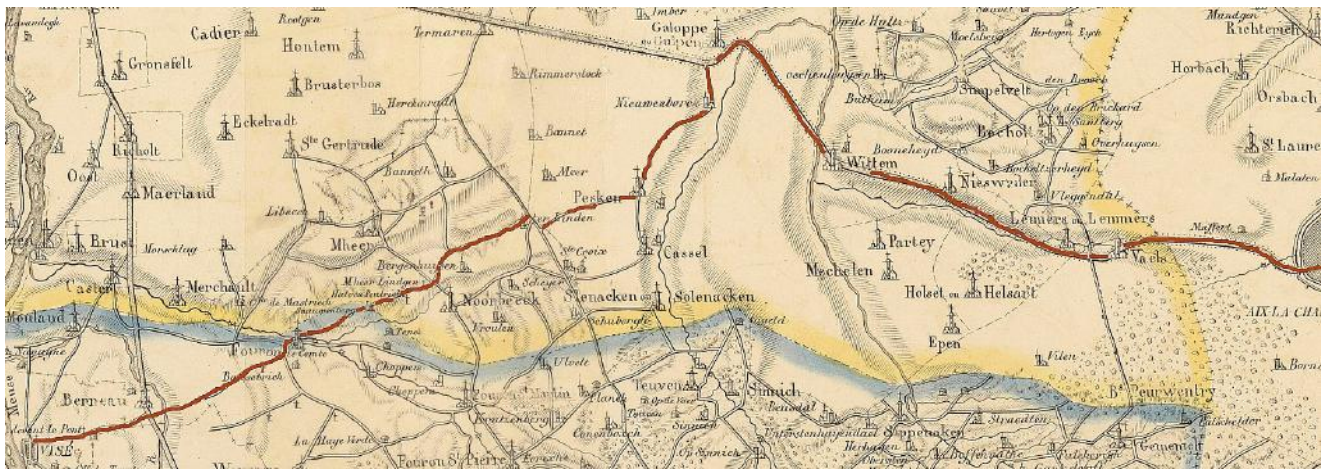
In afwachting van de oprichting van het relais in Voeren plaatste De Bors alvast advertenties in de kranten van Luik en Aken. Om eventuele concurrenten te misleiden schreef hij in de krant van Aken dat de nieuwe wagen in Luik zou worden gevestigd. En in de krant van Luik dat hij uit Aken zou komen!

De ondernemers in Luik en Aken

De Luikse hotelhouder Lampson mocht de wagen laten rijden.⁽¹⁵⁾ Lampson kreeg hiervoor uitgebreide instructies. Afhankelijk van het aantal passagiers moest de Luikse wagen vier of zes personen vervoeren en indien nodig moesten er twee wagens op een dag rij-

Vóór de afbraak in 1905 zag het huis aan de Peterstraße 57 in Aken, waar Heuckens herberg lag, er zo uit.

De *Carte de la Belgique, d'après Ferraris van Vandermaelen* (1831-1832), gecombineerd met de beschrijving van de route in het artikel van Knaepen⁽²³⁾, geeft een aardig beeld van hoe de route rond 1775 moet zijn geweest. Op de bijgevoegde kaart, gemaakt naar de kaarten van Ferraris, waarop ook de huidige grens Nederland-België staat aangegeven, is de route vanaf Visé ingetekend. Het stuk tussen Terlinden en Gulpen heet nog steeds de 'oude Luiker weg'. Op het detailkaartje van de oversteek bij Visé (*Carte figurative du cours de la Meuse: ville de Visé et cours de la Meuse de Visé à Argenteau, par Ch. Lecomte. Mai 1778 – Collection des Cartes et Plans des Archives de l'État à Liège, 69*) is goed te zien dat er toen een brug lag. Voor de oversteek over deze brug moest tol worden betaald.⁽²⁵⁾

den. Bij slecht weer moesten er zes paarden voor de wagen gespannen worden. De posthouder Dallemagne zou de paarden leveren.⁽¹⁶⁾ Vertrektijd was maandag, woensdag en vrijdag om 8:00 uur ('s winters 7:00 uur). Veel aandacht werd in de instructies besteed aan het invetten van de wiel-assen. Dat was blijkbaar een knelpunt.⁽¹⁷⁾ De passagiers kregen uitvoerige instructies voor de 'aan te geven goederen' bij de douane.⁽¹⁸⁾ De vertrekplaats voor de passagiers was bij Lampsons hotel: *L'Aigle Noir* aan de rue Feronstrée te Luik.

In Aken moest iemand worden aangesteld om de wagen op te vangen. Dit werd Johan Adolf Heucken⁽¹⁹⁾. Ook Heucken kreeg uitgebreide instructies, maar die gingen vooral over het onderhoud en eventuele vervanging van defecte wagens en het toezicht op het gedrag van de postiljons. Bij de terugtocht vanuit Aken naar Luik vertrok de wagen aan de Peterstraße 57, ongeveer ter de hoogte van de huidige *Bushof*, waar Heucken zijn herberg had met binnenplaats, die hij *Zum kaiserlichen Hof* noemde. De paarden kwamen daar waarschijnlijk van de posthouder Houben.⁽²⁰⁾

De vertrektijden en aankomsttijden van de 'Luikse wagen' hingen *Im Kaiserlichen Hof* voor ieder zichtbaar *affigiert*. Dit *Verzeichniss*⁽²¹⁾ vermeldde ook de prijs voor de bagage en de gedragsregels voor personeel en passagiers inclusief de hoogte van de boetes bij overtreding.

De wagen vertrok in Aken (een dag later dan de vertrekdagen uit Luik) op dinsdag, donderdag en zaterdag om 6:00 uur in de ochtend richting Luik. In de wintermaanden (november tot eind maart) alleen op dinsdag en vrijdag.⁽²²⁾

Een rit van Luik naar Aken (en omgekeerd) kostte 10,5 schelling, exclusief bagage; als die meer woog dan 50 pond (25 kg) moest men extra betalen. Wie verder wilde reizen dan alleen naar Aken, bijvoorbeeld naar Keulen, kon dat al in Luik betalen: 22 schelling. Ook de huurprijs voor losse paarden lag vast. De prijslijst hing bij de Luikse posterij voor iedereen zichtbaar aan de muur. Dus was er nooit gedoe over de prijs.

Iets over de route over Visé

Om van Aken naar Luik te rijden waren er in principe twee mogelijkheden: over Herve of via de middeleeuwse weg over Visé en 's-Gravenvoeren. Er werd gekozen voor deze laatste route. Deze verbindingsweg tussen Luik en Aken werd vroeger onder andere bij het wijntransport gebruikt.⁽²³⁾ De afstand over deze weg was korter dan die over Herve. De route over Visé kende ook enkele nadelen: de problematische oversteek van de Maas bij Visé is al vermeld; een ander knelpunt was een van oudsher bestaande tol die in Gulpen werd geheven. Tenslotte waren er vaak douaneprikelen bij het overschrijden van landsgrenzen.

Overigens was in 1745 het wegdek van de weg over Herve niet goed genoeg om er met een grote bespannen wagen overheen te kunnen rijden.⁽²⁴⁾ Er werd al geruime tijd gediscussieerd over de verbetering van deze weg en die werd op een gegeven moment ook gerealiseerd. Maar daarover straks meer.

De aanloopfase

Intussen was het gelukt om voor 's-Gravenvoeren een posthouder te vinden. Het was een zekere André Joseph Leruth⁽²⁶⁾ uit Battice, wiens vader Jacques Leruth al sinds lange tijd brievenposthouder was. Ook werden de bestelde postwagens in november 1744 geleverd. Tenslotte werd het probleem met de overtocht bij Visé opgelost door een overeenkomst te sluiten met een ondernemer. Niets kon de geplande postwagens nu nog tegenhouden. Op 14 november 1744 schreef De Bors dat hij op maandag 9 november zijn eerste rit had gemaakt met de nieuwe wagen van Luik naar Aken. Alle reden voor vreugde... zou je denken.

Maar helaas, het project bleek geen succes. Al na enkele maanden gaf de nieuwe posthouder aan ermee te willen stoppen. Er waren in korte tijd te veel ongelukken gebeurd. Deels veroorzaakt door de slechte weg, deels door het gedrag van de postiljons. In de kortste tijd had de jonge Leruth maar liefst negen postiljons 'versleten', dat wil zeggen de ene dronkaard vervangen door een volgende. Ze bleken in staat door hun rijgedrag gloednieuwe wielen aan flarden te rijden. De zachttaardige Leruth kon die lui niet aansturen. Ook waren er problemen met de douane van Voeren en de wagen kwam vaak te laat aan in Aken. Daarom besloot De Bors om deze posthouder te vervangen door iemand met meer ervaring. Maar waar haal je die vandaan? In Luik vond hij geen geschikte kandidaat en de Akense postiljons waren, zoals we zagen, te vaak onder invloed⁽²⁷⁾. Hij moest buiten de regio gaan zoeken.

Michiel Vossen

Uiteindelijk vond de Bors een geschiktere kandidaat in Gangelt, een dorp tussen Sittard en Geilenkirchen: een zoon van wijlen posthouder Paul Vossen, die bij de posthouderij van zijn vader al zo'n 15 jaar ervaring had opgedaan als postiljon en onlangs getrouwd was met een goede partij⁽²⁸⁾. Als hij een postiljon uit Gangelt zou meenemen naar Voeren, zou het probleem van het rijgedrag opgelost zijn, zo schreef de Bors. Deze zoon was Michiel Vossen. Hij werd tot posthouder benoemd.

Michiel, toen nog inwoner van Gangelt, huurde op 11 april 1745 samen met zijn vrouw een huis aan het huidige Onderdorp in 's-Gravenvoeren. In de huurovereenkomst valt te lezen dat de verhuurder een paardenstal zou bouwen.⁽²⁹⁾ Hier vestigde Vossen zijn eerste postrelais. Deze locatie aan Onderdorp lijkt niet ideaal, want het pand ligt niet echt op de route van de postwagen door het dorp. Verondersteld wordt immers dat de wagen vanuit Berneau richting Anna-kapel reed en vervolgens door de Mennekesput naar de Pleij.⁽³⁰⁾

De posterij, aan de Pleij en aan Mennekesput

Twee jaar later, op 19 mei 1746, huurde Michiel Vossen, inmiddels weduwnaar, het huis van de belastingontvanger Jean Baptiste Henrij aan de Pleij, op de plaats waar nu het hotel Blanckthys is gevestigd.⁽³¹⁾ Hier waren voldoende stallen met een apart onderkomen voor de postiljon(s) en (ook toen al) een ruimte om reizigers een versnapering te kunnen bieden.

Hoe in die begintijd het bedrijf functioneerde is helaas niet bekend. Het was de periode van de Oostenrijkse successieoorlog. Er was toen veel krijgsvolk in de buurt, wat zeker invloed

zal hebben gehad op de reismogelijkheden en het reisgedrag van het publiek.

De inmiddels 36-jarige Michiel Vossen trouwde in 1749 met de 16-jarige Catherine, dochter van Jean Monceau, die zijn huis had gebouwd aan de Mennekesput. Vanaf 1 mei 1751 woonde Vossen in dat pand, dat ook diende als herberg. Daar zou hij met haar zijn gezin stichten.⁽³²⁾ Het etablissement was in die tijd zo ingericht dat men via de poort de ruime paardenstallen kon bereiken waar ook een of meer postiljons hun onderkomen hadden. Ook werd er verbouwd. In 1759 kreeg Vossen van zijn buurman Lambert Nelissen toestemming om tegen diens muur te mogen aanbouwen, waarschijnlijk om een uitbouw te maken.⁽³³⁾

Als de 'Luikse wagen' om 8 uur in Luik vertrok kwam hij ongeveer 4,5 uur later in 's-Gravenvoeren aan, mooi op tijd voor het middagmaal. De wagen kwam de ene dag uit Luik en de volgende dag uit Aken en reed dus elke dag door het dorp. Telkens luid aangekondigd door het geschal van de posthoorn, de ene dag vanaf het zuiden (de Berneauweg, voorheen Postweg) en de andere dag vanuit het noorden (de Koetsweg via Snauwenberg naar Kinkenbergh), zodat de voorbereidingen voor de paardenwisseling en de maaltijd in gang gezet konden worden. De diligence was een voor die tijd goed geveerd vervoermiddel, maar na 4,5 uur schokken en schommelen zullen de reizigers toch gesnakt hebben naar een pauze. Die mocht niet lang duren, want er was altijd een beetje haast. De wagen moest vóór het sluiten van de stadspoort in Aken zijn. Helaas lukte dat niet altijd en uiteraard klaagden de passagiers hierover.⁽³⁴⁾

De posterij als bedrijf

De taak van de posthouder was het faciliteren van de postwagen door het leveren van uitgeruste en welgevoede paarden bij aankomst van de wagen uit Luik of Aken. Dat was het 'ordinaire' bedrijf. Daarnaast moest hij ook op alle dagen van de week en elke uur van de dag en nacht paarden en personeel le-

Een paar postiljonlaarzen uit 1690, zoals ze te zien zijn in de inkomhal van Hever Castle (UK). Foto hevercastle.co.uk.

veren aan mensen die daarom verzochten. Dat personeel moest 's nachts in een steeds verlichte ruimte vindbaar zijn. Dit heette het extraordinaire bedrijf. De paarden mochten overigens (officieel) niet voor landbouwwerkzaamheden worden gebruikt. Deze huurders kregen een gids mee die de weg kende, wat zeker in het donker geen overbodige luxe was. Er bestaat een uitgebreid Duitstalig reglement waarin de taken van de posthouder en zijn personeel beschreven staan.⁽³⁵⁾ Daarin valt te lezen dat de posthouder geacht werd steeds zelf persoonlijk aanwezig te zijn bij de aankomst van de wagen. Bij verhindering moest hij zorgen voor een betrouwbare plaatsvervanger.

De huur voor een paard om van 's-Gravenvoeren naar Aken te rijden (1¼ post) bedroeg 7 schelling. Om naar Luik te rijden (1¼ post) moest men 5 schelling betalen.⁽³⁶⁾ De kosten voor het oversteken van de Maas en de barrièrekosten, ook voor het terugvoeren van de paarden, waren voor rekening van de reiziger.

De jaarlijkse vergoeding die Vossen van de Prins van T&T kreeg is niet precies bekend.⁽³⁷⁾ In de briefwisseling van De Bors met T&T is sprake van 500 écus, maar dat was een aanbod aan een andere kandidaat in Voeren.

Vraag: konden passagiers in Voeren op de wagen stappen om naar Aken of Luik te reizen? Volgens de algemene *Verordnungen* was dit niet toegestaan, maar als er plek vrij was, wat dan? Het personeel op de wagen – dus de postiljons uit Luik, Aken of Voeren – was een vaste ploeg van mensen die elkaar vast een extraatje gegund zullen hebben. Daar staat tegenover dat alle reizigers op de plaats van vertrek nauwkeurig werden geregistreerd. Dat gebeurde ook op de plaats van aankomst, waar hun namen werden gepubliceerd in de plaatselijke kranten, inclusief hun eventuele overnachtingsplaats. Het zelfde gold voor brievenpost en pakjes. In principe mochten die alleen in bijzondere gevallen met de wagen worden meegevoerd of als ze te zwaar waren om door de reguliere postkoerier van T&T te paard te worden vervoerd.⁽³⁸⁾ Of dat in de praktijk toch ruimte gaf voor incidentele 'instappers' is niet bekend.

De postiljon, de postwagen en de paarden

Het werk van de postiljon⁽³⁹⁾ in Voeren was anders dan dat van andere postiljons. Uiteraard moest hij meerijden als gids wanneer er paarden werden gehuurd. Daarnaast had hij op de postwagen de functie van conducteur. Maar daarvoor zat hij

niet op een bok, maar op een van drie (of meer) paarden. Er was immers op deze lijn geen koetsier!⁽⁴⁰⁾ De wagen werd dus gedirigeerd door de postiljon. (Dit komt overeen met de hoe de postwagen en de bestuurder zijn afgebeeld op het uithangbord van de ondernemer Heucken in Aken⁽⁴¹⁾ – afbeelding hieronder.)

De postiljon was bij uitstek een paardenkenner. Hij moest de sterke en zwakke kanten van de vele verschillende paarden kennen. Hoe reageren ze bij vermoedheid, bij een helling, bij onweer. Hoe merk je als één van de beesten in het span het moeilijk heeft? De postiljon kon als het ware horen en ruiken hoe een paard zich voelde en weten wat hij dan moest doen.

Daarnaast was de postiljon een navigator *avant la lettre*. Uiteraard kende hij de route, ook bij mist en duisternis. Maar hij kende ook alle alternatieve routes die genomen moesten worden bij wegblokkades door omgevallen bomen, overstrooming of bij gevaar tijdens oorlog.

Hij was in dienst van de Prins van T&T en had voor hem een eed afgelegd⁽⁴²⁾, maar de posthouder was voor hem aansprakelijk en zijn loon was afhankelijk van zijn prestaties, los van het verplichte *Trinckgeld* van 4 stuiver dat de reizigers bij elk relais moesten betalen.⁽⁴³⁾ Zijn verplichte uniform was een kort (keizer)geel jasje met zwarte banden, leren broek met uitwendige naad, en hoofddekseel dat soms als 'tricorn', soms als 'hoge hoed' is beschreven. Het meest opvallend waren echter zijn laarzen, hout met leer bekleed, om de benen tegen de stoten of bij een val te beschermen. Volgens sommigen werden ze ook wel de zevenmijlslaarzen genoemd, geassocieerd met het snel reizen van post naar post.

Als de diligence uit Luik in Voeren aankwam werd hij geleid door de Luikse postiljon.⁽⁴⁴⁾ Na de pauze nam de Voerense postiljon het over voor het traject naar Aken. Daar werd hij *Schwager*⁽⁴⁵⁾ genoemd. Overigens had de postiljon met zijn onafscheidelijke posthoorn altijd voorrang op alle andere weggebruikers.

Bij die andere tak van transport, de brievenpost, moest de postiljon spoedbrieven of pakketjes vervoeren. Dan werkte hij als *estafette*. Kortom, een man met uitgebreide vakkennis die daarnaast ook sociale competenties nodig had in de omgang met alle denkbare kapsones van de reizigers en de vaak wispelturige gedragingen van het douanepersoneel.

Wie werkten er verder nog voor de posterij? Met enige regelmaat zal er een hoefsmid werkzaamheden hebben verricht. Hierover zijn geen gegevens gevonden. De buurman van Vossen, Hubert Steens⁽⁴⁶⁾, was winkelier en rademaker en er bestaat een document waaruit blijkt dat hij voor Vossen werkte. En omdat de passagiers bij de posterij uitstapten en pauzeerden om een maaltijd te nemen⁽⁴⁷⁾, moet er keukenpersoneel aanwezig zijn geweest, een taak die mogelijk door gezinsleden is uitgevoerd. De stalknecht had zijn handen vol aan het voeden, drenken en schoonhouden van de paarden. Hij moest dag en nacht bereikbaar zijn en woonde daarom meestal in de paardenstal. (Of dat in Voeren het geval was is niet aange-toond).

Er waren voor deze lijn twee nieuwe wagens gebouwd. Een wagen voor vier personen en een voor zes personen, echter bij beide slechts één compartiment. Vermoedelijk waren ze van

het type dat ook op het uithangbord in Aken waren afgebeeld maar waarschijnlijk zijn in de loop der jaren ook andere wagentypes gebruikt. De vering was een ophanging in leren riemen.⁽⁴⁸⁾ Deze ondersteunden de carrosserie, scheidten deze van het chassis en absorbeerden de grootste schokken ondanks de lage elasticiteit. Er bestond echter een constant risico op breuk. De wagens werden gekocht door T&T, bleven eigendom van T&T en reparaties moesten gedeclareerd worden bij T&T.⁽⁴⁹⁾

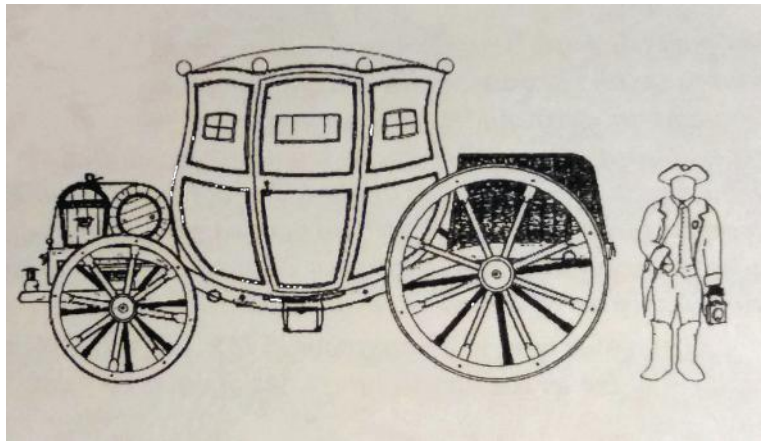
De posthouder moest steeds een vastgesteld aantal paarden ter beschikking houden voor de lijndienst of voor het hurende publiek. Het spreekt vanzelf dat dit een kostbare aangelegenheid was. Eigenaar van deze paarden was de posthouder. Michiel Vossen werd regelmatig gesignaleerd als er in het dorp publieke verkopen gehouden werden, waar hij dan paarden kocht. Maar paarden moeten eten. Zelf beschikte hij over grote weiden op Snackersberg en aan de Kinckenberg. Hij pachtte ook nog enkele percelen en de rest haalde hij van heinde en verre: stro, hooi en haver. Bekend is dat hij in 1766 alle haver kocht die tot 1768 zou groeien op het eiland Nivelles.⁽⁵⁰⁾ Hij kocht stro bij de jezuïeten en hooi bij de Elvenschans.⁽⁵²⁾

Wisseling van ondernemers in Luik en Aken

Ook in Luik liep niet alles meteen goed. De hotelhouder Lampson had moeite met het combineren van het vele werk voor de post en dat van zijn hotel. In 1750 vroeg hij al een verhoging van zijn vergoeding. In 1766 bleek iemand anders de postwagen aan te sturen. Het is niet duidelijk wanneer de wisseling heeft plaatsgevonden. Maar deze nieuwe ondernemer, Michael Emmerich, bleek een alcoholprobleem te hebben en in 1767 werd hij vervangen door het duo Joseph Maus en George Kilber. In hun systeem moesten de passagiers voor zichzelf en hun bagage een kaartje kopen bij het nabijgelegen rijkspostkantoor, waar tevens hun identiteitsgegevens werden vastgelegd. Vervolgens kregen ze een plaats in de diligence toegewezen. Het nieuwe vertrekpunt werd de *cour de l'hôtel de la Pommelette d'Or* aan de rue Souverain Pont.⁽⁵³⁾

In Aken waren er andere problemen. Toen daar in 1756 Johan Adolph Heucken stierf, liet hij zijn weduwe met zes kleine kinderen, een herberg en een vervoersonderneming achter. De

verantwoordelijken bij T&T vermoedden dat dit een te grote belasting zou zijn. Ook wisten ze dat er voor het onderhoud en reparatie van de wagens veel vakkennis nodig was, wat ze toch echt als mannenwerk beschouwden. Daarbij twijfelden ze of de weduwe wel in staat was om de te transporteren pakketten goed te kunnen taxeren. Daarom stelden ze naast haar een zekere J.H.C. Heijmans⁽⁵⁴⁾ aan. Samen kregen ze de functie van expediteur.⁽⁵⁵⁾

De prestaties van de postwagen

Bij de onderhandelingen tussen T&T en de Prins-bisschop in 1744 over het octrooi van de postwagen stelde de onderhandelaar dat het verwachte rendement van de vervoerslijn niet het hoofddoel was. Neen, het hoofddoel was een goed renderende posthouderij (paardenverhuur met begeleiding door een postiljon) in 's-Gravenvoeren. Wat is hiervan terechtgekomen? Het is niet bekend of er vaak paarden werden gehuurd bij Vossen. Wel weten iets over het rendement voor T&T van de reguliere vervoersdienst. Dat rendement was negatief. De kosten waren hoger dan de baten⁽⁵⁶⁾. Dit zou sterk verbeteren na de reeds lang geplande verandering van de postroute, over Herve en Battice.

De *chaussée* over Herve

Een betrouwbaar en snel openbaar vervoer was alleen mogelijk over een verharde weg. Al sinds 1717 werd er gepraat over het verbeteren van de wegverbinding tussen Aken en Luik.⁽⁵⁷⁾ Over een weg die zou beantwoorden aan de moderne eisen, met een regenbestendig profiel en aan weerszijden een 'zomerweg', voorzien van een adequate afwatering: de *Chaussée*.⁽⁵⁸⁾ Dit enorme project moest door drie instanties worden uitgevoerd: De Luikse Prins-bisschop zou het stuk van Luik tot Herve aanleggen, de Staten van Limburg⁽⁵⁹⁾ het stuk tussen Herve tot aan de rand van Aken, en de rest kwam voor rekening van de Rijksstad Aken. Dat laatste was misschien wel het moeilijkste deel, want het liep over een lang tracé steil omhoog door het 'Aachener Wald'. Dit stuk was voor wegebouwers een heuse uitdaging want de weg mocht bij een hoosbui natuurlijk niet wegspoelen.

Voor de paarden van de postwagen aan het einde van de dag een ware verschrikking.⁽⁶⁰⁾ En ofschoon dat laatste stuk in

De Franse invallen en annexatie

De eerste Franse inval van november 1792 (Jemappes) leidde tot een kortduurende bezetting van de Zuidelijke Nederlanden die weer eindigde in maart 1793 (Neerwinden). Marie Christine en Albert vluchtten deze keer naar Roermond. Nadat de Fransen weer waren verjaagd deed hun pleegkind, keizer Frans II (zoon van de inmiddels overleden Leopold II), zijn intrede in Limburg op 8 april 1794. Ook hij bezocht het 'maison de la poste aux chevaux' van Vossen; hij bleef daar zeker een half uur, werd er toegesproken door de Staten en toegejuicht door een grote samengestroomde menigte.⁽⁷⁶⁾

tot heftig verzet van hun kant, waarbij de Staten van alle provinciën zich onafhankelijk verklaarden van het Weense gezag; de 'Brabantse Opstand'⁽⁶⁹⁾. Het duurde tot 9 maart 1790 voordat ook de Staten van Limburg zich aansloten bij dit verzet. Dit rebelse besluit⁽⁷⁰⁾ werd genomen in het 'maison de la poste aux chevaux' in Battice.⁽⁷¹⁾

Na de onafhankelijkheidsverklaring door de Staten vluchtten de vertegenwoordigers van het Weense gezag, de aartshertogin Maria Christina en haar man prins Albert Casimir⁽⁷²⁾, uit hun paleis in Laken naar Bonn. Dat exil duurde niet lang. De opvolger van de inmiddels overleden Jozef II (Leopold II) wist eind 1790 de relatie met de afvallige Staten te herstellen. Op 13 juni 1791 deden Maria Christina en haar man opnieuw officieel hun 'blijde intrede' in de Zuidelijke Nederlanden via Aken over de postroute naar Battice. Dit werd een groot spektakel, waarbij veel toegestroomd volk hen langs de weg toejuichte. Daarna werd het echtpaar door de (nu weer loyale) Staten ontvangen in de posterie van Vossen te Battice. Hier werd het echtpaar feestelijk toegesproken en getraakteerd op een 'rafraichissement superbe'.⁽⁷³⁾ Zo'n gebeurtenis schept een band, zoals later zou blijken.

Niet veel later, op 26 november 1791, stierf Michiel Vossen. Zijn weduwe nam de leiding over het postrelais over in een betrekkelijk rustige tijd, waarin de Oostenrijkers de touwtjes weer in handen leken te hebben. Maar de Franse revolutionairen hadden andere plannen!

In het voorjaar van 1792 werd het duidelijk dat de Fransen de Nederlanden binnen zouden vallen; in paniek vluchtten velen het land uit. Op het postrelais werd het drukker dan ooit en al snel waren er te weinig paarden om iedereen te bedienen.⁽⁷⁴⁾ De weduwe Vossen, die nog onlangs Marie Christine op bezoek had gehad, wendde zich tot de aartshertogin met het verzoek om de inwoners van Battice te verplichten om aan haar hun paarden te lenen. Tegen de gangbare vergoeding uiteraard. En inderdaad, er volgde een officiële Koninklijke ordonnantie aan de burgers van Battice om op verzoek aan de weduwe Vossen paarden te leveren; wie weigerde kreeg een straf van 10 gulden per paard.⁽⁷⁵⁾

Na de tweede Franse overwinning in het najaar van 1794⁽⁷⁷⁾ viel de lijndienst weg. Het is niet duidelijk wat er zich precies in de posterie heeft afgespeeld. Iedereen die geld en middelen had maakte zich uit de voeten uit angst voor de Franse terreur. Naar schatting was dat een vierde van de bevolking. Zo ook de directeur van de brievenpost, de weduwe Leruth; zij emigreerde naar Bonn. Of ook de familie Vossen emigreerde weten we niet. Ze beschikte over voldoende vervoer en middelen om de grens over te trekken. In 1795 keerden veel emigranten naar hun woonplaats terug, zeker toen de Fransen dreigden hen te onteigenen.

Enkele maanden na de annexatie, vanaf 22 december 1794⁽⁷⁷⁾, kwam er onder leiding van de Luikenaar Demeuse een nieuwe lijnverbinding tot stand tussen Luik en Aken. Deze vertrok driemaal per week en reed over Herve/Battice. Kort daarvoor, op 14 oktober 1794, was Jacques Joseph Naway als 'préposé de la poste de Herve' aangesteld. Deze jonge postmeester had veel moeite met deze zware taak, en nadat hij werd gearresteerd omdat hij wegens gebrek aan paarden een Franse generaal niet meteen kon bedienen, meldde hij zich voor lange tijd ziek. De *poste aux chevaux* bleef onbeheerd achter, slechts bemand door postiljons. In maart 1795 vroeg Naway ontslag en eind 1795 werd hij van zijn taak ontheven.⁽⁷⁸⁾

In december 1795 reed de diligence weer over Battice⁽⁷⁹⁾, mogelijk weer met paarden van de weduwe Vossen. Haar naam duikt begin maart 1797 weer in de archieven op als 'directeur des postes à Battice'. Ze vroeg toen om vrijstelling van inkwartiering van soldaten; dat verzoek werd ingewilligd.⁽⁸⁰⁾

Een jaar later, 8 maart 1798, belegde de weduwe Vossen haar geld door de aankoop van de prestigieuze graanmolen Haméval van Charneux voor een bedrag van 23.000 gulden.⁽⁸¹⁾ Twee jaar later, op 16 april 1801 overleed ze in Battice. Haar overlijden werd in het gemeentehuis aangegeven door Jacques Joseph Naway, de voormalige paardenpostmeester, die inmiddels was getrouwd met een van haar dochters.⁽⁸²⁾

Deze vrouw, ooit het meisje Catharina Monceau, geboren in de Menkesput, kleindochter van Jan Claessens uit de Swaen, die op haar zestiende trouwde met de postmeester Michiel Vossen uit Gangelt, naar Voeren gehaald om de post-

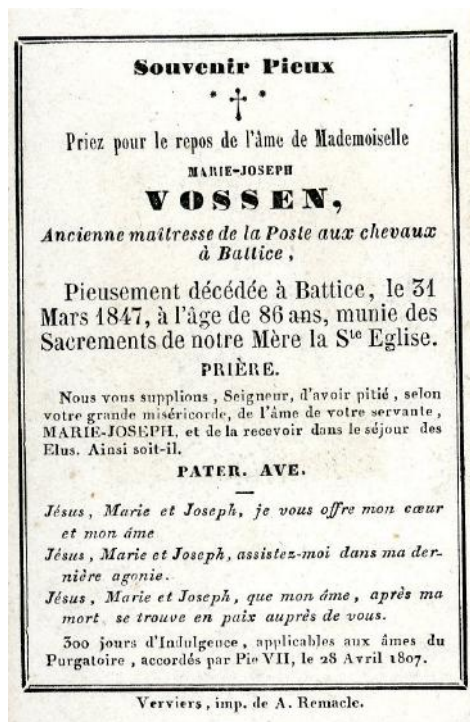
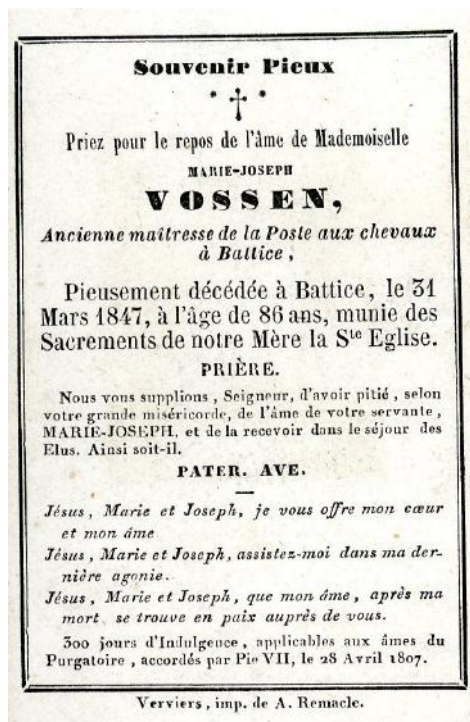
koets tussen Luik en Aken te redden, was bij haar overlijden 68 jaar oud. Bij het managen van de posterie had zij een sociaal netwerk opgebouwd dat reikte tot in de hoogste bestuurlijke rangen van de Zuidelijke Nederlanden. Wie van hen op haar begrafenis aanwezig waren weten we niet.

Nawoord

Na het overlijden van de weduwe Vossen bleef de posterie nog vele jaren in handen van de kinderen Vossen, respectievelijk hun neef Jean Louis Claessens⁽⁸³⁾. Nog in de Franse tijd kwam de Luikse wagen gedurende korte tijd weer in handen van T&T⁽⁸⁴⁾; na 1816 kwam de lijn in handen van 'das Königlich Preußisches General-Postamt', die het personeel van T&T overnam. Daaronder bevond zich ook de posthouder Vossen in Battice.⁽⁸⁵⁾

De stroom van sporen van de geschiedenis die bij de posterie achterbleven stopte natuurlijk niet. Zo bezocht op 21 november 1818 de Russische tsaar Alexander I met zijn talrijke gevolg de posterie van Battice op weg van Luik naar Aken, om daar deel te nemen aan het congres met dezelfde naam.⁽⁸⁶⁾ En de technische ontwikkeling van het vervoer had als gevolg dat in 1834 de wet tot oprichting van de Belgische Spoorwegen werd ondertekend. Hiermee werd het einde van de diligence ingeluid. Vijf jaar later is het postrelais van Battice opgeheven.⁽⁸⁷⁾ De voormalige posterie op de hoek bij de *gros tilleul* (grote linde) is in 1914 door Duitse bommen verwoest.

Op 31 maart 1847 stierf in Battice de laatste van de kinderen van Michiel Vossen, de ongehuwde Marie-Joseph Vossen, voormalige 'maîtresse de la poste aux chevaux'. Zij was 86 jaar eerder, op 21 januari 1761, geboren in de Mennekesput van 's-Gravenvoeren.

Bronnen en opmerkingen

De belangrijkste bronnen, waaruit bij het schrijven van dit artikel is geput en waaraan in de bronvermelding gerefereerd wordt zijn :

- Destruvaux: **Destruvaux L.**, 1993, *Histoire des Postes et Messageries Liégeoises (1580-1794), recueil d'archives.*
- Destruvaux supplément: *Les postes Tour et Tassis en région Liégeoise 1635-1794: courrier recommandé par diligences 1744-1794: tarifs et horaires du bureau impérial de Liège: suppléments à l'histoire des postes et messageries liégeoises.* (Van deze twee boeken bestaan weinig exemplaren).
- Mühlenweg: **Mühlenweg, H.**, 1994, *Die Post in Aachen unter Thurn und Taxis (1660-1794, 1814-1816).* in: Heft 13; Mitteilungen der Bezirksgruppe Köln der Gesellschaft für deutsche Postgeschichte e.V.
- Postakten: Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv Regensburg, waarvan de Postakten met bijbehorend nummer worden weergegeven.
- Janssen: **Janssen A.E.**, z.d., *Livre de Raison de la famille Janssen de Moulant – quatre siècles de notes et souvenirs (1500 - 1925).* (Boek ligt ter inzage bij het kerkbestuur van Moelingen).

1. **Wauters, J.**, 1874, *Les postes en Belgique avant la Révolution française.* Hierin staat op pag. 27 een samenvatting van de postsituatie in de tweede helft van de 18de eeuw. (Dit boek is online te raadplegen).
2. Het begrip *diligence* (snelheid, nauwkeurigheid) wordt vaak in verband gebracht met een bepaald type wagen, vaak met twee cabines. De tijdgenoten van de hier beschreven vervoersverbinding tussen Aken en Luik gebruikten het woord *diligence* naast 'postwagen', zonder enig onderscheid. De op deze lijn gebruikte personenwagens hadden geen bok, dus geen plaats voor een koetsier en ze boden plaats aan vier of zes personen.
3. Leden van de familie Thurn & Taxis waren al sinds de ouders van Philips de Schone actief in Europa. Hun hoofdzetel was lange tijd in Brussel. Deze geschiedenis is te uitgebreid

om hier te behandelen. Het ‘merk’ T&T stond voor veiligheid, betrouwbaarheid en transparantie, maar was niet de goedkoopste in de markt.

4. Mühlenweg: Pag. 99

5. Deze Frans Joseph was verwant (broer?) aan de postmeester Eugène Joseph de Bors (d’Overen) [gedoopt Roermond 27.02.1691, overleden Maaseik 19.06.1763]. Frans Joseph onderhandelde in Luik namens de Prins van T&T over de oprichting van de lijn Luik-Aken; Eugène de Bors organiseerde en begeleidde de uitvoering.

6. Dit roept de vraag op of er vóór 1744 geen personenwagens van Luik naar Aken door ’s-Gravenvoeren reden. Dat was zeker wel het geval, maar deze wagens waren niet van T&T en zij hadden geen relais in Voeren:

1) Henri-Antoine van de Graeff had een octrooi van 1699-1716; hij reed twee dagen per week maar ging in 1716 failliet. (RAL, Chambre des Comptes de la Principauté de Liège III Comptes généraux, D: diligences et barques etc. : nr. 245: octrois des diligences 17e-18e siècle). (Zie ook: **Nijssen-Vandenabeele**, Voersprokkels 1976, pag. 34-37, waarin een reisverslag staat van Mathieu Brouërius von Nidek, reiziger in die tijd.)

Mathieu Brouërius von Nidek meldde in 1705 het volgende:

‘Ik nam [in Luik] de postkoets om naar Aix [la Chapelle] te gaan; we betalen 50 Hollandse sous per stoel. Voordat u in Herstal aankomt, passeert u Cronmeuse; vandaar naar Herstal of Hérissime... Vandaar komt u in Hermal en steekt u de Maas over bij Viset, dat op 2 mijlen van Luik ligt; het is een kleine stad gelegen aan de Maas; deze stad is verwoest door verschillende oorlogen; ik was gewoon op doorreis; ik doorkruiste alleen de stad en van daar kwam ik in Berneau en vervolgens in Foureau [Foron]; ik ging toen naar het kasteel van Meer dat toebehoort aan Baron de Loo en zag een ander kasteel dat Niewborg heet (ten ZW van Gulpen) beheerd door Baron de Rille, Grootmeester van de Ridders van Malta. Ik liet het aan mijn rechterhand en kwam vandaar uit in Galop [Gulpen], waar flink wat water is, want omdat het in de diepte ligt, galoppeert men altijd bergafwaarts, van welke kant je ook komt; we stoppen daar voor het avondeten; er zijn daar zeer heldere waterstromen die zeer goede forel produceren, die ons voor een eerlijke prijs werd geserveerd; na de maaltijd stapten we weer in onze wagen en gingen naar Aix-la-Chapelle [Aken].

Uit: **Halkin, M.L.**, 1948, *Une description inédite de la ville de Liège en 1705, par Mathieu Brouërius von Nidek*, fasc. CXIII de la Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de L’Université de Liège: 82-83.

2) Baron de Horion, geheime raadsheer van de Prins-bisschop, zette de diligence van v.d. Graeff voort vanaf 1716, ook met twee ritten per week. Hij kreeg problemen met concurrenten (Destruvaux pag. 223 en 224).

3) Ignace Dubois kreeg op 22 maart 1734 een octrooi van de Luikse Prins-bisschop om gedurende 9 jaar dagelijks een dili-

gence te rijden van Luik naar Aken en Spa (P. Guerin, CHF 87-4 pag. 44).

4) Paul Deslins, in compagnie met een burger van Aken, reed ook op Luik; met Deslins maakte De Bors afspraken bij het opzetten van de lijn Aken-Luik in 1744. (Destruvaux pag. 225).

7. Postakte 5078, bestaande uit ongeveer 110 merendeels handgeschreven brieven in de Franse taal, van de hand van directeur De Bors (zonder de antwoorden van de Prins) met onder meer de tekst van de overeenkomst (het octrooi) – zie tekst in kader op volgende pagina – en de instructies voor de vervoersondernemer Lampson in Luik.

8. Destruvaux pag. 225 vv, waar de schrijver getranscribeerde delen van de genoemde correspondentie weergeeft.

9. De Bors schreef: ‘Il n’y a point de relais entre les dits deux endroits’. Ooit waren er twee relais op de route, namelijk dat van Gulpen en de Posthoorn in ’s-Gravenvoeren. De Posthoorn in Voeren was al 100 jaar niet meer als zodanig in gebruik. Het was opgericht enkele jaren na de bezetting van Maastricht in 1632 en heeft slechts zes jaar als brievenpostrelais voor T&T gefunctioneerd. (Destruvaux supplement, pag. 2).

10. De Bors wilde met deze concurrerende dienst (van dhr. Deslins) afspraken maken over het aanleveren van passagiers uit Keulen voor diens andere lijndienst, namelijk die naar Brussel.

11. Postakte 5078, brief van de onderhandelaar De Bors van 23 juni 1744: ‘la conjoncture ne sauroit jamais être plus favorable, qu’elle ne l’est actuellement’.

12. De overeenkomst werd pas op 30 januari 1745 geratificeerd door de Prins-bisschop zelf.

13. Naast de genoemde privileges hadden in Frankrijk posthouders, i.t.t. vrije vervoersondernemers, ook het recht om hun paarden te laten galopperen tijdens de rit; het is niet duidelijk of Vossen dit snelheidsprivilege ook bezat. Vossen werd inderdaad van gemeentebelastingen vrijgesteld: zijn naam komt in de cijnsboeken niet voor.

14. Waarschijnlijk ging het om Toussaint-Joseph Ernon, afkomstig uit Warsage (daar geboren op 15 januari 1713). Na studies geneeskunde in Parijs vestigde hij zich in Aken, waar hij huwde met Marguerite Claire Beissel. Hij speelde ook een belangrijke rol in een ander verhaal, dat in de vorige editie van *D’r Koeënwoof* (2022) aan bod kwam: *Krijgsvorderingen in Sint-Pieters-Voeren (1760-1762)*.

15. De hotelier Lampson kreeg uitgebreide instructies, waarin vermeld de tijden en prijzen en ook iets over zijn bezoldiging. Hij werd per kwartaal betaald na declaratie van kosten. Lampson werd rond 1766 vervangen door de expediteur Michael Emmerich, en deze op zijn beurt in 1774 door Joseph Maus, die een bureau oprichtte op de hoek Souverain Pont/Rue des Clercs; (Destruvaux)

16. Jean-Joseph-Thomas Dallemagne was opvolger van de in 1742 overleden paardenposthouder Herman Custers. Dallemagne stond bekend om zijn ruw taalgebruik en daaruit voortvloeiende aanvaringen. In zijn posthouderij was ook de postiljon Robert Collard werkzaam, die vele jaren met de wa-

gen van Luik naar Voeren zou rijden. (Destruvaux supplement).

17. Als karrevet gebruikte men dierlijk of plantaardig vet, uit beenderen of uit hars bereid en dat ging voor rekening van de posthouder. Gevolg was dat er vaak onvoldoende werd gesmeerd waardoor er onnodige slijtage optrad. Die slijtage was echter voor rekening van de eigenaar van de wagen en dat was T&T.

18. Bij het verlaten van Visé, wat nog in het Prinsbisdom Luik lag, kwam de wagen in een ander belastinggebied, namelijk de 'Landen van Overmaas' en dat betekende dat er douanerechten op sommige producten moesten worden betaald. Dat zelfde gebeurde bij binnenkomst in de Rijksstad Aken.

19. In 1745 kreeg Adolph Heucken uitgebreide instructies van T&T over hoe te handelen met de wagens en de postiljons. Hij kreeg de functie van postwageninspecteur, met als opdracht om een passende remise te huren. Dat werd het huis aan de Peterstraße. Naast hem was er zeker in de eerste jaren ook een expediteur werkzaam, de herbergier van de *Pirn-*

Dans la conférence tenue entre son excellence monsieur le comte de Horion premier ministre et Grand Maitre de son Altesse sérénissime l'Evêque et Prince de Liège, son excellence Monsieur Baron Breidbach son ministre et grand canceller d'une, et monsieur de Bors Conseiller Intime et député de son altesse monsieur le Prince de la Tour et Tassis d'autre part, a été conclu et arrêté, que les lettres de et pour la personne de son Altesse sérénissime et son conseil privé, celles de et pour ses ministres à dessus nommés, de même que celles de et pour son secrétaire de cabinet, et celui du conseil privé, seront exemptés des ports et franchises, à l'exception néanmoins des ports forains et bien entendu, qu'on ne chargera la poste que de ce qui est de son ressort.

Que le tarif général des lettres, et celui des postes aux chevaux, exhibé aujourd'hui par monsieur de Bors, seront imprimés et affichés à la chancellerie de même qu'au bureau des postes et chez le tenant aux chevaux pour la connaissance d'un chacun.

Que pour l'avantage et la commodité du public et faciliter le dessein que son Altesse le Prince de la Tour et Tassis a formé d'établir une Poste et relais à Foron, son Altesse Sérénissime consent qu'il s'établisse de la part dudit Prince une diligence ou voiture réglée de Liège à Aix et d'Aix à Liège.

Qu'en vue encore du bien public, le maintien du bon ordre et une parfaite exactitude et seureté des correspondances, son Altesse Sérénissime tiendra la main à ce que les Maîtres, Commis et Tenants Postes jouissent sans trouble des exemptions des guets des gardes et logemens des gens de guerre, de même que des impositions ordinaires ou municipales établies ou à établir par les Magistrats des villes, pour autant que ces impositions ne sont pas de nature que les autres personnes Privilégiés et Ecclésiastiques ij doivent contribuer.

Ce fait et signé double à Liège, ce 20 juillet 1744.

baum, Johan Peter Krauthausen, die ook posthouder was. Maar de verantwoordelijkheid voor het goed lopen van de lijndienst kreeg Adolph Heucken, zie: Mühlenweg, pag. 82-102.

20. Mühlenweg: pag. 100

21. Mühlenweg: pag. 120-121; zeer uitgebreide, in 12 artikelen verdeelde, gedragsregels. In het oog springt de richtlijn om belangrijke reparaties in Luik, en liever niet in Aken te laten doen, waar minder vakkennis aanwezig geacht werd.

22. Mühlenweg: pag. 121 punt 5/6.: vom Monath November bis End Martii geht die Diligence von Lüttich nur wöchentlich zwei Mal, als Montags und Donnerstags und anderen Tags von Aachen dahin zurück.

23. **Knaepen, J.**, 1951, *La Route d'Aix-la-Chapelle à Visé*. In: Bulletin de L'institut Archéologique Liégeois, Tome 68: pag. 27: La «charete de vin qui passe de Gulpe à Liège». Let wel: De tegenwoordige Berneauweg, vroeger de 'Wijnwagenstraat', heette in 1844 nog de 'Postweg'. Op de Atlas van buurtwegen was het 'chemin nr. 1'. Zie hiervoor ook de aantekening van Waelbers in Heem 1959-3, pag. 12.

24. Zie de opsomming van de redenen voor de keuze voor de weg over Visé: **Knaepen, J.** 1951, *La Route d'Aix-la-Chapelle à Visé*. In: Bulletin de L'institut Archéologique Liégeois Tome 68: pag 34: conflicten over invoerrechten, Hollandse intriges, aandringen van de inwoners en andere belanghebbenden van de route over Visé.

25. RAH notaris Heijnen 1777 akte 200: Hier stelt Mathias Heijnen, kolentransporteur uit 's-Gravenvoeren, een procureur aan om zijn veroordeling aan te vechten, gedaan door de ondernemers van de tolbrug bij Visé.

26. André Joseph Leruth, gedoopt 23 april 1716 in Petit-Rechain, zoon van Jacques Leruth en A.M. Piet. Deze André Joseph Leruth werd in 1744 posthouder in Voeren en in 1745 (brieven)posthouder in Battice; in 1748 werd hij tevens notaris. Hij trouwde in 1753 met Marguerite Fraipont. Hij werd in 1750 officieel aangesteld als posthouder T&T in Battice (PA 5712); zijn zoon Jacques Bartholomé Leruth werd daar later postmeester.

27. Destruvaux supplément pag. 112

28. Een voorwaarde om posthouder te kunnen worden bij T&T was dat de kandidaat over voldoende financiële middelen beschikte om slechte tijden door te komen, borg te kunnen staan en om niet omkoopbaar te zijn. Deze echtgenote (Margareta Allar) beschikte over deze middelen.

29. RAH notaris Cornelis Heijnen, invnr. 2216 jaar 1745 acte nr. 67. Vossen huurde vanaf mei 1745 voor een periode van drie jaar. Het huis was van Jasper Heijnen, gelegen 'onder in het dorp' tussen Jan Lousberghs en de weduwe Jan Coelen. Het betreft het derde huis westelijk van de hoek Jollette-Onderdorp. Het werd in 1761 geheel opnieuw in steen gebouwd; heette later: de 'Drie Kronen' en was toen herberg en douanekantoor. Michiel Vossen was op 20 februari 1713 in Gangelt geboren, z.v. Paul Vossen en Sophia Ingenthal. Op 24 november 1744 was hij in Dilsen gehuwd met Margareta Allar. In 1745 kwam het echtpaar naar 's-Gravenvoeren. Zij baarde daar een zoon Jan Gerard Lodewijk, geb. 26 augustus 1745, waarna moeder in het kraambed stierf.

30. Om in Onderdorp te komen zou hij van richting hebben moeten veranderen, wat wel mogelijk zou zijn nadat de wagen uitgespannen was; misschien stopte hij op de Pleij en namen de passagiers daar aanvankelijk hun maaltijd, terwijl de paarden naar Onderdorp werden gevoerd. Een andere mogelijkheid is dat de wagen een tijd lang via Moelingen heeft gereden en vanuit die richting Onderdorp binnenreed.
31. **Smeets, H.**, 2019, *De huizen van Goswinus en Jan Anton Walpot*. In: D'r Koeënwoof 40: 40.
32. Zie artikel in deze editie van D'r Koeënwoof: *Het Wit Peerd*. (In dit huis woonde het gezin Vossen tot 1785).
33. RAH notaris Cornelis Heijnen invnr. 2226, jaar 1759, akte 101 (niet duidelijk wat er precies verbouwd wordt).
34. Destruvaux: pag. 228.
35. Verordnung und Anweisung für sämtliche bey den Kaiserl Reichs ordinaire fahrenden Posten angestellte Expeditores und Officialen nebst einem Anhang für sämtliche Posthalter, Conducteurs und Packer (1783); Daarin staan aanwijzingen voor de passagiers zoals: in de postwagen was roken verboden, honden mochten niet meereizen. Maar ook: vrouwen met kleine kinderen moesten als passagiers worden geweerd; geadviseerd werd om hen te zeggen dat er geen plaats meer was in de wagen. (online te lezen).
36. De bedragen moeten op een tarieventabel duidelijk zichtbaar te zien geweest zijn. Helaas is er geen exemplaar van die tabel uit Voeren bewaard. Wel zijn er kopieën van exemplaren uit Luik en Aken bewaard en hieruit zijn deze afstanden en prijzen afgelezen rond 1750. (Mühlenweg pag. 81 en PA 5078 als aanhangsel overeenkomst).
37. Postakte 6095. De hoogte van de jaarlijks bezoldiging van poshouders van T&T staat vermeld in de 'Verpflichtungsurkunde'. Deze 'Urkunde' van Vossen is niet gearchiveerd. Wel is de vernieuwing van deze 'Urkunde' gearchiveerd die werd opgemaakt bij het aantreden in 1773 van de nieuwe Prins Karl Anselm van T&T. Hierin staat echter niets over de bezoldiging.
38. Destruvaux supplement pag. 105: De postwagen mocht alleen personen vervoeren; daarnaast echter ook aangetekende brieven (*lettres chargées*) met ontvangstbevestiging, geldzakken (mits de grootte van het bedrag bekend was) en postpakken niet zwaarder dan 100 pond (47 kg) en van niet te grote omvang.
39. Het is niet bekend of er tegelijkertijd één of meerdere postiljons bij Vossen werkten. Ook niet hoe lang hij werkte, noch hoe hij heette. Een mogelijke kandidaat is Jan Cristian Clasen, ex-postiljon, geboren in Gangelt, die 17 maart 1836 in Battice overleed, maar daarvoor bestaan verder geen aanwijzingen. De naam van de Luikse postillon is wel bekend (zie onder).
40. Destruvaux: pag. 229: Il n'y a pas de cocher; seul le postillon Gobert, juché à l'avant de l'attelage, conduit l'équipage jusque Fouron. Arrivé là, le postillon de Fouron prend le relais avec un autre trio de chevaux jusque Aix.
41. Dit uithangbord staat beschreven in Mühlenweg pag. 115. Hierop staan twee postwagens afgebeeld. Duidelijk is hierop te zien dat er drie raampjes aan de zijkant waren en één aan de voorkant en dat de wagens geen bok hadden. In zoverre waren deze wagens anders dan het prachtige exemplaar uit de 18de eeuw dat bewaard wordt in het Luiks museum voor openbaar vervoer, dat wel een bok heeft en één raampje in de deur. Op deze afbeelding lijken de wagens overigens niet door vier, maar door drie paarden te worden getrokken.
42. Mühlenweg: pag. 125
43. Mühlenweg: pag. 120 vv Verzeichnis wie die Reichs-Postwägen zu Aachen ankommen und Abgehen.
44. De functie van postiljon werd zeker 20 jaar lang uitgevoerd door dezelfde persoon: Robert Collard, geboren 18 december 1708 in Luik (Veronique), zoon van Pierre en Marie Mesieur. Destruvaux noemde hem ook wel: Gobert. Notaris Cornelis Heijnen noemde hem: 'postillon de la diligence de Liège sur Fouron et Aix la Chapelle', dus mogelijk reed hij ook (soms) door naar Aken. Dat zou kunnen verklaren waarom er geen andere naam van een postiljon bekend is.
45. *Schwager* is het Duitse woord voor postiljon. Waarschijnlijk overnachtte de Voerense postiljon in Aken om de volgende ochtend weer met de wagen terug te gaan naar Voeren, waar de Luikse postiljon de wagen verder voerde naar Luik.
46. Hubert Steens woonde vanaf 1766, het jaar waarin hij trouwde met zijn vrouw Anna Cremers (uit de Posthoorn), aan de Pleij naast het huis van Vossen richting kerk. Het genoemde document is akte 85 (1780) van notaris Heijnen, die door Vossen met 'een open buidel klinkend geld' naar Steens was gestuurd om een rekening te vereffenen voor verdiende arbeidsloon, maar waarmee Steens niet akkoord ging.
47. De etenswaar, brood, vis, chocolade, werd zeker voor een deel ingekocht in Luik. Dit blijkt uit een akte voor notaris Heijnen opgemaakt in de posterij, waarin de postiljon Robert Collard uit Luik verklaarde met naam genoemde etenswaren al in Luik betaald te hebben. RAH nots. Heijnen, acte 61 jaar 1767
48. Mühlenweg: 'Verzeichnis' pag. 120 vv, artikel 12: Damit nun das Publicum durch sothane Einrichtung vollkommen contentirt, (zufrieden sein) und sich derer Kayserlichen Postwägen, welche in Riemen hangen, und commode eingerichtet sind, zu bedienen.....
49. Verordnungen und Anweisungen (zie boven), Anhang Posthalter, art. XXV.
50. RAH notaris J.W. Denis, invnr 1268, jaar 1766 datum 13 juli, verklaring van Oger Desart en Jean Lamaj van Nivelles over de aankoop door Michel Vossen van de graanoogst op het eilandje Nivelles bij Visé.
51. Zie RHCL 14D.022 Klooster der Jezuïeten inv. nr. 6: ontvangst augustus 1747 (tijdens de oorlog!)
52. RAH notariële minuten J.W. Denis: verklaring van Christiaan Thelen op 30 januari 1776 over de verleidbaarheid van de zwakzinnige Marie Heijnen vijf jaar eerder, waarbij hij aangaf rond die tijd, dus 1771, voor Vossen op de Schans een kar hooi te hebben gehaald.
53. De vertrekplaats was de 'cour de l'hôtel de la Pommelette d'Or'; het hoofdpstkantoor lag 'sur les encloîtres de St-Denis' (aldus Destruvaux).

54. Mühlenweg: pag. 112 en Destruvaux supplement: pag. 120. Deze Johann Heinrich Christoffel Heijmann trad in 1776 als getuige op in de posterij aan de Mennekesput (RAH, notaris Cornelis Heijnen 1776 acte 122).
55. Toen later in juli 1775 de weduwe Heucken stierf, werd haar 28-jarige oudste zoon de expeditie van de Luikse wagen (nog steeds geassisteerd door genoemde Heijmans).
56. Dit negatieve rendement beschrijft de ondernemer Frans Adolf Josef Heucken in een brief van 13.11.1793 aan T&T, waarin hij een loonsverhoging vraagt voor de expeditie van de Luikse wagen van 150 gulden per jaar: immers het rendement zou sinds de veranderde route [over Battice] en de aanschaf van betere wagens bovengemiddeld geworden zijn. Tot nu toe had hij voor de hele expeditie slechts 59 gulden per jaar gekregen. Zie: **Janssen, Wilhelm, L. / Schumacher, A.** (Bearb.), 1938, *Geschichte der Familie Heucken in Aachen, unter besonderer Berücksichtigung ihrer Postwagenunternehmen (1746-1867)*, Bijlage 1.
57. **Königs, H.**, 1973, *Vom Jakobstor zum Bildchen, aus der Geschichte einer Landstraße Aachen*: pag. 4 vv (online in te zien).
58. **Smits, A.**, 2020-2021, *Des chemins aux chaussées: (re)pen- ser, construire et entretenir les voies de communication terrestres dans la Principauté de Liège de 1748 à 1789*. (dissertatie, online in te zien).
59. De 'Staten' ofwel 'de standenvergadering' vormde het bestuur van de toenmalige provincie Limburg, die bestond uit het hertogdom Limburg en de drie landen van Overmaas: Dalhem, Rolduc, en Valkenburg. Dit bestuur bestond uit vertegenwoordigers van de drie standen: kerk, de adel en de 'derde stand'. 's-Gravenvoeren werd vertegenwoordigd door notaris H.A. Ernon, in de functie van schout van Mortier.
60. De N3/B264 tussen Herve en Aken is nog steeds op vele plaatsen flink steil. Om een indruk te krijgen hoe zwaar dit tracé voor de paarden moet zijn geweest, is het de moeite waard om dit tracé te bezoeken. Let dan ook op de oude 'Meilensteine' (mijlpalen) langs de weg, waaraan de koetsier kon zien hoe ver hij nog moest rijden.
61. RAL Inventaire des archives des États du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse (II) États généraux du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse, (II) compétences et activités (E) justice et police (4) police générale (f) Réglementation et surveillance des activités économiques (5) Postes et transports publics, inv. nr. 1608; wegghelt afspraken 14.06.1785 en 01.08.1785 met de erop volgende correspondentie: Postes et transports publics, inv. nr. 1868, Demande de Le Ruth, directeur des postes à Battice 18.12.1785; of er daarna een goedgekeurde overeenkomst is gesloten is uit de stukken niet op te maken.
62. Michiel Vossen trof in Battice een oude bekende aan, namelijk de (paarden)posthouder die hij in 1745 in 's-Gravenvoeren had opgevolgd: André Joseph Leruth; hij was naast (brieven)posthouder sinds 1748 ook notaris in Battice. De eerste posthouder van Battice werd in 1698 François-Guillaume de Bebronne, die bij wijze van proef een 'poste aux chevaux' voerde. (Destruvaux supplement pag. 9). Deze werd voor de brievenpost opgevolgd door Servais Labeye en later diens zoon Thomas Labeye. Na het overlijden in 1768 van Andreas Joseph Leruth werd deze opgevolgd door zijn weduwe Marguarite Fraipont ('die Wittib Leruth') en zijn zoon Jacques Barthélémy Leruth.
63. Deze weduwe was Anne Jeanne Moreau. Haar echtgenoot Jean Charles Moreau (weduwenaar van Marie Claire Goldstein) was op 4 juli 1782 overleden. Kort daarvoor had hij het pand aan de markt van Battice gekocht van de dames Lincé en Rahier om het geheel te herbouwen (RAL notaris A.J. Polis 27.02.1782). Zie kaart: RAL Inventaire de la collection des Cartes et Plans des Archives de l'Etat à Liège (54 BIS): 'Carte géométrique du village de Battice, par L.A. de Battice', die als basis diende voor de illustratie in deze tekst. De huurovereenkomst werd op 20 oktober afgesloten voor notaris J.J. Chauwistré te Herve (acte 215). Daaruit blijkt dat het huis nog deels in aanbouw was en dat er stallen en een relais moesten worden bijgebouwd. De huur bedroeg jaarlijks 800 gls, maar daarvan mocht Vossen 50 gls besteden in de winkel van de weduwe als hij steeds op tijd betaalde. In 1812 kochten de gezusters Vossen dit pand van Jean Charles François Moreau (RAL, nots. Halleux 1812 nr. 370).
64. **Delvaux de Fouron, H.**, 1835, *Dictionnaire Géographique et Statistique de la Province de Liège*: 23.
65. De eerste vergaderingen in Battice waren op 8, 9, 10 en 11 maart 1790; ze werden gehouden in de posterie. (Janssen, pag. 140). In 1791 werd hier in opdracht van de Staten van Limburg een ruimte gemoderniseerd met behangpapier in de kleuren citroengeel met blauwe randen en blauwe bloemetjes (RAL, États généraux du duché de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse, I-b, organisation des États, 2, personnel des États-Maison des états : inv. nr. 270 : Mémoire relatif à l'achat et la pose de papier peint, et aux travaux faits à la maison de la poste à Battice, 1791).
66. Jan Claessens was de oudste zoon van de Voerense brouwer Gilis Claessens en Catharina Walpot. Jan werd op 20 maart 1775 beëdigd tot schepen in Neufchateau en later ook burgemeester in 's-Gravenvoeren. De hoeve van Gilis Claessens lag aan de Catterstraat, toen de naam van (een deel van) de tegenwoordige Tienhof. De hoeve is nog herkenbaar aan de sluitboog boven de poort in de Tienhof met het jaartal 1780 en de initialen G.C.
67. Dit blijkt uit een brief die Leruth junior op 21.05.1785 schreef aan de Staten van Limburg: (RAL Inventaire des archives des États du duché de Limbourg etc. (II) États généraux du duché de Limbourg etc. (II) compétences et activités (E) justice et police (4) police générale (f) Réglementation et surveillance des activités économiques (5) Postes et transports publics, inv. nr. 1608).
68. *Le Journal Général de l'Europe en Schauplatz der Welt*, beide in Herve uitgegeven, vertolkten de progressieve (democratische) ideeën van Keizer Jozef II en hekelden de conservatieve reacties van de Staten. Hierdoor ontstond er een groeiende kloof tussen de Staten en het volk, die leidden tot soms gewelddadige rellen.
69. Ook wel genoemd de 'Brabantse omwenteling' of 'Brabantse revolutie', als reactie op de vele veranderingen die keizer Jozef II in een hoog tempo wilde doorvoeren. Deze revolutie leidde tot de vorming van de 'Verenigde Belgische Sta-

ten', een confederatie die slechts korte tijd heeft bestaan: van januari 1790 tot december 1790.

70. Korte tijd later, op 23 april 1790, publiceerde de Luikse postdirecteur de Lilien een open brief in *Le journal général de l'Europe*, dat het aan postmedewerkers verboden was om opstandigen te laten vergaderen in de posterijen; dit op straffe van ontslag. Het is niet duidelijk of dit voor Vossen consequenties heeft gehad.

71. Dit besluit werd later, op 24 juni 1790, gepubliceerd in het hotel *la Couronne* van Henri-Chapelle in aanwezigheid van de Statenleden, de patriottische troepen en een samenscholing van de bevolking (Janssen pag. 142). Later, op 5 april 1791, werd abt Chainoux van Rolduc, tegen wie bij delen van het volk een grote weerstand was gegroeid, als gedeputeerde van de Staten vervangen door abt Uls van Val-Dieu. Dit besluit betekende het einde van de politieke invloed van de abdij Rolduc; het besluit werd genomen door stemming per hoofd, niet per stand. Deze stemming vond plaats in het 'maison de la poste aux chevaux' van Vossen te Battice.

72. Dit kunstminnende echtpaar Maria-Christine, lievelingsdochter van keizerin Maria-Theresia, en haar echtgenoot, Albert van Saxe-Teschen, bouwde en bewoonde tot 1794 het kasteel van Laken, de huidige residentie van de Belgische koning en zijn vrouw.

73. Zie: **Renier, J.S.**, 1865, *Historique de l'abbaye du Val-Dieu etc.*, pag. 87, waarin een letterlijke weergave van het verslag door abt J. Uls van deze gebeurtenis d.d. 13 juni 1791. (via Google Books te lezen)

74. Het is niet uitgesloten dat tussen 1792 en 1794 de diligence (af en toe) weer over de oude route over Voeren is gaan rijden. Daar waren in elk geval paarden. Aanwijzingen hiervoor zijn: de *Calendrier de la Cour 1794*, waarin de diligence imperiale over Voeren gaat; de *Neue und vollkommene Postkarte durch ganz Teutschland nach Italien, Frankreich, Niederland etc.*, (Wenen 1792) waarin een *Fahrpostroute* over Fouron staat getekend; de *Hendschel-atlas des Fürsten Thurn und Taxis* (1793) toont ook een *Postwagengkurs* over Voeren.

75. Destruvaux, pag. 210.: ordonnantie van 20 juni 1792.

76. Zie: **Renier, J.S.**, 1865, *Historique de l'abbaye du Val-Dieu etc.*, Pag. 89, waarin een letterlijke weergave van het verslag door abt J. Uls ook van dit tweede bezoek aan het 'maison de la poste aux chevaux' van de weduwe Vossen op 8 april 1794.

77. Op 16 september 1794 vond een vergadering van de gedeputeerden van de Staten van de provincie Limburg plaats in Battice; dat was waarschijnlijk de laatste bijeenkomst in het postrelais. (RAH notaris H.A. Ernon 1794 acte 114, waarin de Staten toestaan dat het dorp Noorbeek 8.000 gulden leent t.b.v. het Oostenrijkse leger.)

78. Tijdens de afwezigheid van J.J. Nawajj door ziekte, is er ook sprake van een zekere Jean Harquin, 'directeur de la poste de Battice', die klaagde over gebrek aan paarden en voer voor de dieren. Daarnaast wordt genoemd Léonard Géron, 'directeur de la poste de lettres de Battice'. Géron woonde in het huis van de naar Bonn gevluchte weduwe Leruth; hij stierf op 17 augustus 1795. (CHF 1998-2 pag. 63 vv: *La Poste de Liège à Aix la Chapelle sous le régime français.*)

79. Destruvaux supplément pag. 130. Tevens: CHF 1998-2 pag. 69: aan de ondernemer Heucken uit Aken was octrooi verleend door de centrale postadministratie te Parijs.

80. CHF 1998-2, La poste de Liège à Aix-la-Chapelle sous le régime français, pag. 70 : 'lettre de la veuve Vossen, directrice des postes à Battice à l'administration du département de l'Ourthe' dd 3 mars 1797.

81. RAL not. Lebefve 1798 acte 102 : verkoper P.A. v.d. Bloemen uit Maastricht, namens zichzelf en anderen. Ze betaalde deels met muntgeld, deels met renteverplichtingen aan derden.

82. Huwelijksregister parochie St. Jean Baptiste Herve 1798 pag. 59 : Extrait du registre des mariages de la paroisse de Saint Foilen d'Aix la Chapelle 29.07.1798 Aix-la-Chapelle, paroisse st. Folian, acte de mariage de Jacques Joseph Naway, récepteur de Herve et Marie Catherine Vossen de Herve.

83. Jean Louis Claessens, geboren 12 mei 1788, z. v. Jan Claessens en M. Marg. Vossen, beiden van 's-Gravenvoeren; hij is waarschijnlijk al op jonge leeftijd bij zijn tantes in de posterij van Battice gaan wonen. Zij betaalden in 1813 zijn vervanger voor de militaire dienst. (RAL nots. S.J. Halleux, Battice 1813 nr. 503). Hij huwde in 1833 E. M. Cath. Lekeu, dochter van de lakenhandelaar Nic. Jos. Lekeu van Battice. Hij stierf twee jaar later op 24 juni 1835 als 'maître de poste' in Battice. (acte 51). Hij was toen $\frac{3}{4}$ eigenaar van het 'maison de la poste aux chevaux' te Battice en volledig eigenaar van de oude posterie in 's-Gravenvoeren, die hij naliet aan zijn enige dochter, Marie Cath. Louise Joseph Euphrasie Claessens. (Déclaration de succession Herve, série 187).

84. Stadt-Aachener Zeitung nr. 66 (27.04.1814), advertentie dd. 27 april 1814:Da ihr Dienst der einzige ist, welcher von seiner hochfürstlichen Durchlaucht von Thurn und Taxis das Privilegium hat, die Route van Köln über Aachen nach Lüttich alleinig zu exploitiren.....(Heucken und Comp).

85. Mühlenweg pag. 160: Verzeichnis sämtlicher Postbeamten des Cöllner Districts.

86. CHF (Cercle historique de Fléron) 1985-2 pag. 4 referend aan RAL 'Fonds hollandais' nr. 1035.

87. **Delvaux de Fouron, H.**, 1841, *Dictionnaire géographique et statistique de la province de Liège*: 56.: 'Battice, relais de la poste supprimé en 1839'. Er werden in dat jaar op de route Aken-Luik twee nieuwe relais geopend t.w. in Henri-Chapelle en Soumagne: pag. 199 en 354: 'relais de la poste aux chevaux créé en 1839'.

Wonen aan de Pleij in 's-Gravenvoeren: het Wit Peerdt

Hub Smeets

Als je van de Pleij de straat Mennekesput binnenloopt zie je aan de rechter kant een grijs-wit gebouw dat als adres heeft: Mennekesput 2. Het verhaal over dit pand⁽¹⁾ begint in een naburig gebouw, de herberg de Swaen⁽²⁾. Daar overleed op 10 februari 1729 de slager en biertapper Jan Claessens. Zijn vrouw Katrijn Cerfontein was een half jaar eerder gestorven. Het echtpaar liet vijf kinderen achter. Eén van hen, Margareta Claessens⁽³⁾, trouwde op 10 oktober van dat zelfde jaar met de vijf jaar jongere Jean Monceau uit Visé.

Jean Monceau

Een maand na zijn huwelijk huurde de 23-jarige Jean Monceau de Swaen. Deze herberg met brouwerij was bij verdeling toegefallen aan zijn 21-jarige schoonbroer Hendrick Claessens⁽⁴⁾. De overeenkomst werd afgesloten voor een periode van zes jaar. De gedetailleerde akte werd opgemaakt door notaris J.H. Walpot.⁽⁵⁾

Het echtpaar kreeg in de Swaen twee kinderen. Hun derde en vierde kind werden geboren in hun nieuwe huis, dat Jean Monceau, die zich nu biertapper noemde, in 1734 ging bouwen op een eerder gekochte bouwplaats aan de Mennekesput.⁽⁶⁾

Cornelis Vielvoije

Lang heeft Monceau niet van zijn nieuwe huis mogen genieten, want op 1 oktober 1737 kwam hij te overlijden. Twee jaar later trouwde zijn inmiddels 38-jarige weduwe met de 13 jaar jongere molenaarszoon Cornelis Vielvoije. Hij verwekte bij haar drie kinderen; de geboorte van het laatste kind werd haar fataal: Margareta Claessens stierf op 3 maart 1746 in het kraambed. Nu woonde Cornelis Vielvoije dus in het vrijwel nieuwe huis van de overleden Jan Monceau. Maar hij was niet de eigenaar. Hij moest het huis van zijn stiefkinderen huren, in eerste instantie voor een periode van zes jaar.⁽⁷⁾

Interessant detail is dat er zich in dat huis een waterput bevond. Onderdeel van de huurovereenkomst was dat Cornelis Vielvoije moest beloven om deze put van water te voorzien, dat via een kanaal uit de Voer moest komen. Er werd gedetailleerd beschreven hoe de put en bijbehorende pomp gemaakt moesten worden.⁽⁸⁾

Michiel Vossen

Een van Vielvoije's stiefkinderen was Catharina Monceau. Zij stapte in februari 1749 – ze was toen 16 jaar oud – met haar grootvader en twee van haar ooms naar een derde oom, notaris Cornelis Heijnen.⁽⁹⁾ Het meisje had namelijk haar hart

verpand aan de 20 jaar oudere postiljon Michiel Vossen⁽¹⁰⁾, die inmiddels was gepromoveerd tot posthouder. Het leek de familie beter om eerst wat afstand te nemen en in een klooster tot bezinning te komen. Maar Vossen riep de hulp in van 'mrg. le grand Prévot', waarna de familie toestemming gaf om te trouwen.⁽¹¹⁾ Dat gebeurde op 21 februari 1749 in Luik, in de kerk van haar patrones Sint-Catharina. Het echtpaar ging (voorlopig) wonen⁽¹²⁾ in het prestigieuze huis naast de hoeve van de jezuiten aan de Pleij, in het voormalige woonhuis van J.B. Henrij⁽¹³⁾, waar Vossen tijdelijk zijn postrelais gevestigd had.

Maar Michiel Vossen vond eigenlijk dat hij, door het huwelijk met één van de weeskinderen, recht had om in het huis aan de Mennekesput te wonen. De inmiddels hertrouwde Cornelis Vielvoije⁽¹⁴⁾, die dat huis huurde, dacht daar anders over. Dat dreigde op een proces uit te draaien, maar om dat te vermijden kwamen ze op 2 mei 1749 overeen dat Vielvoije nog twee jaar in het huis mocht blijven wonen en dat Vossen al direct de moestuin en de grote weiden mocht gebruiken.⁽¹⁵⁾ Want die had hij nodig voor zijn gasten en zijn paarden.

Op 1 mei 1751 trok Michiel Vossen in het pand aan de Mennekesput. Vanaf dat moment was in dit pand dus een keizerlijk postrelais gevestigd van de gerenommeerde postonderneming van Thurn und Taxis. Hier kwamen dagelijks de postwagens uit Luik of uit Aken aan. Hier werden vermoeide paarden uitgespannen en ingewisseld voor briesend energieke exemplaren. Hier werd een moment van rust geboden aan de reizigers die er ook iets konden eten in een daarvoor speciaal ingerichte ruimte, die ook door andere bezoekers kon worden gebruikt.⁽¹⁶⁾

Het gebouw had naast de ruime paardenstallen een bakoven achter in de *cour*. Voor meer details over de bedrijfsvoering van de posteriej verwijs ik naar het artikel op de voorgaande pagina's (23-36) over de postwagen van Luik naar Aken.

Het echtpaar Vossen Monceau kreeg elf kinderen, allen geboren in het Wit Peerdt aan de Mennekesput. Het gezin bleef daar wonen totdat na 34 jaar het postrelais aan de Mennekes-

sput werd opgeheven. Het werd in 1785 verplaatst naar een plaats gelegen aan de nieuwe steenweg naar Aken die toen gereed was gekomen: Battice.

Verhuur door Michiel Vossen

Zoals gezegd vertrok de inmiddels 72-jarige vader Michiel Vossen met het merendeel van zijn kinderen naar Battice om daar op de hoek van de grote markt, aan de *Carrefour des 4 bras* tegenover de *gros tilleul*, een posterij op poten te zetten.

Het huis aan de Mennekesput, dat naast postrelais ook een horecafunctie had, werd verhuurd. De eerste huurder was Jan Joseph Dechêne uit Visé, getrouwd met Marie Barbe Ernon. Hij huurde het pand, de weiden en landerijen, alles bij elkaar voor iets meer dan 510 gulden per jaar, exclusief een reeks verplichtingen. Michiel Vossen reserveerde voor zichzelf een opslagplaats voor de door hem gehuurde tienden.

Wat Dechêne in het pand deed is niet bekend. Hij bleef er niet lang. Op 25 maart 1788 verkocht hij zijn hele inboedel.⁽¹⁷⁾ Daarbij waren een veulen, enkele runderen, varkens, schapen, biervaten etc. Alles samen bracht 1.579 gulden op.

De volgende huurder was de schepen Jan Hendrick Cerfontein⁽¹⁸⁾. Hij huurde in 1788 voor zes tot twaalf jaar, met als voorwaarde dat als één van Michiels kinderen in het huis wilde wonen, de huur na drie jaar mocht worden opgezegd. Deze huurder kocht in 1792 het huis van de griffier Hendrick Delvaux aan de Bovenstraat en in 1795 kwam er een nieuwe huurder voor de posterij: Everard Tap, getrouwd met Clementine Weckmans, beiden burgers van Maastricht.⁽¹⁹⁾ Everard Tap voerde in de voormalige posterij een herberg⁽²⁰⁾. Het is niet duidelijk hoe lang deze huurder in het pand is gebleven.

Marie Gertrude Vossen, nieuwe eigenaar

Michiel Vossen was in 1791 in Herve overleden en zijn bezit bleef onverdeeld tot 1804⁽²¹⁾. Zijn weduwe Catharine Monceau (die op 16-jarige leeftijd met de posthouder was getrouwd) verdeelde de aanzienlijke erfenis onder haar kinderen. De huizen in 's-Gravenvoeren, waaronder de voormalige posterij aan de Mennekesput, vielen daarbij toe aan dochter Marie Gertrude Vossen, die in Battice woonde.

Wie huurden/bewoonden toen het pand? Dat is niet helemaal duidelijk. Als we kijken naar de volkstelling van 1819, zien we dat Everard Tap niet meer in het dorp woont. Marie Vossen, de weduwe van Jan Claessens, woonde in de Posthoorn en de voormalige posterij werd bewoond door het gezin van de bierbrouwer Hubert Kruijdt en zijn vrouw Anna Pauwen. Er zijn aanwijzingen dat zij daar ook al met haar vorige echtgenoot, Jean Servais Pauwen⁽²²⁾, woonde. Bij de volkstelling van 1822 en 1824 woonde er Willem Collette met zijn vrouw Marie Gertrude Claessens en hun vijf kinderen.

Op 24 maart 1827 overleed Michiels dochter Maria Vossen, wedu-

we Jan Claessens, in huis 144 *section du midi*. Dat was haar ouderlijk huis, de voormalige posterij. Ze moet er rond 1825 zijn gaan wonen. Bij de volkstelling van 1827 staan er geen bewoners in het pand geregistreerd. Het was toen blijkbaar niet bewoond.

Twee jaar later, in 1829, bleek er een nieuwe huurder te zitten⁽²³⁾: Simon Thijwissen en zijn vrouw Cornelia Bemelmans. Dat echtpaar zat er in 1835 nog steeds⁽²⁴⁾ maar kocht in 1837 een huis aan de Bovenstraat.⁽²⁵⁾

Jean Louis Claessens, nieuwe eigenaar

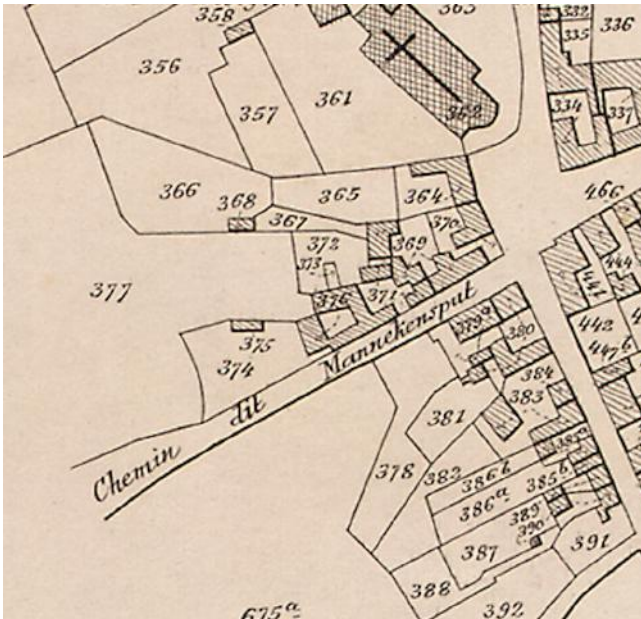
Op enig moment werd een kleinzoon van Michiel Vossen eigenaar van de voormalige posterij. Het was Jean Louis Claessens, zoon van Marie Vossen en Jan Claessens, zoon van de bierbrouwer Gilis Claessens⁽²⁶⁾, een zoon van Jan Claessens van de Swaen. Voor hun huwelijk moest dispensatie worden gevraagd wegens bloedverwantschap. Ze trouwden op 5 november 1773 in Luik.⁽²⁷⁾ Jan Claessens werd in 1775 schepen in Neufchâteau.⁽²⁸⁾ In 1780 ging het echtpaar in de grote hoeve van hun (schoon)vader wonen.⁽²⁹⁾ Dit echtpaar kreeg zeven kinderen. In 1794, het rampzalige jaar van de tweede Franse verovering, stierf Jan Claessens op 48-jarige leeftijd. De 43-jarige weduwe bleef achter met zeven kinderen, waarvan de jongste een meisje van twee was en de volgende een jongen van zes jaar. Hij werd ondergebracht⁽³⁰⁾ bij zijn ongetrouwde tantes Vossen in de posterij van Battice. Deze jongen was Jean Louis Joseph Claessens, die later postmeester werd in Battice. Hij werd dus de nieuwe eigenaar van het Wit Peerdt.

Toen hij op 24 juni 1835 in Battice stierf ging zijn hele bezit over op zijn enige dochter met de welluidende naam: Marie Catherine Louis Joseph Euphrasie Claessens. Op onbekende datum heeft zij het huis verkocht aan de volgende eigenaar: Henri Paquaij.

Henri Paquai (Christine Vielvoije)

In de tijd waarin het Popp-register werd opgemaakt (midden 19de eeuw) was de eigenaar Henri Paquai, tweede echtgenoot van Christine Vielvoije⁽³¹⁾. Dat is interessant, want Christine Vielvoije was een kleindochter van Cornelis Vielvoije, de man die door zijn schoonzoon Michiel Vossen min of meer uit het

huis was gezet. Henri Joseph Paquai woonde in Visé, waar hij overleed op 13 oktober 1887. Christine Vielvoije was daar boutique, négociante. Het huis aan de Mennekesput werd bewoond door haar broer, de slager Cornelis Vielvoije en zijn (derde) vrouw Margareta Aussems.⁽³²⁾

We zien dus dat het Wit Peerdt vanaf haar oprichting in 1734 onafgebroken eigendom is gebleven van de (aangetrouwde) leden van de familie van de man die het huis bouwde: Jan Monceau.

Van belang is nog te vermelden dat het huis op onbekend moment gesplitst is. Rond 1850 was volgens het Popp-register het hoekhuis (A370), afgesplitst van de rest (A369). De eigenaar van dat hoekhuis (A370) was Gaspar Stenebrugge, rentenier in Fouron-le-Comte.

Wat er tussen 1850 en heden met het pand is gebeurd, is niet bekend. De strenge privacywetgeving in België laat niet toe dit te onderzoeken.

Bronnen en opmerkingen

1. De geschiedenis van de plaats waar het pand staat is uiteraard veel ouder. Voordat Jean Monceau de bouwplaats kocht stond hier het huis van Gilis Creuwen, echtgenoot van Margriet Craenen (weduwe Steven Hagelstein) RAH invnr. 1082 Hoofdbank boek 7 (losse folie). Gilis Creuwen stierf in 1721 en zijn vrouw in 1730; Gilis Creuwen had het huis in 1710 gekocht van Anton Lamberts uit Housse, de echtgenoot van Margriet Warckens (schepenbank transacties boek 5). Vóór die tijd is het eigendom onduidelijk.

De naam komt slechts voor in één akte, namelijk die van de verhuur aan Cornelis Vielvoije (zie eindnoot 7), maar is dus op die manier wel notarieel vastgelegd: 'allen 't geene aen 't voormelde hujs is gehoorende, gelegen boven in de pleij, genaemt het Wit Peerdt'.

2. De Swaen is een horeca-gelegenheid, gelegen aan de Kinkenbergh te 's-Gravenvoeren, die wellicht al sinds de 16de eeuw deze naam draagt.

3. De namen Claessen en Claessens worden in de oude documenten willekeurig door elkaar heen gebruikt. Even willekeurig is er in dit artikel voor gekozen om de variant Claessens te gebruiken.

Dezelfde willekeur geldt voor de schrijfwijze van de letter y, die even vaak als ij of ÿ wordt geschreven. In dit en het vorige artikel is steeds de schrijfwijze ij gebruikt.

4. Op 29 oktober 1729 heeft er een partage plaatsgevonden; dat staat zo vermeld in de akte van 2 november 1729 voor J.H. Walpot; een akte van verdeling is niet gevonden.

5. RAH notaris J.H. Walpot, invnr 5167-5171, jaar 1729.

6. RAH notaris J.H. Walpot, invnr 5172-5177, jaar 1734.

7. RAH notaris Cornelis Heijnen, invnr. 2216, jaar 1746 akte 105.

8. RAH notaris Cornelis Heijnen invnr. 2216, jaar 1746 akte 58 (in protocol van jaar 1747!)

9. Grootvader was Nicolas Monceau uit Visé, de ooms waren Gilis Claessens, een broer van haar moeder, en Frederick Fredericks, getrouwd met haar tante Marie Monceau uit Visé;

Cornelis Heijnen was getrouwd met haar tante M. Gertrude Claessens.

10. Michiel Vossen was op 20 februari 1713 in Gangelt geboren, zoon van Paul Vossen en Sophia Ingenthal. Michiel Vossen was eerder op 24 november 1744 in Dilsen gehuwd met Margareta Allar. In 1745 kwam het echtpaar naar 's-Gravenvoeren. Zij baarde daar een zoon Jan Gerard Lodewijk, geboren 26 augustus 1745, waarna moeder in het kraambed stierf. In Gangelt bestaat nog steeds een oud *Posthalterhaus*, maar het is niet duidelijk of Vossen daarin gewoond heeft.

11. RAH notaris Cornelis Heijnen, invnr. 2218 jaar 1749 acte 22.

12. RAH notaris Cornelis Heijnen, invnr. 2218 jaar 1749 acte 117: waarin Vossen het huis van J.B. Henrij huurt.

13. **Smeets, H.**, 2019, *De huizen van Goswinus en Jan Anton Walpot*. In: D'r Koeënwoof 40: 40.

14. Op 16 april trouwde Cornelis Vielvoije, weduwe van Margareta Claessens, in Breust, met Margareta Weijers, weduwe van Willem Vaessen. Met haar kreeg hij in 's-Gravenvoeren acht kinderen: drie kinderen geboren in de latere posterij aan de Mennekesput en vijf kinderen geboren in de herberg aan de Pleij.

15. RAH notaris Cornelis Heijnen invnr. 2218, jaar 1749 akte 41

16. Na de opheffing van de jezùietenorde werd de tiende van Voeren verhuurd, niet in zijn geheel maar per perceel grond. Deze verpachting vond in 1781 en 1782 plaats in de posterij van Vossen, in aanwezigheid van de ontvanger-generaal Mathieu Fromanteau de Ruijff. De notaris was in 1781 en 1782 Peter Roijen (Vossen huurde toen zelf ook percelen); in 1795 voor Cogels notaris H.A. Ernon.

17. RAH notaris Cornelis Heijnen, jaar 1788 acte 27 en 57 (de afrekening).

18. Jan Hendrick Cerfonteyn, geboren 28 juli 1759 in 's-Gravenvoeren, zoon van Jacob Cerfonteyn en Ida Delvaux, die in het Wit Kruis woonden. Jan Hendrick was met dispensatie getrouwd met Adelgonde Cerfonteyn. Het echtpaar had vijf kinderen. J.H. Cerfonteyn stierf op 15 maart 1830 in Luik en was toen *homme de loi, écrivain*.

19. RAH notariële aktes H.A. Ernon, invnr. 1428, 11 maart 1795; de huurders gaven als onderpand twee huizen in de Pieterstraat in Maastricht, nummer 99 en 100.

20. RAG notaris J.G. Wijnants Sint-Martens-Voeren, jaar 1796, waar op verzoek van Cornelis Vielvoije op 24 en 29 brumaire an V verklaringen worden afgelegd over een gebeurtenis in de herberg van Everard Tap in 's-Gravenvoeren.

21. RAL notaris N.J. Debeve, Thimister, jaar 1804 (1 ventôse an XII)

22. Jean Servais Pauwen, zoon van Jan Kruijdt en Marie Ida Broers, kwam uit Mheer, trouwde in 1810 met Anna Pauwen uit Moelingen en overleed op 6 april 1814 in 's-Gravenvoeren. Er was een kind Theodore geboren in 1811 in *section midi*. Zijn weduwe trouwde in 1815 met Hubert Kruijdt, ook uit Mheer. Ook hun eerste kinderen werden in *section midi* geboren.

23. Acte de naissance 1829 nr. 15 : op 3 maart dochter geboren 'en la maison de l'ancien poste dite Posterij rue Mellekesput rive gauche de la Vour de lui déclarant et de Cornélie Bemelmans, son épouse, âgée de trente deux ans, domiciliée en cette commune à quelle enfant il a déclaré vouloir donner les prénoms de Marie Catherine ...'

24. Aangifte van successie van Jean Louis Claessens te Battice in 1835, een 'sr. Tuwissen' was toen huurder van het (= dit) huis in Fouron-le-Comte waarvan wijlen Jean Louis Claessens de eigenaar was en dat nu overging in handen van zijn enige dochter Euphrasie Claessens.

25. RAL nots. Flechet 1837 acte 177.

26. Gilis Claessens woonde met zijn vrouw Catharina Walpot aan de tegenwoordige Tienhof. Zijn hoeve is nog herkenbaar aan de sluitboog met het jaartal 1780 en de initialen GC.

27. Het huwelijk werd voltrokken in de toenmalige kerk van de ongeschoeide Carmelieten, nu de Onze-Lieve-Vrouw-Onbevlekt-Ontvangenkerk, gelegen aan de rue Hors Chateau te Luik (huwelijksregister Sint-Lambertus).

28. Zie rolregister Neufchâteau, beginnend op 31 december 1776; commissie staat vermeld op pag. 3 en 4 van Cour de Justice, ouvres/plaids. Commissie verleend door E. de Hoën op 4 maart 1775; op 20 maart 1775 beëdigd in de haute-cour de Neufchâteau.

29. RAH Notaris Peter Roijen (Sint-Martens-Voeren), jaar 1780, akte van 2 maart 1780 waarin weduwe Catharina Walpot de hoeve verhuurt aan haar zoon Jan.

30. Het is niet duidelijk op welke leeftijd hij bij zijn ongehuwde tantes in de posterij in Battice ging wonen. Uit de manier waarop ze hem bij de erfenis bedeedden, kun je opmaken dat ze hem praktisch als hun eigen kind behandelden.

31. Christine Vielvoije, geb. 30 mei 1797 (11 prairial an V) in 's-Gravenvoeren, d.v. de schepen Toussaint Vielvoije en zijn tweede vrouw Marie Ida Huijnen. Toussaint was een zoon van Cornelis Vielvoije en Margareta Wijers. Christine was op 6 oktober 1840 getrouwd met Henri Paquaij, daarvoor met Nicolas Joseph Paquaij.

32. Later, in 1842, kwam de weduwe Cornelis Herens met haar drie kinderen ook in het huis wonen.

Is er nog een toekomst voor de korenwolf?

Huub Gilissen

De mensen van de Voerstreek hebben een duidelijke binding met *d'r Koeënwoof* (korenwolf), zoals de hamster hier heet. Dat bleek wel in de afgelopen jaarvergadering in Moelingen, toen Elza Vandenabeele haar verontrusting liet blijken over het voortbestaan van dit bijzondere Limburgse dier, dat vroeger heel algemeen zichtbaar aanwezig was in de graanvelden in de Voerstreek, en dat zijn naam gaf aan dit jaarboek.

Met vroeger bedoel ik de jaren 50 van de vorige eeuw, de tijd dat mijn vader Arnold nog leefde (1907-1958) en ik als kind vrijwel elke zondag met hem veel in de Voerstreek wandelde langs de velden en wegen rond de Voer. Wij liepen vrijwel nooit over de graanvelden, dat deed je niet, dat was een ongeschreven wet, alleen na de graanoogst om naar de hamsterburchten te kijken, maar die waren ook aan de rand van de velden te zien. En als wij bij grote uitzondering tussen het graan mochten lopen om korenbloemen te plukken om de bloemtapijten bij de Heilige Huisjes van de Bronkprocessie te kunnen maken en op de weg voor ons huis te strooien als die processie met het Heilig Sacrament over de Voerweg kwam.

Wij woonden op nummer 38 met onze vader en moeder en opa en oma, met opzij de Muggenweg die naar de Muggenmolen bij de Voer gaat en in Moelingen uitkomt. Daar hadden onze grootouders Sjang Gilissen en Mária Weertz uit Mesch hun wagenmaker-, timmer- en meubelmakerbedrijf gevestigd nog voordat de Zinkwitfabriek er was, dus in een akkergebied met boomgaarden en gemengde boerenbedrijven met koeien onder de fruitbomen en met steenuiltjes in de holle bomen en nachtegalen bij en kikkers in de regenpoelen die je elke zomeravond van huis uit kon horen. Behalve het *wérekes* (werkhuis) hadden zij ook stallen met een koe en twee

varkens, een mesthoop met kippen en een haan, duiven en veel huismussen en een *moosjtem* met *kroesele* en *wiemere*, *poer*, *kuul* en *erappele* die bemest werden vanuit het *huiske*. *Gooj boter* en *fluitekies* werd door mijn oma gemaakt van de melk van de koe.

Mijn opa en mijn vader timmerden met het hout uit het bos de boerenkarren, meubels en de plukladders voor de boeren om het graan en de kersen, pruimen, peren en appels te oogsten. In het Museum van Grueles in Gronsveld is nog een deel van hun gereedschap en werkbanken en hun timmerproducten te zien. Dat was de tijd dat de wegen nog niet met *bituum* verhard waren voor auto's, want die waren er nog niet, maar er waren wel karrensporen met water en salamanders en geelbuikvuurpadjes. Het was ook de tijd dat de hond nog vrij kon rondlopen en af en toe met een konijn of haas thuis kwam. Dat was de startplek van onze wandelingen.

Mijn opa en oma hadden langs de Voer in Mesch gewoond, mijn vader was aan het Withuis geboren. En wij kinderen aan de *Voorwèg* (Voerweg). Onze wandelingen gingen dus vaak naar Mesch en de daar wonende familie en verder over de *Steineberg*, waar de familie nog enkele percelen grond heeft gehad en naar 's-Gravenvoeren weer langs de Voer, om ook even op bezoek te gaan bij mijn overgrootmoeder Maria Weertz-Maens (1862-1956). En dan verder tot in Altenbroek waar de weiden langs de Noor in het voorjaar geel waren van de Echte sleutelbloemen. Geregeld gingen we op zondagmiddag met de fiets op bezoek bij 'noenk Háríe' en 'taant Katrien' de broer van mijn opa en zijn vrouw, hij was ook *schrienuewerker* maar in Aubel. Daar werd toen nog algemeen ons dialect gesproken. Van hem kreeg ik een Belgische fiets met heel klein doortrapverzet en houten spatborden, zonder bagagedrager, zodat ik elke berg op kon fietsen.

De Voer in Mesch.

De korenwolf

In die tijd was in onze omgeving de hamster nog heel gewoon. Mijn vader wees mij (tot 15 augustus 1958) de burchten op het veld en in de zijcanten van de holle wegen. Begin vorige eeuw was er zelfs nog een premie op het doden van hamsters omdat ze schadelijk zouden zijn voor de akkerbouwers.

Langs de Rijksweg van het Withuis naar Maastricht vond ik nog in de jaren '60 op weg naar school doodgereden dieren. En begin jaren 70, toen ik in Moorveld (Geulle) bij het vliegveld Zuid-Limburg was gaan wonen, werden ten westen van de autoweg A2 hamsterburchten opgegraven door dorpsbewoners, boeren en jagers, en de aanwezige moederdieren met de jongen

doodgemaakt onder het mom van de aanname dat ze schadelijk zouden zijn omdat elke hamster kilo's graan zou verzamelen. Dat opruimen van hamsterburchten met jongen en ouderdieren gebeurde elk jaar eind augustus na de graanoogst in de zomervakantie. Dat was een traditie die waarschijnlijk nog gestoeld was op een brief van de 'Commissaris des Konings in het hertogdom Limburg, D.F. Kuijper, aan de heeren Burgemeesters der Gemeenten in het Hertogdom Limburg', zoals Nederlands-Limburg toen nog werd omschreven.

Hij schreef op 'den 31 October 1879, 1e Afdeling A. Nr 7023/1':

'In het voorlopig verslag over hoofdstuk IX der staatsbegroting voor het dienstjaar 1880 worden onder artikel 52, inlichtingen gevraagd omtrent het verschijnen in dit gewest van een zeer gevaarlijk graanetend dier, den hamster, waartegen voorzorgsmaatregelen zouden moeten worden genomen.

In verband daarmee en naar aanleiding eener missive van den heer Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid dd. 29 dezer maand Litt. E, heb ik de eer U te verzoeken mij ten spoedigste en wel vóór of op den 5 November aanstaande op de hoogte te willen brengen van hetgeen omtrent dit dier, en de verwoestingen welke het in Uwe gemeente zou hebben aangebragt, bekend is.

De Commissaris des Konings in het Hertogdom Limburg,
D.E. Kuijper.'

Omdat de buurkinderen in Moorveld mij in augustus 1971 de nog levende jonge hamsters kwamen brengen die ze hadden opgevangen en met melk probeerden te voeren, ben ik gaan kijken hoe dat opgraven gebeurde. Er waren zo'n 25 nestburchten gevonden verspreid over twee korenvelden, jaarlijks met meer dan honderd jongen. Met mijn leerlingen in mijn school in Maastricht hebben wij een aantal jongen grootgebracht. De kinderen hebben ermee gespeeld zoals ze dat ook deden met de kleine Syrische hamsters. Onze korenwolven zijn na drie jaar door Gerard van de Burght van de Haagse School- en Kindertuinen opgehaald. Gerard was een collega, schoolbioloog van de vader van Maurice La Haye, de

huidige hamsteronderzoeker. Ze gaven in het Zuiderpark natuurlessen aan alle Haagse kinderen via de basisscholen die er vaak op bezoek kwamen. Onze hamsters waren hun lesmateriaal. En vandaar gingen ook enkele hamsters naar de dieren-tuin in Antwerpen, ook voor lessen aan kinderen uit Antwerpen en voor filmopnames. De hamster was toen nog niet beschermd. Dat is pas enkele jaren na het Natuurbeschermingsjaar 1970 veranderd. In Moorveld is men na 1974 gelukkig gestopt met het jaarlijkse vernietigen van de hamsterburchten en hun bewoners.

Al eerder kwam ik via mijn biologieleerling Piet van Nieuwenhoven in contact met Wim van Mourik. Hem vroeg ik om mij te leren hoe ik zo systematisch mogelijk hamsters kon inventariseren op de stoppelvelden van de graanakkers. Wim had zijn rapport over hamsters al in 1962 gepubliceerd en dat stond toen in de bibliotheek van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht. Dat heb ik toen gelezen. Voor zijn onderzoek reed hij met zijn BMW en zijn hondje (een ruwharige dwergteckel) jarenlang voor het RIVON over de stoppelvelden. Zijn hondje spoorde de hamsterburchten op. Een zeer efficiënte methode. Zelf kon ik niet zo gaan inventariseren, maar ik ontdekte wandelend over de stoppelvelden wel hamsterburchten, zoals die in Moorveld, ook bij Maastricht tussen Scharn en de Bemelerberg en zuidelijker die van Heer en richting Cadier en Keer. En zelfs in het Maasdal bij Eijsden, waar het gebied ontgrond werd. Ondanks de toen al beschermde status van de hamster en een melding aan het ministerie van CRM in Den Haag werd het ontgronden toch slechts voor één dag stil gelegd omdat die dag een ambtenaar van het ministerie kwam kijken. En daar zijn die burchten dus verdwenen.

Op 5 mei 1991 vond ik 's avonds laat, op de Bronckweg door het Savelsbos en de graanakkers daar, halverwege van Cadier en Keer naar de Molen van Gronsveld, een dode hamster die net aangereden was door een auto. Dat dier heb ik, vanwege zijn toen al beschermde status met een C2-verklaring van de Gemeentepolitie van Maastricht, (6 mei 1991 14.45 uur), ter conservering naar het Natuurhistorisch Museum in Maastricht gebracht. Dus om op te zetten voor in de tentoonstelling.

1999: Het jaar van de hamster

Het gebied bij Scharn/Amby en Heer, ten oosten van Maastricht en vlak langs het Savelsbos, werd een tijdlang bedreigd door plannen om daar de A2 aan te leggen. Juist in die tijd beweerde Stichting Das en Boom dat zij daar de laatste hamster-exemplaren hadden weggevangen om ze van de ondergang te redden. Na die melding van hun vangst van 13 dieren (waarschijnlijk nestjongen) op zondagmorgen via de regionale radio, de ROZ, heb ik mijn fiets gepakt en ben direct na de radio-uitzending naar die vangstplek gereden. Er stonden daar twee mensen van Das en Boom en iemand van Natuurmonumenten. Tegen hen heb ik gezegd dat ik het niet met hen eens was. Het waren niet de laatste hamsters. Ik kende daar nog meerdere belopen burchten die zij niet gevonden hadden. Het graan stond nog op de velden. Zelfs een burcht op min-

Foto: <https://commons.wikimedia.org/> (SgH Vienna).

der dan 100 meter afstand hadden ze niet ontdekt. Het was mijn inventarisatiegebied. Ze wilden die andere burchten ook graag weten om op te graven, maar dat heb ik voorkomen door die plekken niet aan te wijzen. Ik heb hun gevraagd om plannen te maken om dit gebied langs het Savelsbos hamstervriendelijk te maken tot en met de Voerstreek. Dat is nog steeds niet gebeurd. Nu alsnog misschien?

Een week later, toen de vangers weg waren, heb ik een inspraakambtenaar van de gemeente Maastricht die plekken wel gewezen, om te helpen voorkomen dat de A2 daar zou komen. Dat is gelukt, de A2 gaat nu door een tunnel in Maastricht en de korenwolf is er nog steeds. Het gebied wordt nu ook hamstervriendelijk beheerd als hamsterakker. De boer krijgt daar een vergoeding voor.

Overigens ook op een plek in Cadier en Keer waren toen in die omgeving nog elk jaar twee andere hamsterburchten, die ik later aan de hamsteronderzoeker Maurice La Haye heb gewezen, en ook minstens één op nog een plek op het hoogterras oostelijk langs de rand van het Savelsbos. Op de *Steineberg* bij Mesch heb ik later nog vaak gezocht naar burchten uit de tijd van mijn vader maar daar heb ik ze toen niet gevonden, nu (augustus 2023) weer wel.

In Heer is een tijdelijke uitbreiding van de populatie geweest door ondersteuning door medewerkers van de Provincie Limburg en vooral de activiteiten vanaf 2002 van de coördinator van het Beschermingsplan Hamster, Maurice La Haye, die in dienst kwam van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, en de Provincie Limburg. En met ondersteuning van de Dienst Landelijk gebied. En veel anderen, zie zijn dankwoord in zijn proefschrift. Het onderzoek in het veld is vanaf het begin uitgevoerd door Gerard Müskens en later ook door Ruud van Kats in samenwerking met boer Henny Hartmann, de eigenaar van die akkers, bij de Bronckweg.

In samenwerking met Het Limburgs Landschap zijn in het Sibber akkerreservaat en op andere plekken ook jonge hamsters uitgezet die opgekweekt zijn, eerst in de diergaarde Blijdorp Rotterdam en daarna in de diergaarde Gaiapark in Kerkrade. Die jonge hamsters worden nog steeds uitgezet, op basis van ecologisch onderzoek (zie proefschrift Maurice La

Een prachtig landschap, groen en golvend, maar zonder graanakkers is er voor de hamster geen mogelijkheid om er te overleven.

Een graanveld in Heer (bij Maastricht); dit vinden de hamsters schitterend.

Haye), wat geleid heeft tot een andere manier van graanteelt en oogst. De hamster kan zich hier nu handhaven en misschien wel uitbreiden. Dat zou wellicht ook Europees kunnen.

Situatie in de Voerstreek in 1999

In 1999 heeft de Wielewaal Natuurvereniging vzw een onderzoek gedaan naar het voorkomen van de hamster in Belgisch Limburg, in opdracht van de Provincie Limburg. Het verslag van dat onderzoek is gemaakt door Famke Valck (zie literatuurlijst). Onderstaand overzicht geeft ook een beeld hoe in

Als het graan van het veld is, zijn de hamsterburchten goed te zien.

1999 in Belgisch Limburg gezocht werd naar hamsterburchten.

In dit hele gebied werden nog maar 47 burchten aangetroffen. Ook in Duitsland gaat het aantal burchten snel achteruit. Op de stoppelvelden die in de Voerstreek onderzocht zijn werden in 1999 geen hamsterburchten gevonden. Ze zouden er wel nog kunnen zijn. Een cruciale vraag is: zijn er nog wel korenvelden? Zonder graan kunnen hamsters niet overleven. Predatie kunnen ze wel aan, door meerdere worpen met grote aantallen jongen, maar niet bij gebrek aan voedsel, in graanvelden.

Hoe nu verder?

Akkers op de Mescherhei en omgeving zijn nog steeds geschikt voor de hamster, als er nog korenvelden zijn. De akkers bij Scharn en Amby sluiten aan bij die van Heer, waar ik in de beginjaren 90 meerdere burchten heb gevonden. Er waren nog korenvelden met zelfs heel zeldzame akkerplanten als het Groot spiegelklokje, rondom het natuurreservaat de Bemelerberg. Dat is nu helaas niet meer zo, er groeien voornamelijk brandnetels langs de veldwegen door de overdadige bemesting. Afgelopen jaar heb ik geen hamsterburchten meer gevonden, maar misschien zijn ze er nog wel. Mijn vermoeden is dat de vergaande mechanisatie van de akkers met zware machines, de chemische onkruidbestrijding en het leggen van met gif geïmpregneerde graankorrels, de oorzaken zijn van het

verdwijnen van hamsters en ook vogelsoorten als de Veldleeuwerik en andere dieren. En vooral door de massale introductie van maïsvelden en andere producten voor veevoer op een manier dat planten en dieren er niet kunnen overleven. Ook in Moorveld is dat zo gegaan. Ik heb bij de opgravingen daar gezien hoe ondiep en kwetsbaar de burchten met de nesten met jongen waren. Belangrijk is ook dat de bodemstructuur intact blijft met de daar in behorende organismen en de akkeronkruiden, die ook als voedsel nodig zijn voor de hamsters. Ik denk dat natuurlijk akkerbeheer met meer graanvelden een mogelijkheid is tot behoud van de korenwolf, zeldzame akkerplanten, bodemdieren en akkervogels. Inmiddels is al gebleken dat vogels, zoals patrijzen, leeuweriken, geelgorzen, ringmussen, groenlingen ook weer aanwezig zijn in de hamstergebieden rond Sibbe, door natuurlijk beheer van de akkers. Het wachten is nog op vogels als de grauwe gors, de kwartel en de ortolaan. De vogels die ik leerde kennen door mijn vader in de jaren 50.

Hoe het nu staat met de hamsterpopulatie in de Belgische Voerstreek is mij nu nog niet bekend. In 1999 werden in heel Belgisch Limburg slechts 47 burchten gevonden na uitgebreide inventarisaties door groepen vrijwilligers. Maar het grote aantal maïsvelden doet het ergste vrezen.

Graag zou ik mee willen helpen met inventariseren op de overgebleven stoppelvelden. Ze zijn er nog, hier en daar, enkele. En dan zijn er ook nog wel hamsterburchten. Het zijn immers hun laatste plekken waar ze kunnen overleven. De inventarisaties in Nederlands-Limburg bleken nooit compleet, zoals bijvoorbeeld in Moorveld. De 25 opgegraven hamsterburchten die er in 1971 op twee graanvelden gevonden waren, met meer dan 150 hamsters inclusief jongen, ontbreken in alle publicaties. In 1974 heb ik dat gemeld in de ledenvergadering van het Natuurhistorisch Genootschap in Maastricht, (p.172 van het Natuurhistorisch Maandblad, 31 oktober 1974).

Daar was toen de heer Wim van Mourik (RIVON publicatie 1962) ook aanwezig. Hij zei dat aantalexplosies bij hamsters wel meer voorkomen.

Op de Mescherhei, aan de grens van de Voerstreek, heb ik deze maand al vijf ongestoorde hamsterburchten gevonden op een stoppelveld waar het stro nog in banen lag. Ook een tiental verstoorde burchten, vooral door de das die daar in de holle weg in dassenburchten leeft, wat te zien was aan de typische latrinekuiltjes van de das.

We moeten hoop houden voor de korenwolf, want hamster-vriendelijk akkerbeheer biedt kansen tot herstel. We zijn wel ook afhankelijk van het verdienmodel van de boeren dat verband houdt met subsidies voor de veehouderij en mestverspreiding en de keuze van de akkerproducten. En dat hangt ook samen met het consumentengedrag, wereldwijd. Als we zelf weer andere producten gaan consumeren, bijvoorbeeld koeienmelk vervangen door havermelk (Campina maakt al heel lekkere), de witte suiker van de suikerbieten in ons voedsel vervangen door het eten van vruchten en honing van de nectar van bloemen van de fruitbomen, wilgen, lindes en vele

wilde planten. De bijen verzamelen en verwerken de nectar wel voor ons tot honing. Veel soorten planten leveren ons ook plantaardige en gezonde oliën. Denk aan olijven, zonnebloemen en vlaszaden (lijnolie) en aan bomen als hazelaars en walnoten. En in combinatie met het eten van vlinderbloemigen en allerlei graansoorten en planten als boekweit, verdwijnen ook ziektes als diabetes, obesitas, hart- en vaatziekten. Het beoogde aards paradijs bereiken wij mensen zo wel en tot op hoge leeftijd in goede gezondheid. Nodig is het om te begrijpen dat dit alleen langs ecologische weg kan. Daarvoor is een transitie van de landbouw nodig. Korenwolven kunnen in zo'n systeem prima leven. Kinderen hopen daar ook op, want het zijn erg leuke dieren.

Literatuur voor bijkomende informatie

In het *Natuurhistorisch Maandblad*, de publicatie van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, verschenen al diverse artikels die een beeld geven van de status van de hamster in Zuid-Limburg. Officiële overheidsinformatie (voor Nederland) is te vinden op <https://www.clo.nl/indicatoren/nl1073-hamster> en in publicaties van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Een speciale vermelding verdient ook *Zoogdieren van Limburg*, een uitgave van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en de Zoogdierverseniging, uit 2010 – met vele auteurs: Neeltje Huizinga, Reinier Akkermans, Jan Buys, Jo van der Coelen, Bert Morelissen en Ludy Verheggen.

Maurice La Haye maakte in 2020 zijn proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de biologie: *The common Hamster in the Netherlands – From pest species to icon of a bio-diverse agriculture landscape*. Hij heeft nog diverse andere artikels over de hamster op zijn naam staan. Die zijn onder meer te vinden via de website van de Nederlandse Zoogdierverseniging (<https://www.zoogdierverseniging.nl>), waar hij teamcoördinator is.

Bij onze oosterburen, en ook verder in Oost-Europa, is de hamster een stuk minder een zeldzaamheid, ook al is de stand daar eveneens verontrustend sterk achteruit gegaan. Als je in Google als zoekterm *Feldhamster* ingeeft, krijg je – uiteraard in het Duits – honderden verwijzingen naar bijkomende informatie.

Foto: <https://commons.wikimedia.org/>
(Martin Dürr from Stockerau NÖ, Austria).

Enkele typische vogels van het Voerense bocagelandschap

Chris en Gudrun Coeckelbergh-Poelmans

Situering

Landschappen zijn slechts kunstmatige lijnen in het landschap. De landschappelijke gelijkenissen tussen onze Vlaamse Voerstreek, het Waalse Land van Herve/Pays d’Herve en het Nederlandse Heuvelland (Zuid-Limburg) zijn overduidelijk. Het uitzonderlijk gave bocagelandschap (*) vormt over de grenzen heen betoverende vergezichten in een heuvelachtige lappendeken van weilanden omzoomd met meidoorn- en sleedoornhagen, afgewisseld met velden, graften, holle wegen, oude hellingbossen, hoogstamboomgaarden vol maretakken, snelstromende glinsterende beken en talloze kapelletjes, veldkruisen en erfgoedrelicten zoals kastelen en vakwerkhuisen. We waren dan ook heel tevreden met de erkenning als ‘landschapspark Grenzeloos bocagelandschap / Bocage sans frontières’ (meer info op de website van Regionaal Landschap Haspengouw-Voeren: <http://rlhv.be>).

(*) Definitie van bocagelandschap = een halfopen landschap met wei-, hooiland en akkers afgewisseld met veel KLE's (Klein-Landschapselementen [houtkanten, struweel, poelen, etc.]).

De inventarisaties voor de Vlaamse Vogelatlas 2020-2023 voor **Voeren** geraken stilaan afgerond en we kunnen de eindconclusies beginnen formuleren. Spijtig genoeg beperkt zich dit tot het deel Vlaanderen. Misschien een suggestie naar de toekomst om ook dit tot het groter geheel uit te breiden. We vonden dit toch een goede gelegenheid om in deze fase enkele Voerense vogelsoorten in de kijker te zetten. Altijd een moeilijke keuze gezien de veelheid aan leuke vogelsoorten. In het *Voerens Blaedsje* hadden we het eerder al over zeldzame vogelsoorten als Grauwe Klauwier, Rode Wouw en Raaf (Coeckelbergh C. en G. Poelmans 2022).

Het eerste idee was om in deze bijdrage één van de Voerense biotopen uitvoerig toe te lichten met zijn typische vogels. Het tweede idee (en dit is het geworden) leek ons echter interessanter om van de verschillende Voerense natuur- landbouw- en cultuurlandschappen enkele typische vogels in de ‘kijker’ te zetten. Dit op een leesbare manier met wat wetenswaardigheden specifiek voor Voeren. Ik illustreer dit graag ook met enkele typische landschappen en foto's van de betreffende vogelsoorten.

De Geelgors: componist van het half open landschap van graften en meidoornhagen

De meeste gorzen zijn grijs gekleurd, dit is niet het geval voor de opvallende geel gekleurde GEELgorzen. Ze hebben zowat de grootte van een mus (circa 16cm), maar vooral de mannetjes kunnen fel geel gekleurd zijn (vooral op de kop) en wat groter lijken. Ook de rosse stuit en witte buitenste staartpennen vallen op (vooral in de vlucht).

De Geelgors is een echte *feel good*-soort. Automatisch wordt je er vrolijk van.

Het gemakkelijkst kan je de mannetjes ontdekken door (tijdens de lente- en zomermaanden) je oren open te houden en te luisteren naar de zang. De grote componist Ludwig van Beethoven haal-

Een Geelgors op een typische zitplaats in ‘zijn’ landschap, hier in de buurt van de Reesberg in Remersdaal:

de er zijn inspiratie voor de vijfde symfonie: 'dzi-dzi-dzi-dzi-dzèèèè'. Deze typische zang hoor je vooral van eind maart tot midden juli, de vogel zit dan ergens in een topje van een struik of boom te zingen en is makkelijk te zien. Je kan deze link volgen om het te horen: <https://www.natuurpunt.be/pagina/geelgors>
In het broedseizoen leven Geelgorzen vooral van allerlei voedsel op de grond: vooral insecten zoals rupsen en dergelijke, gecombineerd met zaden; in de winter wordt het aandeel plantaardig voedsel veel groter natuurlijk. Hun snavelvorm is dan ook wat tussenin van vorm: kort, stevig met toch een scherpe punt. Voor de tellingen van de Vlaamse Vogelatlas 2020-2023 (20/3-15/7 – fusieafstand tot 300 m) schatten we de totale broedpopulatie op meer dan 121 territoria voor Voeren (50,63 km²). Dit is gemiddeld zo'n 2,39 paar Geelgors per km² Voerens landschap. Een fantastisch resultaat, te danken aan het erg gevari-

eerde *bocage*-landschap met kleinschalige landschapselementen, met heggen, hooiland, holle wegen en bosranden. De populatie in Vlaanderen is echter afnemend en bedreigd.

Van op de wandelwegen is de Geelgors makkelijk te zien in het kleinschalig boerenland. Vrijwel overal in onze gemeente kan de Geelgors worden gezien in het broedseizoen: van Moelingen over Voeren en verder westwaarts tot in Remersdaal-Obsinnich-Middelhof, met hier allicht de talrijkste dichtheid.

In de winter vormen Geelgorzen groepen op voedselrijke plaatsen in beschutte en voedselrijke gebieden zoals De Plank en Altenbroek (tot 25-30 vogels bijeen). Het is echter moeilijk om te overleven tijdens het winterseizoen door gebrek aan geschikte voedselplaatsen. Mogelijk kan een klein perceeltje graanstoppels en/of zomergraan helpen.

De IJsvogel: de blauwe flits van onze beken

Fluoblauw en exotisch oranje en toch niet altijd gemakkelijk waar te nemen, gezien in Voeren de IJsvogels de beken volgen en deze zijn niet zo vlot toegankelijk. De ijle, hoge roep kan wel helpen en kondigt een aanvliegende IJsvogel aan. Gezien IJsvogels vliegen aan 70-80 km/uur moet je dan wel snel reageren om de 'blauwe pijl' te zien voorbijflitsen.

Het voedsel bestaat uit kleine visjes (bijvoorbeeld stekelbaarsjes, minder dan 10 cm), maar ook waterinsecten en larven. In de winter is een periode van lange vrieskou voor de IJsvogel een ramp, niet zozeer door de kou, maar vooral door gebrek aan voedsel. Een eenzame ijsvogel kan in de winterkou dan al eens aan een stukje open water (een *wak*) zitten, duidelijk tammer dan normaal (door uitputting) – vandaar de naam ijsvogel. Er wordt genesteld in gaten in de oever: een wortel van een boom, of een gat in de oever van de beek.

Ook in Voeren blijft de IJsvogel toch een zeldzame 'blauwe parel'. De inventarisatie van IJsvogels is niet zo gemakkelijk in slecht toegankelijk gebied, gezien de grote actieradius van 2.000 m (ze volgen de beken). Zeker het nest hoeft niet altijd direct bij de visplaatsjes te liggen. Als er dan jongen rondvliegen (juli tot oktober) en deze uitzwermen op zoek naar vis is de verspreiding het grootst. Het aantal paartjes kan bij ons in Voeren voorzichtig gesteld worden op 2 tot maximaal 3-5.

Helemaal in het westen aan de monding van de Berwijn te Moelingen en Berneau is allicht de gemakkelijkste plaats om de IJsvogel te zien. Ook langs de Noorbeek/Landgoed Altenbroek en langs de Voer (van Schoppem tot Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren) en aan de Gulp (Teuven-Sinnich).

De Berwijn kent op verschillende plaatsen afgespoelde oevers met mogelijkheden voor nestgelegenheid voor IJsvogels. De slikranden met veel insecten bieden foeragemogelijkheden voor onder andere Grote Gele Kwikstaarten. Het gebied is ook geschikt leefgebied van de Bever.

De Grote gele kwikstaart: liefhebber van stromend water en oude gebouwen

Alle 'kwik-staarten' wippen geregeld met hun lange staart op en neer in schokkende beweging. Het zijn echte insecteneters; bij ons komen er drie soorten voor. De Witte kwikstaart is het algemeenst en komt vrijwel overal voor in Voeren, dikwijls in de buurt van de landbouwbedrijven en bewoning. De Gele kwikstaart komt in de volgende paragraaf aan bod.

We willen echter in eerste instantie de Grote gele kwikstaart toelichten omdat deze voorkomt in gelijkaardige gebieden zoals de IJsvogel. Hij is vlot te herkennen, vooral aan de grijze rug en lichte onderzijde met vooral onder de staart felgeel. Het mannetje heeft ook een typerende donkere keel. Vooral de uitzonderlijk lange staart en het verblijf bij stromend water zijn kenmerkend. Wie de roep kent, zal deze kwik het snelst opmerken, want dikwijls verdwijnt hij al terug langs de oever van een beekje (uit het zicht).

In Voeren komt de Grote gele kwikstaart voor langs allerlei snelstromende beekjes: Berwijn, Gulp, Voer en Veurs. Dat zijn voor de Grote gele kwik de beste plaatsen om in een natte slikrand en aanspoelsel allerlei ongewervelde diertjes te vinden zoals insecten en watergebonden dingen zoals slakjes, steenvliegen en haften. De lievelingsplaatsjes om te broeden bevinden zich dan in de nabijheid hiervan: onder bruggetjes, sluisjes, of in een gebouw zoals een oude molen.

De Grote gele kwikstaart is de zeldzaamste van de drie kwikstaarten (in Vlaanderen toch). Ook moeilijk te inventariseren (tellen),

vooral gelet op de slechte toegankelijkheid van de rivieroevertjes. Vooral territoriale waarnemingen (zingende vogels, baltsvluchten of later nesten) tussen 5 april en 15 juni wijzen op broedgevallen. De oudervogels gaan wel tot 500 m van hun nest om voedsel te zoeken.

Een schatting van het totaal aantal paartjes Grote gele kwikstaart komt op 18-21 (broedpopulatie voor de periode 2020-2023), van west naar oost:

- Moelingen-Berwijn: Schansweg (1) Voerenweg (1) en Molen aan de Berwijn (1);
- Voeren-Altenbroek-Schoppem: schatten dit op 4-6 paar (4 langs de Voer, 2 langs de Noorbeek);
- langs de Gulp: Nurop-Teuven-Sinich-Obsinnich: 5-6 territoria;
- Sint-Pieters-Voeren / Berg en Commanderie: 2 territoria
- Veurs-Remersdaal: Remerdaalbeek (1), Gulp (2), misschien gemist in Veurs?

In de winter kan er nog wel eens eentje bij ons blijven, de meeste dan bij kleine beekjes of in de bebouwde omgeving.

De beste plaatsen om de Grote gele kwikstaart te zien zijn ongetwijfeld de meest toegankelijke beekjes en water-tjes zoals aan de Berwijn te Moelingen, aan de Voer in 's-Gravenvoeren (dorp) en Sint-Pieters-Voeren (Commanderie – zie foto).

De Gele kwikstaart houdt van graanvelden en akkers

Minder gekend en zeldzamer (in Voeren) is de Gele kwikstaart: een echte zomervogel (april-september). Vroeger vooral een vogel

van hooi- en grasland, maar de laatste jaren geëvolueerd tot een echte akkervogel. Hij broedt graag in bijvoorbeeld velden van

graan, bieten, aardappelen, hakvruchten en koolzaad. Gele kwikken zien we ook wel voedsel zoeken tussen de koeien, paarden of schapen om zo de opvliegende insecten op te pikken. In de winter verdwijnen ze naar hun winterkwartieren in West-Afrika.

In Voeren vinden we de Gele kwikstaart vooral op de hogere gebieden. Het totaal aantal paartjes kunnen we schatten op 13 (max 17) paartjes voor de periode 2020-2023.

Belangrijkste clusters zijn het gebied tussen Moelingen en Mesch (7) en oostelijker tussen 's-Gravenvoeren en de Nederlandse grens bij Mheer (3-4). Ook tussen 's-Gravenvoeren en Berneau komt de soort voor. In de andere gebieden is de Gele kwik zeldzaam. De populatie van de Gele kwikstaart is zeker sterk afnemend.

Het makkelijkst is de Gele kwikstaart te zien in de broedtijd, zo tussen 15 mei en 15 juli. Geniet, maar blijf nooit langer dan tien minuten naar een vogel kijken; anders is het broedsel verstoord. De vogel zal alarm slaan en dat wil zeggen: tijd om verder te gaan met jouw wandeling!

Allicht de beste plaats om de Gele kwik te kunnen zien is net op de rand van het landbouwgebied aan de Berneauweg (Fluxys-station) en ten oosten van Remersdaal. Vooral de graanvelden zijn daar erg in trek. Vanop de veldwegjes kan je hem vaak bewonderen.

De Vuurgoudhaan : ons kleinste zangvogeltje, verstopt in de hellingbossen

De beide 'goudhanen' – zowel Goudhaan als Vuurgoudhaan – zijn erg opvallend door hun kleine formaat (9cm voor 6 gram!) en kunnen dan ook als 'kleinste' inlandse zangvogel bestempeld worden. Ook erg kenmerkend is het voedsel zoeken: ze blijven fladderend hangen ('bidden') om zo allerlei kleine beestjes van tussen de twijgjes te plukken: ze zitten nooit stil! Visueel kan je de Vuurgoudhaan vooral onderscheiden door:

- een duidelijke witte wenkbrauwstreep en zwarte oogstreep;
- de goud/bronskleurige hals;
- de heldere gele kruin / vuuroranje kruin bij het mannetje (vandaar de naam).

De Vuurgoudhaan is veel algemener in Voeren dan de Goudhaan; je mag gerust zeggen dat deze kleine zangvogel zeer algemeen is in de Voerense bossen. Nochtans blijft hij dikwijls onopgemerkt. Je kan deze vogel vooral in oude sparrenbossen vinden, maar ook in de oude gemengde Voerense hellingbossen, vooral in bomen overwoekerd met klimop. Als jouw tuin dergelijke bomen heeft kan je mogelijk een bezoekje verwachten, want schuw is hij niet.

Vanaf midden februari worden al luid zingende mannetjes gehoord (dit jaar al op 13 februari in Teuven en Altenbroek). De zeer hoge tonen van de zingende Vuurgoudhanen vallen dan het meest op, gezien het nog stil is in het bos. Maar de zangtonen gaan tot meer dan 7.000 hertz, dus als je gehoor niet meer zo best is (55-plusser?), heb je mogelijk een probleem om dat nog te horen. Dit is dikwijls op te lossen met een hoorapparaat – dat deed ik ook! Dan hoor je ze plots opnieuw overal in onze bossen.

De dichtheid aan Vuurgoudhanen kan in onze Voerense hellingbossen soms erg hoog zijn, tot wel 25-30 paren/km². Al heb ik de indruk dat de laatste jaren (2020-2023) de populatie niet verder meer toeneemt (met maximaal 200-250 paren?). Gezien vele hellingbossen slecht toegankelijk zijn, en de dichtheid van de vogeltjes soms intens kan zijn, is dit niet altijd correct te inventariseren binnen een redelijke inventarisatie-inspanning.

Enkel in het vroege voorjaar zijn ze goed zichtbaar als ze zingend te voorschijn komen. Het is niet voor niets dat men in het Duits spreekt over *Somergoldhähnchen* (zomergoudhaantje). Vooral in de koudere maanden zijn de schuilmogelijkheden in klimop en hulst zeer belangrijk voor dergelijke kleine vogeltjes.

Hubaer

Joep Buysen

Ekerènge ee ge dörp kènt d'r Hubaer wel. Hae wont allèng in 'n aod boerderieke oeë hae es ènnigs keend bie zieng oddejsj opgreujde. Die waore oondertösje al jaore doeëd. Vrie köt nao ee gesjtörve oonder oondudelikke umsjteng. Mer nieme kalde dao oeëts övver. Oeë d'r Hubaer zich noe d'r ganse daag mit bezig hilt sjtèlt zich och nieme vraoge övver. Hae hat e paar dere, 'ne aege kollef en freutböm ee g'n hoeswei.

Me ziet 'm noeëts oppe mert of in d'r wienkel. Hae zörzt gans vöör zieng aege. Jewaal, 'n paar zake gölt 'r waal. Toebak hat 'r nuëdig vöör zieng ieëwig sigrèttesjtumpke. Dat sjtumpke brent aegelik zelde. 't Is ieërder e bieteke däörwèkt. En hagelkartoesje, vöör de jaat. Hae hat wel gèng jaatvergönning, mer d'r Charles van d'r iezierwienkel zèt die paar kartoesje vöör d'r Hubaer op ziege ege naam. Ze waore vreuger kammeraod.

In 't naojaor zèt d'r Hubaer e täöfelke a g'n däör mit zèkskes dieke näöët. E krietbördsje zaet 2,50 / zakje. Vööl te vööl natuurluk, 't haat luuj die ze vöör niks voetgaeve. Allèng 'ne wandeltoerist hie of dao dae zich lèt vange, gesjarmeerd däör de landelikke sfeer van 't groezelig boerderieke. Vlak bie 't täöfelke liekt aan 'n juus te kotte kètting d'r magere hoond Perro de näöët te bewake. Gènge rashoond natuurluk, mer 'n kruutsing tössje 'ne beagle en 'ne terrier en ongetwiefeld nog get aander invloede. Zieng valsj gegroemel mit bloeëte tan en noe en dan 'ne sjerpe bletsj wirkt neet sjtimulerend op d'r verkóóp. Zie voor besjtèet oet reste van Hubaers avendaete. De aafgekloefde knööëkskes van knien of doef zunt vöör häöm 'n delikatès. Dèk kriet d'r Perro bie 't vore usj noch 'ne sjtaamp van d'r Hubaer. Om get plaatsj te make, of mer ezäo, es gewènde. Perro joenkt allang neet mie en incasseert hongerig.

Es Hubaer al 'ns nao ge dörp geet pakt 'r zienge owwe Piaggio brómmer. De luuj zient 'm dan al van wied kaome, dudelik te kènne aan zieng sjèefgezakte houding. De mètste make zich onopvallend oet de veuj. Da hove ze niks taege d'r Hubaer te zage. Och in d'r Caffé vilt 't e bieteke sjtil es hae bènnekumt en in e heukske a g'n teek gèèt zitte. Natuurluk hat 'r in de gate dat 'r sjtil gesjmiespeld en gegriemeld wèd. Truuk boete is 't e gelök es de koejónge neet de ban van d'r Piaggio hant aafgelaote. Al zunt ze gaar oets neet besjèmd went d'r Hubaer voetgèèt häöm nog mit 'n paar sjtèng of klute drek nao te broeje.

Mit jage hat 'r 't lifste doef. Dao is 'r hiel good in. Hae hat zoe zieng favoriete plètsjkes ee g'ne böjsj oeë hae lange tied gedöldig op e blökske hóót kènt zitte beije bis 'r in 'ne bóóm 'n gewillig sjlachoffer kumt aagefladdert. Köt bie lópe waal 'ns get luuj of fietsers, mer die zient 'm neet zitte. Zieng gesjtalte geët gans op in 't duuster sjpèl van bóómsjtem, tèk en sjtrunk. Mer d'r Hubaer ziet wel ekerènge. Och d'r sullige Zjeraar dae 'r zoe hartgrondig haat. Doelloos sjtèet d'r Zjeraar get in d'r böjsj te gape, 't liekt es of 'r d'r Hubaer kan zieë, mer reageert neet. Nae, hae ziet 'm blikbaar neet. V'rwat sjtèet dae juus dao op en neer te zjoegkele? Hubaer pakt laanssem zie gewaar en richt 't op d'r Zjeraar. Lange tied bekiekt 'r 'm däör 't vizier. Hae zou 'm zoe kènne rake. Dan daet 'r es of 'r d'r trekker övverhaolt en makt mit zieng luppe 'n zach knalgeluid mit 'ne naoroesjende kaelgalm. En nog 'n kieër, 't kost toch gèng hagelkartoesje op dis maneer en hae hat er wel vööl sjpas aa. V'rwat kriet dae läöres ee ge dörp toch ummertoe

In het dorp kent iedereen Hubert wel. Hij woont alleen in een oud boerderijtje waar hij als enig kind bij zijn ouders opgroeide. Die waren ondertussen al jaren dood. Vrij kort na elkaar gestorven onder onduidelijke omstandigheden. Maar niemand sprak er ooit over. Waar Hubert zich nu de hele dag mee bezig houdt stelt zich ook niemand vragen over. Hij heeft een paar dieren, een eigen tuin en fruitbomen in de huisweide.

Je ziet hem nooit op de markt of in de winkel. Hij zorgt volledig voor zichzelf. Jawel, een paar dingen koopt hij wel. Tabak heeft hij nodig voor zijn eeuwige sigarettenstompje. Dat stompje brandt eigenlijk zelden. Het is eerder een beetje doorweekt. En hagelpatronen, voor de jacht. Hij heeft wel geen jachtvergunning, maar Charles van de ijzerwinkel zet die paar patronen voor Hubert op zijn eigen naam. Ze waren vroeger vrienden.

In het najaar zet Hubert een tafeltje buiten met zakjes walnoten. Een krijtbordje vermeldt 2,50 / zakje. Veel te veel natuurluk, er zijn mensen die ze gratis weggeven. Alleen een argeloze wandeltoerist laat zich vangen, gecharmeerd door de landelijke sfeer van Huberts groezelige boerderijtje. Vlak bij het tafeltje ligt aan een nèt te korte ketting de magere hond Perro de noten te bewaken. Geen rashond natuurluk, maar een kruising tussen een beagle en een terrier en ongetwiefeld nog wat andere invloeden. Zijn valse gegrom met ontblote tanden en af en toe een scherpe blaf werkt niet stimulerend op de verkoop. Zijn voer bestaat uit de restjes van Huberts avondeten. De afgekloven botjes van konijn of duif zijn voor hem een delicatessen. Dikwijls krijgt Perro bij het voeren eerst nog een stamp van Hubert. Om wat plaats te maken, of zo maar, uit gewoonte. Perro kermt allang niet meer en incasseert hongerig.

Als Hubert al eens naar het dorp gaat neemt hij zijn oude Piaggio brommer. Mensen zien hem dan al van ver komen, duidelijk herkenbaar aan zijn scheefgezakte houding. De meesten maken zich onopvallend uit de voeten. Dan hoeven ze niks tegen Hubert te zeggen. Ook in het café valt het een beetje stil als hij binnenkomt en in een hoekje aan de bar gaat zitten. Natuurluk heeft hij in de gaten dat er stil gefluisterd en gegniffeld wordt. Terug buiten is het een opluchting als de belhamels niet de banden van de Piaggio hebben leeggelaten. Al schamen ze zich helemaal niet om Hubert bij zijn aftocht nog met een paar stenen of kluiten aarde na te gooien.

Op jacht gaat zijn voorkeur uit naar duif. Daar is hij heel goed in. Hij heeft zo zijn favoriete plekken in het bos waar hij lange tijd geduldig op een blokje hout kan zitten wachten tot er in een boom een gewillig slachtoffer komt aangefladdert. In de buurt passeren wel eens wandelaars of fietsers, maar die zien hem niet zitten. Zijn gestalte gaat volledig op in het donkere lijnenspel van boomstammen, takken en stronken. Maar Hubert ziet wel iedereen. Ook de sullige Gerard die hij zo hartgrondig haat. Doelloos staat Gerard wat het bos in te gapen, het lijkt alsof hij Hubert kan zien, maar reageert niet. Nee, hij ziet hem blikbaar niet. Waarom staat die juist dáár heen en weer te wiegen? Hubert neemt traag zijn geweer en richt het op Gerard. Langdurig bekijkt hij hem door het vizier. Hij zou hem zo kunnen raken. Dan doet hij alsof hij de trekker overhaalt en maakt hij met zijn lippen een zacht knalgeluid met een naruisende keelgalm. En nog een

de lachers op zien hand? Ekerenge vindt 'm mer 'ne goje kloëet en ze naeme häöm och ummertoe in besjerming, terwiel hae toch och sjtóm kloëeterieje oethult. En ekerenge ummertoe mer helpe, en vöör niks och nog, dae onnuzelèr. En dan te bedènke dat d'r Hubaer juus häöm how gelierd wie 'r sjtröppe moes make van iezerdraad en oeë die gezat muuste waeëde um zoeë de mètste knieng te vange. 't Wuur wel fie gewès went d'r Zjeraar vöör häöm ekere daag de sjtröppe zou goe naolope, controlere, de buit verzamele en de sjtröppe obbenuutsj zou plaatsje. Dat zou häöm hieël vööl tied besjpare. Mer nae, dat vong d'r Gerard mer zielig vöör de erm biesjkes. Gerard how 'm dan wel neet bewus verraaje, mer in zien onnuëzelighéed how d'r genderm 't toch te huëre kraege. Dae how 't dan wel neet kènne bewieze, mer saeër is 't dóbbel oetkieke neet gesjnap te waeëde. 'n Doef sjieëte däärt me och neet, mer lang naodat d'r Zjeraar waor däärgelaope knalde 't dan toch ech. Èng kieër mer en content góng d'r Hubaer wer nao hèm.

Hèem waor d'r Perro oetgebraoëke. Dat gebäörde al 'ns dèkker, zienge band rond d'r nak how d'r Hubaer al mierdere kieëre e läökske stranger mótte zètte. Es d'r hoond dan de kaans kiet gèet 'r oetgebred de vrieje natuur in en bliet daaglank voet. Sóms dènt d'r Hubaer dat Perro gaar oets neet mie truukkumt en dat zou och neet erg zieë, want hae how toch neet zoevööl aan dat bieës. Mer oondanks dat 't laeve hèm neet zoe geweldig aangenaam is, kumt Perro toch ummer wer truuk. Oet gewènde misjje, of omdat hae behoefte haet aan 'n druueg onderkómme. De daag gunt flot vöörbie en nao verlóóp van tied daat d'r Hubaer gaar neet mie aan zienge hoond. Bis juus 'n waek later Perro wer op zien plaatsj liegkt. Mer hae is waal erg sjtil. Normaal kumt d'r hoond och neet van gelök op d'r Hubaer aafgesjprónge, mer noe kiek d'r hoond 'm hulpeloos aan. Hae bliekt 'n groeëte ga-

keer, het kost toch geen hagelpatronen op die manier en hij heeft er wel veel plezier van. Waarom krijgt die sul in het dorp toch altijd de lachers op zijn hand? Iedereen vindt hem maar een goedzak en ze nemen hem ook altijd in bescherming, terwijl hij toch ook stommiteiten uithaalt. En iedereen altijd maar helpen, en voor niks nota bene, de onnozelaar! En dan te bedenken dat Hubert juist hém had geleerd hoe hij stroppen moest maken van ijzerdraad en waar die geplaatst moeten worden om zo de meeste konijnen te vangen. Het zou wel fijn zijn geweest als Gerard voor hem elke dag de stroppen zou gaan nalopen, controleren, de buit verzamelen en de stroppen opnieuw zou plaatsen. Dat zou hem heel veel tijd besparen. Maar nee, dat vond Gerard maar zielig voor de arme bestjes. Gerard heeft hem wel niet bewust verraden, maar in zijn onnozeligheid is het toch ter ore gekomen van de veldwachter. Die heeft het dan wel niet kunnen bewijzen, maar sindsdien is het dubbel oppassen niet gepakt te worden. Een duif schieten mag ook niet, maar lang nadat Gerard was doorgelopen knalde het dan toch echt. Eén keer maar en tevreden ging Hubert weer naar huis.

Thuis was Perro losgebroken. Dat gebeurde wel eens vaker, zijn halsband had Hubert al meerdere keren een gaatje strakker moeten zetten. Als de hond dan de kans krijgt gaat hij uitgebreid de vrije natuur in en blijf dagenlang weg. Soms denkt Hubert dat Perro helemaal niet meer terugkomt en dat zou ook niet erg zijn, want hij had toch niet zoveel aan dat beest. Maar ondanks dat het leven thuis niet zo geweldig aangenaam is, komt Perro toch steeds weer terug. Uit gewoonte misschien, of omdat hij behoefte heeft aan zijn droog onderkomen. De dagen gaan rap voorbij en na verloop van tijd dacht Hubert helemaal niet meer aan zijn hond. Tot precies een week later Perro weer op zijn plek ligt. Maar hij is wel erg stil. Normaal komt de hond ook niet van vreugde op Hu-

pende wón te hebbe opgélópe ate zienge vöörpoeët. Zieng gaanse baoërsj liegkt aope. Dit is gèng accident gewaes, dènkt Hubaer. Hat emes häöm get aagedoeë? Mer welke miensj dèèt ezäo gèt? Natuurlijk! Gènge miensj, mer e bieës dèèt ezäo gèt. E weeld vèrke missjie. Perro is natuurlijk op 't verkierde moment op de verkierde plaats oetkaome mit zie gesjuffel! Hubaet wèt egelijk neet zoe goöd wat 'r noe mótt doeë. D'n arties rope missjie? Mer dae hat 'r de veurige kieër neet betald, umdat 'r zoegnaamd neet content waor. Of dae noe nog zou kaome? Mer al hiel sjnel ging 't ateroet mit Perro. Zach miemend kruupt 'r get nao d'r Hubaer toe, oemit d'r Hubaer zich get oongemèkkelijk veult. Hae käört zach övver ziege kop en mirkt dat d'r hoond mit zienge letste aom bezig is. Hubaer wèd noe övverwelmd däör verdreet en terwiel Perro sjterft zakt Hubaer zjwoer snikkend langs 'm neer. Noeëts mie zal hae zich nog 'ne hoond kriege.

bert afgesprongen, maar nu kijkt de hond hem hulpeloos aan. Hij blijkt een grote gapende wond te hebben opgelopen achter zijn voorpoot. Zijn hele borstkas ligt open. Dit is geen ongelukje geweest, denkt Hubert. Heeft iemand hem wat aangedaan? Maar welk mens doet zoets. Natuurlijk! Geen mens, maar een beest doet zoets. Een wild zwijn misschien. Perro is natuurlijk op het verkeerde moment op de verkeerde plaats uitgekomen met zijn gesnuffel! Hubert weet eigenlijk niet zo goed wat hij nu moet doen. De dierenarts roepen misschien? Maar die heeft hij de vorige keer niet betaald, omdat hij zogenaamd niet tevreden was. Of die nu nog zou komen? Maar al heel snel ging het achteruit met Perro. Zachtjes miemend kruipt hij wat naar Hubert toe, waarbij Hubert zich wat ongemakkelijk voelt. Hij streelt zachtjes over zijn kop en merkt dat de hond aan zijn laatste ademtocht bezig is. Hubert wordt nu overwelmd van verdriet en terwijl Perro sterft zakt Hubert zwaar snikkend naast hem neer. Nooit meer zal hij nog een hond nemen.

Het verhaal van Hubaer is zuiver fantasie. Elke overeenkomst met bestaande personen is dan ook puur toevallig.

Wel is de sfeer van het verhaal en de inspiratie te plaatsen in de Voerstreek rond de jaren 1960. Een sfeer van landelijke stilte. Er vindt bijvoorbeeld ook geen enkele dialoog plaats in het verhaal. Al daagt stilaan bij Hubaer de slechtheid van zijn karakter, die gecontrasteerd wordt door de goeie Gerard. De vrolijke kleuren in de prachtige illustratie van Julia Verhaegh scheppen ook een verwachting die Hubaer niet kan waarmaken. De tranen op het eind laat Hubaer niet vanwege zijn hond, waarvan hij niet begrijpt dat die hem zo trouw bleef, maar vanwege zijn eenzaam leven en het besef wat voor onaangenaam persoon hij is. Het verhaal is geschreven in het Oost-Voerens dialect dat de sfeer juist versterkt en het verhaal hier moet situeren. Maar schrijven in dialect is ook een doel op zich.

Kersen

Julien Geelen

De kersenboomactie van Het Belang van Limburg, in samenwerking met de grootste kersenboomkwekerij DEPA-Fruit, was met ruim 30.000 uitgedeelde boompjes een groot succes. Vanaf 19 april – Limburgdag – tot 30 april 2023 kon je als abonnee een gratis kersenboom bestellen. Woensdag 10 mei heb ik mijn exemplaar afgehaald en na een dagje met de wortels in een emmer regenwater heb ik hem als een vakman in mijn tuin geplant. In Voeren werd de kersensoort Burlat (Bigarreau) verdeeld. Ik werd bedeed met Regina, de verbeterde Hedelfinger.

Als ik vandaag door Voeren rijd moet ik toch met weemoed vaststellen dat veel hoogstamboomgaarden in de houtstoof verdwenen zijn en dat de resterende bomen niet of erbarmelijk verzorgd zijn. En dan heb ik het nog helemaal niet over veel afstervende takken door klimaatinvloed, het Little-Cherry-virus en de kersenmade. Met gemengde gevoelens herinner ik mij de kersentijd uit mijn jonge jaren.

Het dialectwoord voor ‘kers’ en afgeleide woorden is bijna in elk kerkdorp anders, .. *kiersj, kiesj, keersj, kjaas*, enz.. In de weiden kort bij onze hoevegebouwen, de zogenaamde kalverweides, stonden de hoogstam kerselaren. Als rassen herinner ik mij o.a. ‘de zjwatte’ of ‘Abesse de Mouland’, ‘Jabolets’, ‘broen sjpekkiesje’ of ‘broen Bigarreau’, ‘Bastard dikke’, ‘Franse sjpekkiesje’, en de zure Griotte, Nord krieke of Morel. Met dank aan de Romein Lucius Lucinus Lucullus, die ze bijna 2.000 jaar geleden vanuit Kerasunta-Pontus naar onze streken meebracht.

De kers is rijk aan anthocyanen, een rood pigment en krachtig antioxidant, dat pijn en ontstekingen vermindert. Als kwajongen weet ik zeker dat de laaghangende kersen bij de buur-

man het lekkerst gezond zijn. Tenminste als de rood purperen lippen en een vlek op je hemd je niet verraden. Het gras is altijd groener aan de overkant!

Aangezien onze kerselaren op het hoger gelegen gehucht Rullen stonden, was de bloei- en de pluktijd ongeveer een week later dan in bijvoorbeeld ’s-Gravenvoeren. Dat was een financieel voordeel: als de aanvoer van de lager gelegen dorpen stokte, konden wij het gat vullen met *goej marsjandies*. Het merendeel van de oogst ging naar de Coöperatieve Fruitveiling van Warsage. Je kon er ook mee naar de dinsdagmarkt in Aubel of soms slijten aan een plaatselijke bakker.

De kersenpluk valt in de periode van de Voerense dorpskermissen. Dat was een meevaller omdat dan na het brood in de oven ook duchtig *kiesjevlaam* gebakken werd met de gebarsten kersen of de kersen zonder staart. Anderzijds herinner ik mij ook het knoeierig ontpitten van kersen bestemd om er confituur van te maken in grote Weck-potten. Op de koele keldertrap van oma stond een bokaal Boerenjongens, niet alleen om de meisjes uit te dagen!

Als we na de laatste schooldag vol verwachting aan de oerlange *groete vakaans* begonnen, werd aan de keukentafel het vakantiewerk te berde gebracht. De meterhoge stromest uit de kalverstallen uithalen, de stalmuren moesten gewit worden... maar dat was voor regendagen. Als eerste stond de kersenpluk geprogrammeerd.

Pa had de lange en de kortere spits toelopende éénbooms ladders van 40 en 30 sporten in de eerste hoogstam kerselaar gezet. De *kómmels* met metalen haak aan een lederen band kwamen van de zolder. Die ladders waren als nieuw, gebrandmerkt tegen het vervreemden, goed onderhouden, voor de

winter elke boom en elke sport even opgeschuurd en met olie ingesmeerd en in de schuur op het droge aan de muur gehangen.

Na het ontbijt werden de werkschoenen met stevige zool aange trokken, want staan op een sport van de ladder met zacht schoeisel is gevaarlijk en pijnlijk aan de voetzolen. Er wordt bij voorkeur geplukt aan de schaduwkant, draaiend met de zon mee, van onder naar boven en met beide handen. Net als bij de pluk van ander fruit vraagt de pluk van kersen met steel een specifieke greep met duim en wijsvinger en een draai met de pols.

Sint-Pieters-Voeren (2000), met hoogstammen rond het dorp en wilde kersen in de bosrand.

Het was een heerlijk gevoel daar boven op de ladder in de top van de kerselaar. Bij de buren hoorde je de plukkers schateren en fluiten. Wie fluit kan geen kersen eten! Nu ja, pa kon ook wel een aardig deuntje fluiten of hij zong 'Le crédo du paysan' of 'Schön ist es auf der Welt zu sein', al was het maar om de hongerige spreeuwen af te weren. De aangeklede vogelverschrikkers met hoed en wapperende mouwen in de naastliggende bomen waren blijkbaar niet afschrikkend genoeg.

In die tijd ging landbouwingenieur Louis Engels in de Limburgse fruitstreek de spreeuwen decimeren in hun slaappleasen met springstoffen. Om de spreeuwen te verjagen installeerde mijn schoonvader een carbuurkanon in de kersenweide, tot groot ongenoegen van de buurtbewoners en voornamelijk de duivenmelker.

Als de *kómmel* goed halfvol was werd hij voorzichtig leeggeschud in houten kisten, aan de binnenzijde bekleed met jute doeken. Op de keukentafel trieerde moeder het pluksel. Zij verwijderde de bladeren, en deed de gebarsten kersen en kersen zonder steel in een emmer om die verder te verwerken als confituur in grote Weckglazen of in kersenvlaai. De gesorteerde kersen werden in lichte ovaal houten kistjes met latten deksels (*billots*) afgewogen en gestapeld in een koele ruimte.

De laadruimte in de Willy's jeep werd volgeladen voor vervoer naar de fruitveiling van Warsage, vandaag een bouwval langs de spoorlijn 24. De veilingbediende maakte een leveringsbon op en niette een lotnummer op het stapeltje kratten. Tegen een vastgesteld uur begaven geïnteresseerde kopers en verkopers zich naar de tribune van de veilingzaal. De roeper kondigde het lotnummer aan met de variëteit en het gewicht waarna hij de veilingklok van hoog naar laag aan het draaien bracht. Wie het eerst op het knopje drukte had het lot ge-

kocht. Na enkele loten kon je aan de gelaatsuitdrukking van pa merken of de prijzen meevielen of ontgoochelden. In de naastliggende verbruiksruimte kon je de bonus of de malus wegdrinken. Maar dat was niet aan ons besteed, want na de pluk van vroegrijpe kwamen de laatrijpe kersen!

In de volgende jaren hebben de kerselaren plaats gemaakt voor de bouw van een loods. Van de resterende bomen werd de schors afgeknaagd door de paarden, wat hun – de bomen! – noodlottig werd. Vader werd een dagje ouder en kon de lange ladder niet meer verzetten. De dierbare plukker studeerde, trouwde en ging elders wonen. In de kersentijd passeerde hij op zondag nog met echtgenote en kinderen om met een aluminium ladder wat rijpe kersen te plukken. We leerden de kinderen kersenpitten spuwen... om ter verst!

Als ik nu in een grootwarenhuis of fruitwinkel passeer krijg ik hartzeer, niet alleen van de prijs van de tentoongestelde waar uit verre landen maar ook door de herinnering van vervlogen tijden. De hoogstam is vervangen door half- en laagstam. Er zijn geen jonge gasten meer om hoog op een ladder kersen te

plukken en de oudere vaders met hun pijnlijke knieën kunnen de lange ladders niet meer verzetten. Zoals de ouden zongen, ... zo piepen er geen jongen meer. Herinneringen zijn vlinders en wespen.

En de pitten? Geven we die aan de varkens? Een wedstrijd kersenpitten spugen om ter verst? Of drogen we de pitten om er een jute zakje mee te vullen dat verwarmd zaligmakend werkt bij nekklachten?

De familie Geelen, met de sproeimachine om de hoogstammen te behandelen.

Het pensionaat van de ursulinen in 's-Gravenvoeren

In 1852 liet de toenmalige pastoor van 's-Gravenvoeren, Christiaan Vlecken, ursulinen uit Sittard overkomen om in zijn parochie een lagere school te beginnen. Enkele jaren later openden die ook een Franstalig pensionaat voor meisjes; op 1 januari 1855 werden al de eerste *pensionnaires* ingeschreven.⁽¹⁾ 's Ochtends volgden ze *école moyenne*, 's namiddags *école ménagère*. Op een foto uit 1908 telde Jaak Nijssen 91 meisjes.⁽²⁾ Ze kwamen zowel uit de omliggende dorpen als uit het buitenland.

Jean-Marie Ernon redde in 1994 – toen de zusters de zolder van het klooster moesten opruimen voor de brandverzekering – enkele albums met foto's uit de tijd voor de Eerste Wereldoorlog. Klaarblijkelijk lieten meerdere jongedames een portret

achter als souvenir of stuurden ze er later een op naar de school. Daardoor krijgen we een idee van de uitstraling die het pensionaat had: het trok dochters van gegoede families uit onder meer Engeland en Duitsland aan, die vooral naar Voeren kwamen om Frans te leren.

1. **Ernon, J.M.**, 2017. *Het pensionaat en de buitenschool van 's-Gravenvoeren*. In: D'r Koeënwoof 38: 37-38.

2. Jaak Nijssen wijdde in Voersprokkels (15 t/m 18, 1977-1978), het schoolblad van de Provinciale Secundaire School in 's-Gravenvoeren, enkele artikels aan dit pensionaat. Onder meer verzamelde hij informatie die de toenmalige leerlingen nog konden vinden bij hun grootouders of andere familieleden.

Houtverkoop in Remersdaal

Rik Palmans

Onlangs had ik de gelegenheid om enkele dozen met oude documenten (uit de periode 1860-1912) uit Remersdaal in te kijken, die in het gemeentehuis stonden te wachten om naar het Rijksarchief te worden overgebracht. Het ging voornamelijk om (financiële) verslagen van de Gemeentelijke Commissie voor Openbare Bijstand. Ik heb er geen grondige analyse van gemaakt, maar enkele zaken vond ik toch de moeite waard om te noteren.

Zo vertellen de notariële akten⁽¹⁾ die betrekking hadden op de jaarlijks door de gemeente georganiseerde houtverkoop iets over hoe het Roodbos er in die tijd uitzag. In tegenstelling tot de bossen op de zuidflank van de Gulpvallei (achter het kasteel van Obsinnich), die aan particuliere eigenaars toebehoorden (en nu nog toebehoren), was het Roodbos (Bois Rouge) eigendom van de gemeente Remersdaal.

De akten, van einde 19de eeuw en begin 20ste eeuw, zijn opgesteld door de notarissen Demonty (Clermont) en Nols (Aubel). In het Frans, maar vaak toch met de vermelding 'lecture faite et traduction en flamand'. Ook diverse keren is vermeld dat de aankondiging van de houtverkoop gebeurde via *Le Journal d'Aubel* en *Die vliegende Taube*. Beide wekelijks verschijnende advertentiebladen werden gedrukt bij Willems in Aubel. Daarnaast werden er ook affiches in het 'Vlaams' – 'l'idiôme du pays' – opgehangen. De oudste akten beginnen met 'Nous, Léopold II, Roi des Belges, à tous présents et à venir faisons savoir...': een houtverkoop als Koninklijk Besluit! Klaarblijkelijk zijn ze op een bepaald ogenblik toch tot de conclusie gekomen dat het ook wat minder plechtstatig kon geformuleerd worden.

De meeste loten, meer dan 90%, hadden betrekking op de verkoop van beuken. Ook nu nog maakt deze soort een groot deel uit van het bomenbestand van het Roodbos. Ik ga ervan uit dat ze voor timmerhout dienden. Bij geen enkele boom zijn de afmetingen vermeld, maar de prijzen varieerden tussen 8,- en 120,- frank (mediaanwaarde in 1907: 20,50 frank). Eiken kwamen op de tweede plaats. Een prijsvergelijking met beuk is moeilijk omdat we ook hier geen idee hebben van de afmetingen; soms omvatte een lot ook een combinatie van de twee soorten. Maar toch liggen de genoemde bedragen voor eiken doorgaans lager: het hoogste bedrag dat ik vond voor een eik was 35,- frank.

Nog andere soorten worden maar heel sporadisch vermeld, bijvoorbeeld een ratelpopulier in 1882, een es in 1883 en 7 loten met (gekapte) sparren in 1907. Die laatste brachten amper iets meer dan één frank per stuk op, een prijs die vergelijkbaar was met jonge boompjes (*baliveaux*, die als plantgoed werden gebruikt) van beuk. Bij de verkoop van 1900 waren er ook

wilde kerselaars en berken in het aanbod, meestal in loten die combinaties van diverse soorten omvatten. Dat daarin naast berk ook veel eik voorkwam wijst erop dat het ging om kappingen in het bostype dat zich in onze streek van nature – zonder aanplantingen, zoals bij beukenbossen – ontwikkelt aan de bovenkant van de hellingen: het eiken-berkenbos. Het is gebonden aan armere gronden; voor onze streek betekent dat: waar een dikke laag silex (vuursteen) in de grond zit.

De 27 loten hakhout (*taillis*), vermeld in de akte van 1907, brachten per lot gemiddeld 10,25 frank op (maar helaas geen indicatie van hoeveel *stère* hout zo'n lot opleverde). In 1905: 28 loten aan gemiddeld 12,10 frank. Daarin mochten de kopers niet alles kappen: dikkere bomen (voor beuk vanaf 10 cm, voor berk en eik vanaf 17 cm) waren 'gereserveerd' en moesten blijven staan. Klaarblijkelijk werd hakhout soms ook gekapt (*bois coupé*) verkocht, of als sprokkelhout (*élagage gisant dans le bois*, voor 5,- frank in 1905). Waar voor het betere timmerhout kopers opdaagden die als houthandelaars of -zagers in een grotere regio actief waren, ging het hakhout bijna uitsluitend naar kopers uit de eigen gemeente. Huisverwarming gebeurde duidelijk nog in grote mate met hout. Hoewel: de begroting van de Commissie vermeldt ook subsidies (250,- frank in 1897 bijvoorbeeld) voor de distributie van kolen aan behoeftige gezinnen.

De betalingen moesten in klinkende munt gebeuren: 'Tous paiements doivent se faire en grosses monnaies d'or ou d'argent et ayant cours légal en Belgique.' Hoe belangrijk de houtverkoop was in de financiële huishouding van de gemeente heb ik niet nagegaan. Ik heb alleen maar enkele bedragen genoteerd: in 1900 bracht de houtverkoop in totaal 4.293,- frank op, in 1905 2.540,- frank en in 1907 1.319,- frank.

1. Alleen de notariële akten voor 1900 (6 november), 1905 (14 oktober) en 1907 (6 november) heb ik gedetailleerd bekeken.

Op de achterkant van de kافت: een foto van het Roodbos door Katrien Maris.

Koeien hoeden langs de weg

In een van de mappen zat ook een los briefje uit 1894, geschreven door de toenmalige secretaris, Michel Renkens. Hij wist niet precies in welke post hij een bedrag van zeven frank moest inschrijven; het ging om een betaling voor een klus die Auguste Séréxias had uitgevoerd voor de gemeente. Renkens liet weten dat hij het betaald had uit de vergoeding die de gemeente kreeg van inwoners die hun koe lieten grazen in de wegbermen. De zeven vermelde personen hadden allemaal slechts één koe, behalve weduwe Cremers die ook nog een vaars had. Zij betaalden vijf frank per koe; de totale opbrengst voor de gemeente was dus 40 frank. Ook enkele andere kleine onkosten had de secretaris uit dat potje betaald.

